

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

А.В. Череп, А.В. Горбунова

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»
освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит»

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
Протокол № 11 від 30.04.2024

Запоріжжя
2024

УДК 336(075.8)

Ч-467

Череп А.В., Горбунова А.В. Вступ до спеціальності : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 235 с.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до робочої програми з дисципліни «Вступ до спеціальності».

У навчальному посібнику розглянуті теоретичні і практичні питання фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку. Показано тенденції і особливості функціонування фінансової, банківської і страхової сфер, їх основні елементи, ресурси держави та їх ефективне використання.

У посібнику до кожної теми подано план викладення матеріалу, теоретичні положення до теми, питання для самоконтролю, тестові завдання, практичні завдання.

Видання призначене для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит».

Рецензент

Н.О. Дугієнко, к.е.н, доцент кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Відповідальний за випуск

А.В. Череп, д.е.н., професор, в. о. завідувача кафедри фінансів, банківської справи та страхування

ЗМІСТ

Вступ	4
Змістовий модуль 1. Роль фінансів у ринковій економіці.....	6
Тема 1. Основи ринкової економіки й підприємництва.....	6
Тема 2. Головні питання фінансів	22
Тема 3. Організаційні передумови підготовки фахівців з фінансів	39
Змістовий модуль 2. Фінансова система та централізовані фінанси.....	45
Тема 4. Фінансова система та її структура.....	45
Тема 5. Особливості податкової системи України.....	60
Тема 6. Державні фінанси	72
Тема 7. Місцеві фінанси.....	88
Змістовий модуль 3. Децентралізовані фінанси	102
Тема 8. Фінанси підприємств реального сектору економіки	102
Тема 9. Фінанси суб'єктів підприємництва – фінансових установ.....	121
Тема 10. Фінанси домогосподарств	135
Змістовий модуль 4. Фінансова інфраструктура як складова фінансової системи	148
Тема 11. Страховий ринок	148
Тема 12. Фінансовий ринок	160
Тема 13. Банківська система України	178
Змістовий модуль 5. Управління фінансами суб'єктів господарювання	193
Тема 14. Роль управління фінансами у життєдіяльності підприємств.....	193
Тема 15. Ділові якості фінансиста і банкіра.....	202
Змістовий модуль 6. Міжнародні фінанси	213
Тема 16. Особливості функціонування міжнародних фінансів	213
Термінологічний словник	227
Рекомендована література	231
Використана література	233

ВСТУП

Дана дисципліна вивчає закономірні і особливості діяльності фінансово-банківських установ, функцій і ділових якостей персоналу цих установ. Студенти першого року навчання знайомляться з особливостями функціонування організацій, в яких їм доведеться працювати. Вони повинні уявляти собі коло обов'язків працівників фінансово-кредитної сфери, знати, які нові вимоги пред'являються до фахівців, а також якими діловими якостями повинні володіти банкір і фінансовий менеджер, освоїти етичні норми ділового спілкування. В умовах високої динамічності та інтеграції національних фінансових систем, посилення нестабільності фінансових ринків, ускладнення організаційної структури фінансово-банківських інститутів і фінансових інструментів, стрімкого розвитку інформаційних технологій зростають вимоги до рівня професійних знань фінансових менеджерів, до їх особистісних ділових якостей. Від них вимагається мислити швидко, логічно, творчо, уміти обдуманно ризикувати і приймати нестандартні рішення, вміло вести переговори, бути товариськими, організованими.

Надалі знання студентів економічного факультету, які обрали спеціальність «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок», будуть розширені при вивченні таких дисциплін, як «Гроші та кредит», «Фінанси», «Фінанси підприємств», «Фінансовий менеджмент», «Податки та оподаткування», «Ринок цінних паперів», «Інвестування», «Банківська справа» та ін.

Метою викладання навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» є: підготовка студентів до навчання в університеті з урахуванням світових освітніх тенденцій, особливостей системи вищої економічної освіти та навчального процесу; формування у майбутніх спеціалістів за професійним спрямуванням знань з концептуальних основ фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку.

Основними *завданнями* вивчення дисципліни «Вступ до спеціальності» є:

- формування у студентів системи знань щодо сутності й організації професійної підготовки фахівців в сфері фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку з урахуванням світових освітніх тенденцій;
- ознайомлення з основними категоріями, поняттями і механізмами реалізації відношень у сферах майбутньої професійної діяльності;
- формування у майбутніх фахівців цілісного уявлення про систему фінансових відносин та побудову фінансової системи держави.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких знань, умінь та компетентностей:

- знати та розуміти економічні категорії, закони, причинно-наслідкові та функціональні зв'язки, які існують між процесами та явищами на різних рівнях економічних систем;
- знати і розуміти теоретичні основи та принципи фінансової науки, особливості функціонування фінансових систем;

- визначати та планувати можливості особистого професійного розвитку;
- розуміти вимоги до діяльності за спеціальністю, зумовлені необхідністю забезпечення сталого розвитку України, її зміцнення як демократичної, соціальної, правової держави;
- здатність досліджувати тенденції розвитку економіки за допомогою інструментарію макро- та мікроекономічного аналізу, оцінювати сучасні економічні явища
- розуміння особливостей функціонування сучасних світових та національних фінансових систем та їх структури;
- здатність бути критичним і самокритичним;
- здатність спілкуватися з представниками інших професій груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності);
- здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

У навчальному посібнику комплексно і послідовно розглядається основне коло питань теорії і практики фінансів, які покликані озброїти майбутніх фахівців сучасними методами управління різними аспектами фінансової діяльності на макро- і макрорівнях. Сформульовано сутність, мету і функції фінансів, визначено їх методичний інструментарій. Обґрунтовано підходи до організації державних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, фінансів домогосподарств, фінансової інфраструктури фінансового ринку.

Метою навчального посібника є формування базових знань із теорії фінансів, засвоєння закономірностей їх функціонування на макро- та макрорівнях.

У навчальному посібнику особлива увага приділяється вивченню теоретичних засад функціонування й розвитку фінансів, складових фінансової системи держави системи управління державними фінансами в Україні. Розкривається сутність таких понять, як місцеві фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінансовий і страховий ринок, їх роль у фінансовій системі.

Зміст і структура курсу направлена на формування у студентів знань щодо вимог до діяльності за спеціальністю, зумовлених необхідністю забезпечення сталого розвитку України, теоретичних основ та принципів фінансової науки, особливостей функціонування фінансових систем.

Опрацювання запропонованого навчального матеріалу дозволить студентам успішно опанувати знання з дисципліни.

Змістовий модуль 1. Роль фінансів у ринковій економіці

ТЕМА 1. ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ Й ПІДПРИЄМНИЦТВА

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику ринку, умови його формування і функціонування, зрозуміти складові ринкового механізму та їх взаємозв'язок, зрозуміти роль підприємництва в ринковій економіці.

План

- 1.1. Поняття про ринок та його особливості.
- 1.2. Об'єктивні умови формування ринку.
- 1.3. Ринковий механізм та його функціонування.
- 1.4. Підприємництво як форма діяльності в умовах ринкової економіки.

 Ключові поняття: ринок, ринковий механізм, закон попиту, закон пропозиції, підприємництво, форми підприємництва, підприємницький ризик, морально-етичні принципи підприємництва.

1.1. Поняття про ринок та його особливості

Як свідчить історичний досвід, рух здорової економічної системи, орієнтованої на критерії ефективності та здатність до саморегулювання, відбувався, як правило, на основі ринкових відносин.

Ринок формується у ході становлення товарного виробництва і є його неодмінним та найважливішим елементом. Отже, причини існування ринку криються у причинах товарного виробництва.

Ринок насамперед виступає як обмін товарів, організований за законами руху товарно-грошових відносин (законом вартості, законами попиту та пропозиції, законом конкуренції, законами грошового обігу), і водночас як важливий елемент господарського механізму.

Отже, товарне виробництво тісно пов'язане з товарним обігом. Товарний обіг – це обмін продуктів праці (засобів виробництва, предметів споживання, а також матеріальних послуг) за посередництвом грошей у формі купівлі-продажу.

Ринок виконує такі функції:

1. Регулюючу – регулює виробництво товарів та послуг.
2. Контролюючу – визначає суспільну значимість виробленого продукту.
3. Розподільчу – встановлює необхідні відтворювальні пропорції, забезпечує збалансованість економіки.
4. Стимулюючу – спонукає знижувати індивідуальні витрати, підвищувати продуктивність праці, використовувати новітню техніку й технології.
5. Інформаційну – інформує про стан справ у господарському житті.

На ринку, як правило, виступають дві головні діючі особи: продавці та покупці. Між ними і встановлюються відносини купівлі-продажу. Розглянемо як продавців і покупців трьох головних суб'єктів економіки – державу, підприємства і населення у вигляді домашніх господарств. Їхні товарно-грошові відносини через ринок, на якому вони виступають і в ролі продавця, і в ролі покупця, подано на рис. 1.1.

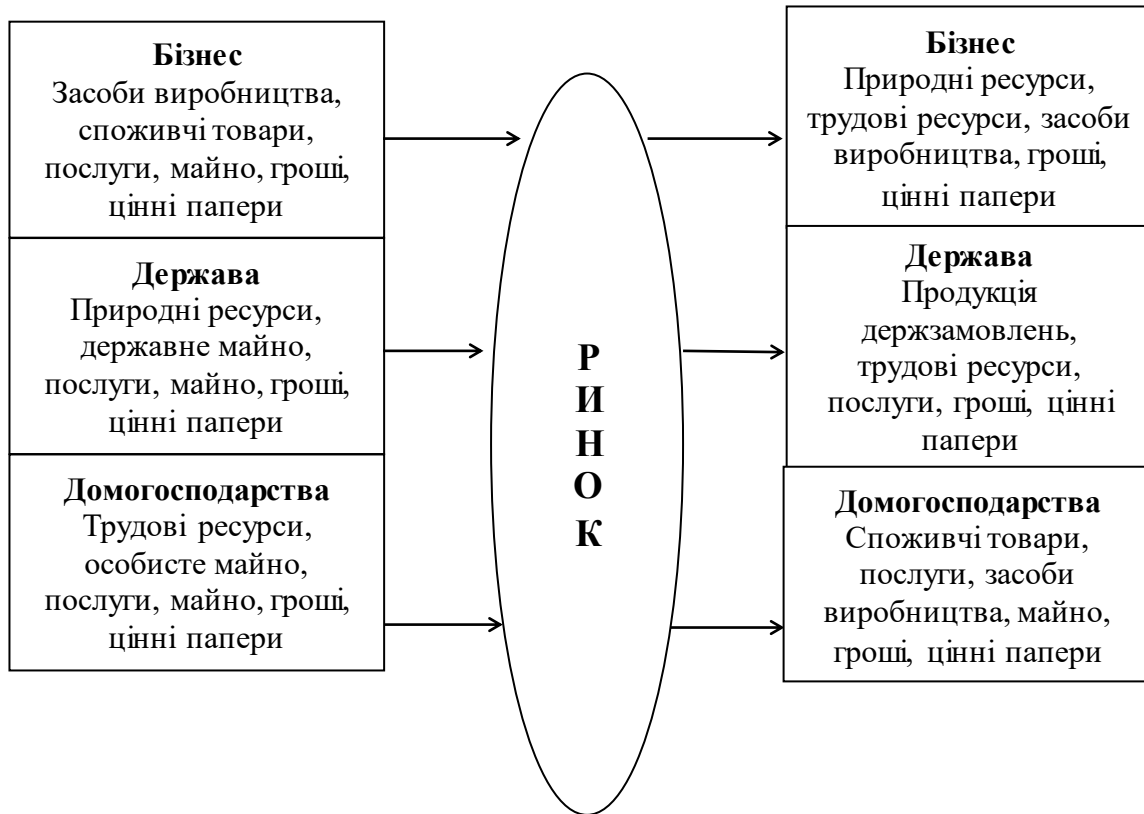

Рисунок 1.1 – Головні суб'єкти економічних відносин

Кожний з трьох суб'єктів товарно-грошових відносин постачає на ринок товари, що є їхньою власністю. Підприємства продають передусім вироблені ними засоби виробництва, які мають придбати інші покупці (державу, підприємства, домогосподарства). Вони реалізують також споживчі товари і послуги, якими користується переважно населення.

Держава має можливість поставляти на ринок природні, паливно-енергетичні ресурси, що є у її розпорядженні, а також надає державні платні послуги (оренда землі тощо) і державне майно (під час аукціонів у процесі приватизації).

Головний товар, який продає на ринку праці населення, є його робоча сила. Водночас населення може торгувати на ринку різними товарами, які йому належать.

Усі три суб'єкти ринкових відносин можуть продавати цінні папери у вигляді акцій, облігацій, векселів. І держава, і підприємства, і населення використовують на ринку гроші як засіб оплати за куплені товари і отримують їх у вигляді платежу за реалізований товар. Різниця полягає лише в тому, які це

розрахунки: готівкові чи безготівкові.

Держава як покупець придбаває на ринку в населення робочу силу для використання на державній службі. У підприємств вона купує замовлені товари і послуги, потрібні для задоволення загальнодержавних потреб.

Отже, те що на схемі позначено одним словом «Ринок», фактично є сукупністю численних видів товарно-грошових відносин, які характеризують ринкове господарство в цілому.

Для того, щоб виникли ринкові відносини необхідні такі умови:

1. Продавці товару повинні бути його власниками. Перетворення товарного обміну на регулярне явище тісно пов'язано з поширенням приватної власності. Вона надає право розпорядження готовою продукцією, створюючи особисту зацікавленість у здешевленні виробництва товарів, високій якості їх та поліпшенні споживчих властивостей.

2. Обмін має утвердитися як необхідний і сталий процес. Перехід від випадкового обміну до явища, що систематично повторюється і є життєво необхідним, пов'язаний із суспільним поділом праці та спеціалізацією виробництва. Тобто ніхто з учасників господарства не може жити за рахунок повного самозабезпечення всіма виробничими ресурсами, всіма економічними благами. Різні групи виробників займаються окремими видами господарської діяльності. Це і означає спеціалізацію у виробництві тих чи інших благ і послуг. Спеціалізація дозволяє виробляти продукцію нижчої вартості і вищої якості.

3. Умовою виникнення ринку є і так звана економічна відособленість, або господарська автономія суб'єктів ринку. Адже обмінюються благами, створеними на основі суспільного поділу праці і спеціалізації, повністю незалежні, самостійні в ухваленні господарських рішень виробники. Господарська автономія означає, що тільки сам виробник вирішує, що виробляти, як виробляти, кому і де продавати створену продукцію.

4. Важливою умовою виникнення ринку є вільний обмін товарами, який дозволяє сформуватися вільним цінам, які і будуть підказувати господарським агентам найбільш ефективні напрямки їхньої діяльності.

Кожна економічна система повинна дати відповідь на такі запитання:

1. Скільки товарів і послуг слід виробляти?

2. Що потрібно виробляти: який набір товарів і послуг найповніше задовольнятиме матеріальні потреби суспільства?

3. Як цю продукцію слід виробляти або як має бути організоване виробництво?

4. Хто має отримати цю продукцію або як вона розподілятиметься?

Відповідь на перше і друге запитання може бути такою. Оскільки підприємство у ринковій системі керується мотивом отримання прибутку і недопущення втрат, воно виробляє лише ті товари, реалізація яких може принести доход. Це справедливо також і щодо постачальників ресурсів. Ресурси поставляються в ті галузі і тим підприємствам, на продукцію яких є попит.

На третє запитання можна відповісти так. У ринковій економіці

виробництво здійснюють лише ті підприємства, які спроможні застосовувати економічно найкращу організацію і технологію виробництва, оскільки вони забезпечують їм найбільший прибуток.

На четверте запитання відповідь може бути такою: будь-який ринковий продукт розподіляється між споживачами за їхнім бажанням і спроможністю сплатити відповідну ринкову ціну.

У ринковій економіці відсутній адміністративний контроль за виробництвом і споживанням. Функції контролю тут виконує механізм конкуренції.

Отже, *ринкове господарство є господарством економічно відокремлених, самостійних виробників, що орієнтуються у своїй діяльності на ринок.*

Скільки і які товари виробляти, за якими цінами їх продавати, куди вкладати капітали – усе це визначається не розпорядженням «згори», а механізмом попиту й пропозиції, нормою прибутку, курсом акцій, позиковим відсотком, курсом валют.

Функціонування ринкової системи передбачає певні її елементи, що у сукупності становлять зміст ринкової економіки (рис. 1.2.).

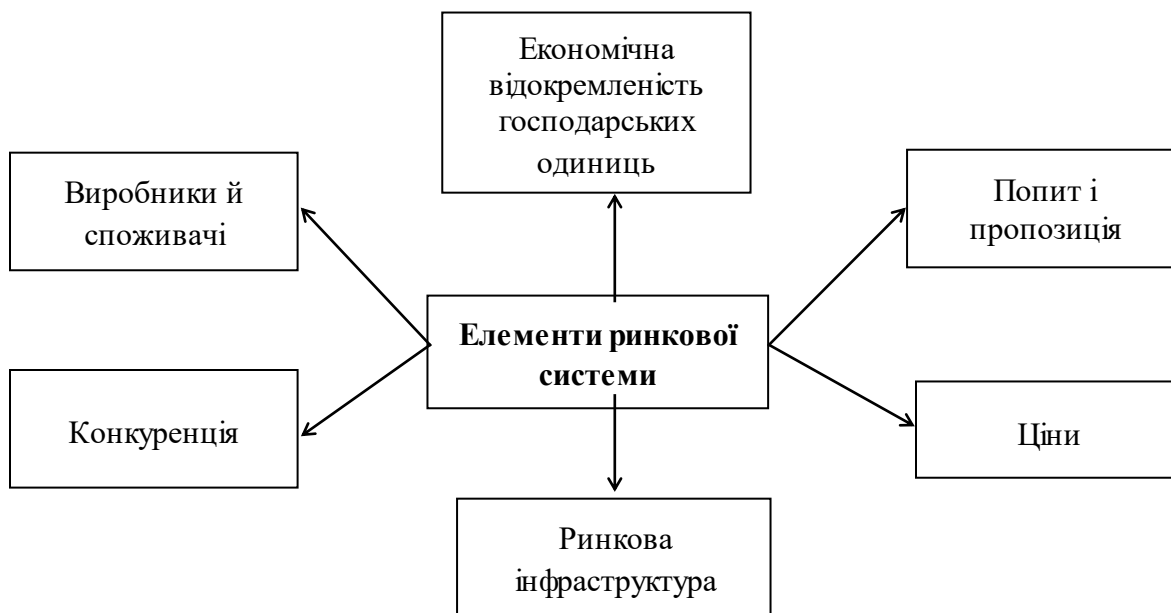

Рисунок 1.2 – Елементи ринкової системи

Найважливішим елементом ринкової економіки є виробники й споживачі. Вони формуються у процесі суспільного поділу праці, коли одні виробляють товар, а інші – його споживають. Споживання може бути особистим або продуктивним. Продуктивне споживання виступає як продовження процесу виробництва, коли товар використовується для подальшої переробки іншими виробниками. У цьому разі взаємодія між виробниками і споживачами встановлюється як обмін результатами діяльності.

Наступним елементом ринкової економіки виступає економічна відокремленість, обумовлена приватною або змішаною формами власності на

засадах корпоративного управління виробничими одиницями.

Важливим елементом ринкової економіки є дві складові – попит і пропозиція, які забезпечують постійний зв'язок між виробниками і споживачами матеріальних благ.

Обов'язковим елементом ринкової економіки є ціни, які складаються в результаті взаємодії попиту і пропозиції на товари.

Насамкінець обов'язковий елемент ринкової економіки – конкуренція, яка виступає як форма взаємодії ринкових суб'єктів і механізму регулювання цін, норми прибутку, відсотка тощо.

Невід'ємним елементом ринкової економіки є ринкова інфраструктура. Це сукупність ринкових установ: бірж, банків, інвестиційних фондів, страхових компаній, структур оптової й роздрібною торгівлі. Інакше кажучи, ринкова інфраструктура – це різні ринкові установи, підприємства, організації, що обслуговують різні види ринків, створюють сприятливі умови для їхнього ефективного функціонування.

Ринкова економіка не залишається незмінною. Вона трансформується з розвитком суспільства. Сьогодні в багатьох індустриально розвинених країнах функціонує соціальна ринкова економіка.

Поняття «соціальна ринкова економіка» засновується на концепції «якості трудового життя», основними елементами якої є такі [25]:

- справедлива винагорода за працю;
- безпека і здорові умови праці;
- можливість використання і розвитку особистого потенціалу, повної самореалізації та самовираження;
- можливість професійного зростання і впевненість у майбутньому;
- комфортні взаємовідносини у колективі;
- правовий захист на підприємстві;
- гідне місце праці в житті людини;
- суспільна значущість праці.

1.2. Об'єктивні умови формування ринку

Ринок сьогодні розглядають як тип господарських зв'язків між суб'єктами господарювання. Існують два типи господарських зв'язків:

- 1) натурально-речові, безоплатні, відповідно до структури потреб;
- 2) товарні зв'язки, що опосередковуються через ринок. Характерними рисами цього типу зв'язків є взаємні угоди сторін, еквівалентна платність, вільний вибір партнерів, наявність конкуренції. Ринкові зв'язки можливі тільки за умови вільної купівлі-продажу товарів і послуг.

Отже, **ринок** — це система економічних відносин, що виникають на основі стійкої взаємодії товарного і грошового обігу. Ринок виступає як суспільна форма організації й функціонування економіки, при якій забезпечується взаємодія суб'єктів виробництва й споживання.

Суб'єктами ринку є продавці та покупці. В ролі продавців і покупців

виступають домогосподарства (одна особа або кілька осіб), підприємства (фірми), держава. Більшість суб'єктів ринку діють одночасно і як покупці, і як продавці. Усі господарські суб'єкти тісно взаємодіють на ринку, створюючи взаємопов'язаний «потік» купівлі-продажу.

Об'єктами ринку є товари і гроші. Товарами виступає не тільки вироблена продукція, чинники виробництва (земля, праця, засоби виробництва, капітал), а й послуги, інформація. Функцію грошей виконують усі фінансові засоби (самі гроші та цінні папери).

Виходячи з територіальних меж і масштабів операцій купівлі-продажу, розрізняють місцевий ринок (у межах селища, міста, регіону), національний (внутрішній) і світовий (зовнішній) ринки.

У кожній ринковій операції можна виділити два типи зв'язків: «товар – товар» і «людина – людина». Другий характеризує економічні відносини між товаровиробниками. Такі відносини відбивають укладені між підприємствами і фірмами господарські договори щодо закупівлі різноманітних товарів.

У взаємозв'язку «ринок – виробництво» ринок визначає:

1) забезпечення безперервності виробництва товарної маси, оскільки на ринку відбувається нескінченний процес реалізації товарів;

2) здійснення контролю над виробництвом — обсягом вироблюваної продукції, асортиментом товарів, їх якістю;

3) установлення суспільної корисності товарів, тобто виявлення, наскільки витрачена на них праця, матеріальні та фінансові ресурси відповідають суспільно необхідним обсягам;

4) визначення реальної вартості товару, вплив на ціноутворення.

Розвиненість ринку і ринкових відносин залежить від розвитку його складових. Йому притаманні такі ознаки:

1. Необмежена кількість учасників актів купівлі-продажу, вільний доступ на ринок і вільний вихід з нього. Виробники (продавці) обирають будь-який вид діяльності – підприємництво, фондові операції, банківську діяльність, сільськогосподарське виробництво тощо. В свою чергу споживачі (покупці) можуть купити все, що бажають. Отже, виробники і споживачі, продавці і покупці мають однакові права, і саме так реалізується свобода економічної поведінки партнерів.

2. Мобільність матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, оскільки підприємницька діяльність передбачає збільшення отриманого доходу, а на це можна розраховувати тільки при розширенні виробництва, застосуванні нової техніки, новітніх технологій тощо.

3. Отримання кожним суб'єктом ринку достовірної та повної інформації про пропозицію, попит, норму прибутку тощо.

4. Усунення монополії виробника, однорідність однойменних товарів, інакше на ринку не буде свободи економічної поведінки продавців і покупців.

5. Купівля і продаж товарів мають здійснюватися за цінами, прийнятними як для продавців, так і для покупців. В результаті торгу на вільному ринку у вигляді попиту і пропозиції, що формує ринкову ціну.

1.3. Формування ринкового механізму

Сучасний ринковий механізм – багатогранна і складна система господарських відносин, спроможна забезпечити функціональні потреби суспільного виробництва та обміну. Через ринковий механізм визначається критерій ефективності технологічних та економічних зв'язків між товаровиробниками. Оскільки ціни на товари і послуги, відсоткові ставки на кредит, обсяги попиту і пропозиції постійно змінюються, ринок дає його учасникам інформацію про суспільно необхідні обсяги та витрати виробництва, якість і асортимент тих товарів і послуг, які кожен з них купує та продає. Однією з важливих складових частин ринкового механізму є конкуренція, яка змушує підприємців постійно «тримати руку на пульсі» кон'юнктури цін, стежити за альтернативними варіантами ефективного вкладення капіталу та освоєння нових видів продукції.

Ринковий механізм України визначається такими характерними рисами:

- він ґрунтується на плюралізмі форм і видів власності, які мають однакові права на існування та розвиток в умовах повної самостійності та відповідальності суб'єкта господарювання, незалежно від того, державне це підприємство чи приватна фірма;
- розвинений ринковий механізм має функціонувати з вільним ціноутворенням, вільним вибором партнерів і конкуренцією виробників;
- він пов'язаний з такими економічними регуляторами, як податкова, фінансова й кредитна політика, контроль за цінами, система дотацій;
- ринковий механізм має діяти як важливий елемент системи соціального захисту населення, підтримувати працездатних громадян, які повинні адаптуватися до ринку й виявляти творчі здібності.

Ринковий механізм формується внаслідок дії економічних законів товарного виробництва:

- закону вартості;
- законів попиту і пропозиції;
- закону грошового обігу;
- закону конкуренції;
- закону співвідношення індивідуальної та суспільної вартості тощо.

Як регулятор товарного виробництва **закон вартості** стихійно зумовлює розподіл матеріальних, трудових і фінансових ресурсів між різними галузями та сферами виробництва, встановлює пропорції між ними, впливає на масштаби і темпи суспільного відтворення. При цьому механізм його дії ґрунтується на стихійному коливанні цін навколо вартості внаслідок розбіжностей попиту і пропозиції на товари.

Дія системи економічних законів надає ринку значення саморегулюючої системи, що впливає на функціонування всього товарного виробництва й обігу.

Другим важливим економічним законом, що регулює механізм ринку, є **закони попиту і пропозиції**. Як відомо, у ринкові відносини вступає багато суб'єктів – виробників, споживачів, посередників тощо. Через це на ринку

складається певне співвідношення між попитом і пропозицією як на окремі товари та їхні партії, так і за товарною масою в цілому.

Що ж таке попит і пропозиція?

Попит — це форма вираження потреби, що виступає на ринку і забезпечена відповідною сумою грошей.

Іншими словами, попит — це платоспроможна потреба в товарі.

На ринку в різні відрізки часу складається певна функціональна залежність між ринковою ціною товару та грошовим вираженням попиту на нього. В цьому відбивається дія **економічного закону попиту: що вища ціна на цей товар, то менший на нього попит з боку покупців.**

Взаємозалежність між ціною і кількістю товару, що купується, можна проілюструвати умовним числовим прикладом (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Взаємозалежність між ціною і кількістю товару, що купується

Різновид товару, що продається	Ціна на одиницю товару в грошовому вираженні	Попит на товари
А	90	10
Б	70	20
В	50	30
Г	30	40
Д	10	50

Це співвідношення показує динаміку попиту, зміну кількості продажу товарів залежно від рівня ціни протягом фіксованої одиниці часу.

Залежність між ціною і величиною попиту можна подати графічно. Якщо на абсцисі позначити кількість товару Q , що купується на ринку, а на ординаті – рух ціни P , то одержимо такий результат (рис. 1.3).

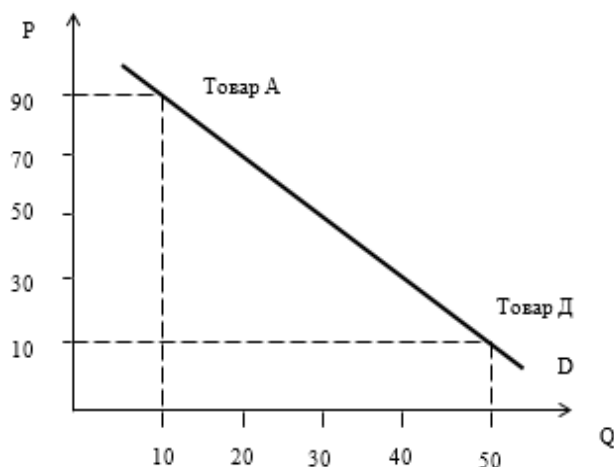

Рисунок 1.3 – Крива попиту

Крива попиту (D) не просто відбиває зворотну залежність між ціною і кількістю придбаного товару, а й характеризує закон попиту. Сутність його

полягає в тому, що з підвищенням ціни, будь-якого товару (за незмінних умов) попит на нього зменшуватиметься. Збільшення кількості товару на ринку зумовить необхідність зниження ціни, адже в протилежному разі він не буде реалізований.

Якщо тепер розглянемо ринкову ситуацію з боку продавців, або з боку пропозиції, то помітимо зворотну картину. Всі продавці будуть прагнути отримати на ринку найвищу ціну, і чим вищою буде ціна, тим активніше вони будуть намагатися продати більшу кількість товару, тобто збільшити пропозицію. Іншими словами, у кожного продавця обсяг пропозиції буде змінюватися в залежності від ціни: чим вища ціна, тим, за інших рівних умов, вище розмір пропозиції на ринку даного товару.

Взаємозалежність між ціною і кількістю товару, що продається, можна проілюструвати умовним числовим прикладом (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Взаємозалежність між ціною і кількістю товару, що продається

Різновид товару, що продається	Ціна на одиницю товару, грн	Пропозиція на товари, од.
А	90	50
Б	70	40
В	50	30
Г	30	20
Д	10	10

Це співвідношення показує динаміку пропозиції, зміну кількості пропонованих товарів залежно від рівня ціни протягом фіксованої одиниці часу.

Графічно дана залежність зображена на рис. 1.4 (абсциса служить для позначення кількості товару Q, доставленого на ринок; ордината позначає рух ціни P). Криву S називають кривою пропозиції.

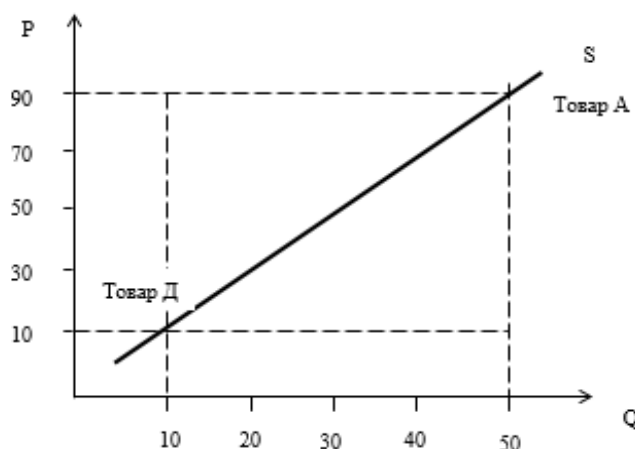

Рисунок 1.4 – Крива пропозиції

Розглянуті криві, взяті самі по собі, показують, що відбувається з покупками і продажами, якщо ціна змінюється. Але на якому рівні повинна встановитися ціна? Щоб відповісти на це питання, треба звести разом і зіставити криві попиту і пропозиції. Якщо накласти один на одного два графіка, що позначають ринковий попит і ринкову пропозицію одного і того ж товару, отримаємо графік, що показує одночасно поведінку попиту і пропозиції товару, який нас цікавить. В якійсь точці дві криві перетнуться (рис. 1.5.). У точці зустрічі Е попит кількісно дорівнює пропозиції (Q1 і ціна P1, виступає як рівноважна ціна, або ціна рівноваги).

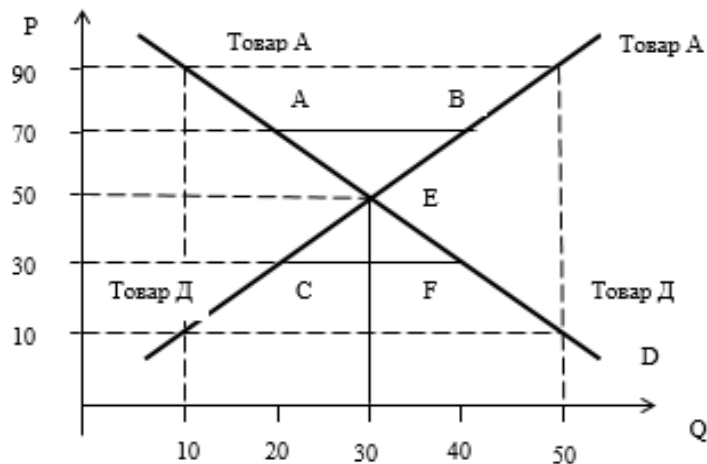

Рисунок 1.5 – Ціна рівноваги

При більш високій ціні (70 грн) виникає надлишок пропозиції над попитом (рівний за величиною відрізка АВ). Цей надлишок в результаті конкуренції продавців буде сприяти зниженню ціни. При ціні нижче рівноважної (30 грн) попит перевищує пропозицію (відрізок CF) і виникає дефіцит товару на ринку. У цьому випадку надлишок попиту і конкуренція покупців будуть штовхати ціну вгору. Лише в точці Е досягається рівновага сил і стійка ціна, яка може зберігатися в короткостроковому періоді, поки не зміняться будь-які параметри, що визначають попит і пропозицію.

Треба враховувати, що ціни на ринку знаходяться в постійному русі внаслідок змін у попиті або пропозиції товарів. Ці зміни не є незалежними один від одного, а, навпаки, всі взаємопов'язані. Кожна зміна ціни одного товару призводить до змін в ціні інших товарів. Існує ціла система цін, яка може виявитися в рівновазі, якщо розглядати її в певний момент і одночасно в її сукупності. І в цьому випадку говорять про загальну рівновагу ринку.

1.4. Підприємництво як форма діяльності в умовах ринкової економіки

Підприємництво є одним з видів людської діяльності і являє собою різноманіття різних дій, вчинків, операцій, спрямованих на досягнення основної мети даного виду діяльності - отримання прибутку.

Підприємництво як явище являє собою сукупність відносин політичних, економічних, соціальних, організаційних, особистісних, спрямованих на організацію бізнесу з метою виробництва товару, послуги і отримання прибутку, а також задоволення потреб споживача і задоволення особистісних цінностей і духовних потреб самого підприємця.

Підприємництво як економічне явище відображає товарний характер відносин підприємців з іншими господарюючими суб'єктами на основі дії економічних законів ринкової економіки (попиту і пропозиції, конкуренції, вартості та ін.) і всіх інструментів товарного виробництва і обігу.

У Господарському кодексі, прийнятому в Україні, підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [9].

Суб'єктами підприємницької діяльності є: фізичні особи (громадяни, права яких не обмежені законом, а також громадяни іноземних держав, працівники, котрі здійснюють трудову діяльність за наймом на контрактній або іншій засадах), юридичні особи, що володіють різними формами власності.

Залежно від юридичного статусу підприємницька діяльність може здійснюватися: зі створенням юридичної особи; без створення юридичної особи.

Схематично елементи процесу підприємництва можна представити таким чином (рис. 1.6.).

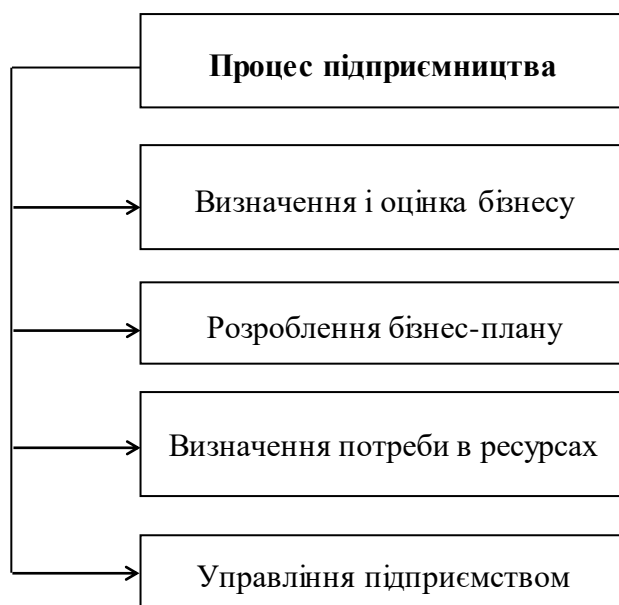

Рисунок 1.6 – Схема процесу підприємництва

У розвинутій ринковій економіці підприємництво як інтегрована сукупність підприємницьких організацій (компаній, фірм), індивідуальних

підприємців, а також складних об'єднань підприємницьких організацій виконує наступні функції (рис. 1.7.)

Рисунок 1.7 – Функції підприємництва [25]

Коротко розглянемо сутність основних функцій підприємницької діяльності:

1) ресурсна – мобілізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних, природних тощо) для ефективного функціонування;

2) інноваційна (творча) – сприяння процесу генерування та комерціалізації нових ідей, здійснення дослідно-конструкторських розробок, створення нових товарів, надання нових робіт тощо;

3) організаційна – пов'язана з матеріально-технічним забезпеченням виробництва, налагодженням технологічного процесу, організацією комерційної діяльності, сервісу, а також впровадженням нових форм та методів організації виробництва, нових форм заробітної плати та їх оптимальна інтеграція з традиційними формами;

4) стимулююча – дозволяє створити механізм підвищення ефективності та корисності праці, застосовувати дійові методи стимулювання збуту товарів на основі виявлення споживчих потреб;

5) господарська – найбільш ефективно використання трудових, матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів;

6) управлінська – пов'язана з механізмом управління персоналом та підприємством в цілому;

7) соціальна – виготовлення товарів та послуг, які необхідні суспільству;

8) особистісна – самореалізація підприємця як особистості через досягнення власної мети, отримання задоволення від своєї роботи;

9) захисна – передбачає систему захисту прав та інтересів підприємців, створення сприятливих умов функціонування бізнесу, усунення існуючих проблем на макрорівні. Це здійснюється на основі співробітництва підприємців та їх об'єднань з державними органами влади та управління, міжнародними організаціями, фондами, проектами для забезпечення сталого розвитку підприємництва;

10) загальноекономічна – підприємницька діяльність спрямована на виробництво товарів і доведення їх до конкретних споживачів (домогосподарств, інших підприємців, держави), що впливає на поступальний розвиток підприємництва і є одним з визначальних умов економічного зростання, збільшення обсягів валового внутрішнього продукту і національного доходу.

До основних видів підприємництва відносять:

- виробниче підприємництво (інноваційне, науково-технічне, виробництво товарів для населення, надання послуг населенню, виробництво товарів та надання послуг виробничого призначення);
- комерційне підприємництво (роздрібна та гуртова торгівля, посередництво в торгівлі, товарні біржі);
- фінансове підприємництво (банківське, страхове, лізингове, фондові біржі, інвестиційні компанії);
- консультативне підприємництво (консалтингові послуги в сфері загального управління, адміністрування, кадрового управління, фінансового управління, маркетингу, інформаційних технологій інші спеціалізовані консалтингові послуги).

Підприємництво здійснюється на основі таких принципів [21]:

- вільний вибір видів діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів вироблюваної продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільний найм працівників;
- залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення підприємцем – юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця. Законодавство визначає порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва окремих організаційних форм.

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюється законодавчими актами. Необхідною умовою для офіційного здійснення підприємницької діяльності є державна реєстрація.

② Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику товарного виробництва.
2. Назвіть функції ринку.
3. Охарактеризуйте суб'єктів економічних відносин.
4. Поясніть роль держави у функціонуванні ринку.
5. Назвіть умови для того, щоб виникли ринкові відносини.
6. Дайте характеристику елементів ринкової системи.
7. Поясніть сутність поняття «соціальна ринкова економіка».
8. Назвіть об'єкти ринку.
9. Охарактеризуйте характерні риси ринкового механізму.
10. Визначте сутність поняття «підприємництво».
11. Розкрийте сутність процесу підприємництва.
12. Назвіть, які законодавчі акти регулюють підприємництво в Україні.

Тестові завдання

1. Товар – продукт праці, призначений для:

- а) продажу;
- б) купівлі;
- в) купівлі-продажу;
- г) задоволення певних потреб продавців.

2. Ринок – це:

- а) форма функціонування економіки;
- б) ефективне мірило товарного виробництва;
- в) відносини між товаровиробниками і покупцями з приводу купівлі-продажу;
- г) усі відповіді правильні.

3. До функцій ринку не належить:

- а) розподільча;
- б) стимулююча;
- в) цінова;
- г) інформаційна.

4. Головними суб'єктами економічних відносин є:

- а) товаровиробники;
- б) держава;
- в) домогосподарства;
- г) усі відповіді правильні.

5. До елементів ринкової системи не належить:

- а) Кабінет Міністрів України;

- б) виробники і споживачі;
- в) ціни;
- г) ринкова інфраструктура.

6. *Найважливішим елементом ринкової економіки є:*

- а) ціни;
- б) конкуренція;
- в) держава;
- г) виробники і споживачі.

7. *Об'єктами ринку є:*

- а) товари;
- б) гроші;
- в) товари і гроші;
- г) інформація.

8. *В основі ринкового механізму ціноутворення знаходиться:*

- а) закон попиту;
- б) закон пропозиції;
- в) закон конкуренції;
- г) закони попиту і пропозиції.

9. *Ціна товару на ринку формується на основі:*

- а) попиту на товар;
- б) пропозиції товару;
- в) попиту і пропозиції на товар;
- г) конкуренції.

10. *Сприяння процесу генерування та комерціалізації нових ідей, здійснення дослідно-конструкторських розробок, створення нових товарів, надання нових робіт тощо це функція підприємництва:*

- а) ресурсна;
- б) стимулююча;
- в) інноваційна;
- г) управлінська.

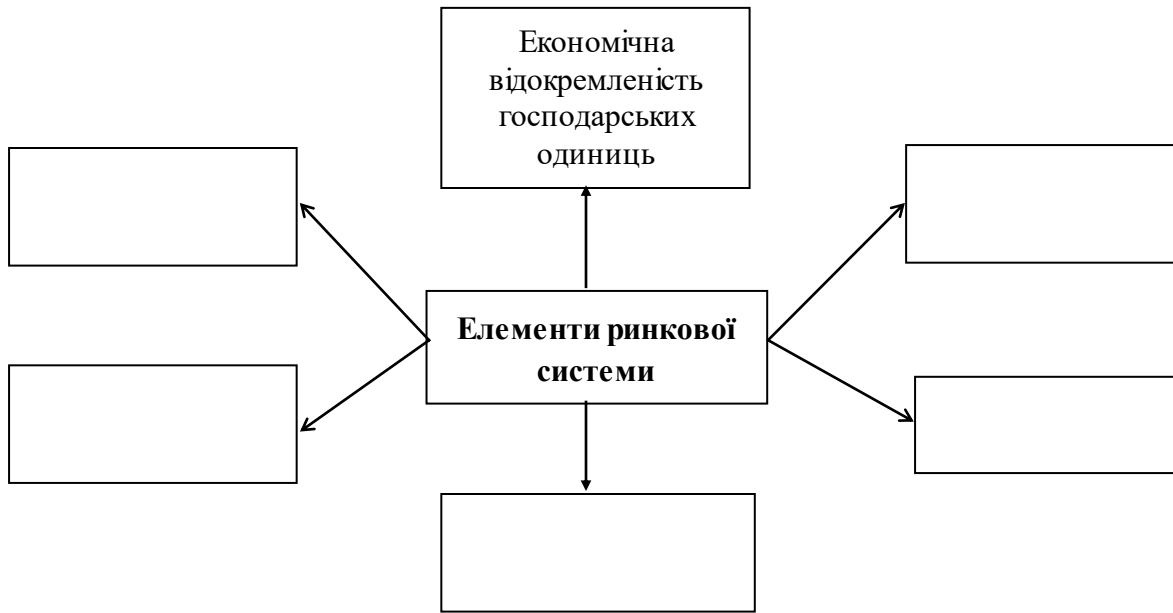

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Охарактеризуйте кожного суб'єкта економічних відносин з позиції продавців товарів, та покупців товарів.

Головні суб'єкти економічних відносин	Покупці	Продавці
<i>Бізнес</i>		
<i>Держава</i>		
<i>Домашні господарства</i>		

Завдання 2. Завершіть структурно-логічну схему «Елементи ринкової системи».

Поясніть роль та значення кожного елемента у функціонуванні ринкової економіки.

Завдання 3. Міркуємо та аналізуємо.

Основні функції підприємництва, відображено на рисунку. Розкрийте їх сутність.

ТЕМА 2. ГОЛОВНІ ПИТАННЯ ФІНАНСІВ

Мета вивчення теми: зрозуміти соціально-економічну сутність фінансів, їх функції та роль у системі ринкових відносин; з'ясувати історію виникнення і еволюцію фінансів; засвоїти характерні особливості фінансів; вивчити складові та роль фінансової системи у організації фінансів.

План

- 2.1. Генезис та еволюція фінансів
- 2.2. Сутність фінансів
- 2.3. Необхідність і характерні особливості фінансів
- 2.4. Функції фінансів

 Ключові поняття: фінанси, гроші фінанси держави, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, товарно-грошові відносини, валовий внутрішній продукт, виробництво, розподіл, обмін, споживання;, суспільне виробництво, централізовані фінанси, децентралізовані фінанси, фінансова система.

2.1. Генезис та еволюція фінансів

Поняття «фінанси» часто ототожнюють з грошми. Проте якщо фінанси і гроші – одне і теж, то для чого існують два різних терміна для однієї і тієї ж категорії? Що ж таке фінанси?

Розглянемо це питання через історію виникнення даної категорії. Термін «фінанси» виник у XIII–XV ст. в торгових містах Італії, означав будь-який грошовий платіж. Потім термін отримав міжнародне поширення і став вживатися як поняття, пов'язане з системою грошових стосунків між населенням і державою з приводу утворення фондів грошових коштів.

До XV ст. фінансової науки як окремої галузі наукових знань не існувало, хоча окремі її аспекти розглядалися філософією, зокрема представниками античної науки Арістотелем, Платоном та іншими. Практичні питання фінансів за часів рабовласницького устрою вирішувалися державною елітою в контексті задоволення державних потреб. Поширеними у той час були натуральні повинності, податки і збори в грошовій формі. Відношення до податків більшості членів суспільства було негативним.

XIV ст. пов'язано з появою крупних монархій, необхідністю утримання великих армій, розширенням сфери і функцій правлячих структур, що зумовило зростання потреби у великих обсягах засобів. Рішення цих завдань було можливим за умови пошуку додаткових джерел доходів. Саме на цей час приходиться розквіт фінансової науки, налагодження її зв'язку з фінансовою практикою.

Поняття «фінанси» ввів французький вчений Жорж Боден. У 1577 році

він опублікував «Шість книг про республіку», у якій термін «фінанси» застосовував для позначення системи відносин між державою та іншими економічними суб'єктами.

Фінансові стосунки виникли задовго до того, як з'явився термін «фінанси» – в епоху рабовласницької держави, коли були сплачені перші обов'язкові платежі в грошовій формі. Першою науковою роботою, присвяченою фінансовим стосункам, вважається праця афінського філософа Ксенофонта «Доходи міста Афін» (на рубежі III–V ст.).

Фінанси – це завжди грошові відносини, гроші обов'язкова умова функціонування фінансів. Фінанси об'єктивно необхідні, тому що обумовлені потребами суспільно-історичного розвитку. Як історична категорія фінанси з'явилися одночасно з виникненням держави і поділом суспільства на класи.

Етапи становлення і розвитку фінансів представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1 – Етапи становлення і розвитку фінансів

Історичний період	Зміст становлення і розвитку фінансів
Етап 1 (XVI – XVII ст.)	Виокремлення державної казни і її відокремлення від власності монарха. З'являються державні фінанси, державний бюджет, державний кредит
Етап 2 (XVII – XVIII ст.)	Державні фінанси стали важелем першочергового накопичення капіталу
Етап 3 (XIX ст.)	Зростають витрати за рахунок мілітаризації, зростають витрати за рахунок державного боргу, витрати на утримання державного апарату. Виникає і розвивається акціонерна форма власності
Етап 4 (XX ст.)	Внаслідок розвитку продуктивних сил виникає розширення функцій держави

Примітка: складено на основі [26; 27]

Етап 1. Відбувається подальше зростання державних витрат, яке здійснюється за такими напрямками:

- держава стала брати участь в процесі відтворення, вона саме стає економічним суб'єктом – відбувається подальше зростання військових витрат, зростання мілітаризму;

- збільшуються витрати на соціальні цілі;

- виникають витрати на науково-технічний прогрес і науки.

Етап 2. Доход держави збільшується за рахунок зростання податків, при цьому підвищується роль прямих податків. У розвинених країнах перше місце займає прибутковий податок на прибуток корпорацій.

Етап 3. Відбувається розширення сфери фінансових стосунків (з'являються і розвиваються місцеві фінанси) виникають регіональні, територіальні фінанси, виникають позабюджетні спеціальні фонди, з'являються фінанси державних підприємств, тобто виникають нові форми організації фінансових стосунків.

Етап 4. Відбувається широке поширення акціонерної форми власності, яка використовується не лише для розвитку бізнесу, але і для підвищення можливості управління персоналом.

Довгий час предметом вивчення фінансової науки були державні фінанси, але в XX ст. наука про фінанси вже вивчає фінанси підприємства або

корпоративні підприємства, теорії фінансових ринків, фінансовий менеджмент, регіональні, муніципальні фінанси.

Як змінювалася уява про поняття сутності фінансів у різні історичні епохи подано в табл. 2.2.

Таблиця 2.2 – Еволюція поглядів на термін «фінанси» у різні історичні епохи

Історичний період	Трактування терміну «фінанси»
XIII–XV ст.	Грошовий платіж
XVI–XIX ст.	Наука про державні доходи і витрати
Кінець XIX–початок XX ст.	Наука про грошову форму капіталу
Початок XX ст. і до сучасного часу	Наука про управління грошовими засобами (грошовими потоками)

Примітка: складено на основі [26; 27]

Не дивлячись на те що фінансові стосунки виникають одночасно з появою держави, державу не можна вважати першопричиною фінансів. Будь-які економічні стосунки з'являються в результаті певних закономірностей суспільного розвитку, а не по волі або долі суб'єкта, хоч і такого важливого, як держава.

Які ж передумови виникнення фінансів? Людство ж ще довго до цього мало гроші, товарно-грошові відносини, державний устрій. Чому ж тільки в середні віки виникло дане явище і термін, що характеризує його?

Перша передумова. Якраз у Центральній Європі в результаті перших буржуазних революцій хоча і збереглися монархічні режими, але влада монархів була суттєво скорочена і саме важливе – пройшло відокремлення монарха від казни. Виник загальнодержавний фонд грошових засобів – бюджет, яким глава держави не міг одноосібно користуватися.

Друга передумова. Формування і використання бюджету стало носити системний характер, тобто виникли системи державних доходів і витрат з визначеним складом, структурою і законодавчим закріпленням. При цьому основні групи витратної частини бюджету практично не змінювалися протягом тривалого часу. Вже тоді були визначені чотири напрями витрат: на військові цілі, управління, економіку, соціальні потреби.

Третя передумова. Податки у грошовій формі стали переважними, тоді як раніше доходи держави формувалися головним чином за рахунок натуральних податків і трудових повинностей.

Таким чином, тільки на даному етапі розвитку державності і грошових відносин став можливим розподіл створеного продукту у вартісному вираженні.

Розвиток фінансів відбувається одночасно з розвитком суспільства, у ході еволюції якого змінюються відносини між економічними суб'єктами, переходячи від простих до більш складних. У міру розширення і поглиблення суспільного поділу праці, розвитку приватних форм власності відбувається й

розширення сфери товарного виробництва, а відтак й відносини з приводу обміну якісно змінюються.

У процесі історичного розвитку товарний обмін супроводжується зміною одних форм вартості іншими, що й спричиняє виникнення грошей як закономірного результату розвитку товарного виробництва й форм вартості.

Таким чином, з появою грошей виробництво і рух сукупного суспільного продукту опосередковуються грошовими відносинами, які й стають підґрунтям для виникнення фінансів.

Виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій (рис. 2.1.).

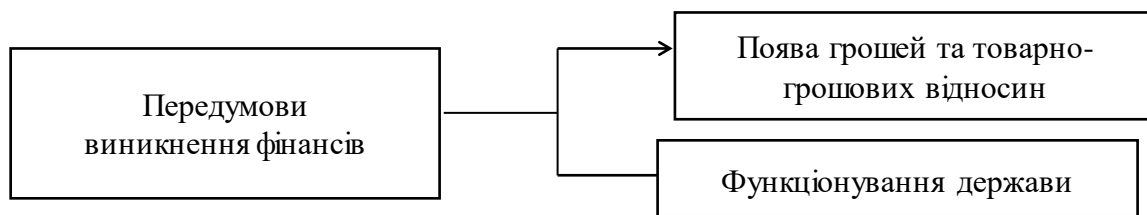

Рисунок 2.1 – Передумови виникнення фінансів

Таким чином, вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що фінанси – це форма економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів для виконання функцій і завдань держави.

2.2. Сутність фінансів

Термін «фінанси» утворився від латинського «financia», що означає готівка, дохід, грошові кошти. Щоб зрозуміти сутність фінансів, необхідно розглянути ту роль, яку вони відіграють в економіці в цілому.

Як відомо, існує лише два способи придбання товарів і послуг. Перший – їх треба створити або виробити самому. Другий – обміняти те, що у вас є, але зараз не потрібно або менш потрібно, на необхідне. І у першому, і в другому випадках необхідно вступати у відносини з іншими людьми, фірмами, державою. При виробництві ви потребуєте придбання устаткування, найму робочої сили, закупівлі сировини, продажу продукції. При обміні товарів чи послуг купівлі і продажі є основним видом діяльності.

Виробництво не може існувати і розвиватися без обміну, а обмін без виробництва. Окрім купівлі благ, їх також можна інколи отримати безоплатно – від держави, від батьків, друзів, спонсорів. Проте суб'єкти економічних стосунків не завжди мають в потрібний момент необхідні ресурси або, навпаки, мають ресурси, які їм в даний період часу не потрібні. Тому вони вступають у стосунки, при яких купівля і оплата за них не співпадають у часі.

Суть цих стосунків, що суб'єкти переймають на себе вимоги і зобов'язання, що діють на період здійснення угоди. При цьому фінансові зобов'язання і вимоги стосуються саме отримання або витрачання грошових коштів. Та частина економічної діяльності, в якій створюються і доставляються споживачам товари і послуги, називається реальним сектором економіки. Інша частина економіки, яка забезпечує рух товарів і послуг і необхідних для їх виробництва ресурсів між суб'єктами, називається фінансовим сектором. Подібно до того, як гроші спрощують обміни, коли вони негайно міняються на товари і послуги, як, наприклад, в роздрібній торгівлі, фінанси роблять можливою економічну діяльність, коли між витрачанням грошей і отриманням реального блага існує певний період часу.

Отже, **фінанси** – це такі економічні стосунки, які засновані на пред'явленні економічними суб'єктами вимог і прийнятті зобов'язань, пов'язаних з надходженням і витрачанням необхідних їм грошових коштів в певний період часу.

Найтісніше фінанси пов'язані з категорією гроші. **Гроші** – це основа фінансів, оскільки саме в грошовій формі здійснюється оцінка економічної діяльності, здійснюються операції, формуються і розподіляються ресурси.

Фінанси це, з одного боку, грошові кошти, ресурси і фонди суб'єктів, з іншого боку – конкретні форми взаємодії цих суб'єктів між собою. Так, наприклад, кредит представляє собою одну із форм стосунків між кредитором і позичальником, а саме стосунків, що стосуються запозичення грошей на певний термін і на певних умовах.

Для з'ясування сутності фінансів розглянемо стадії суспільного виробництва (рис. 2.2.).

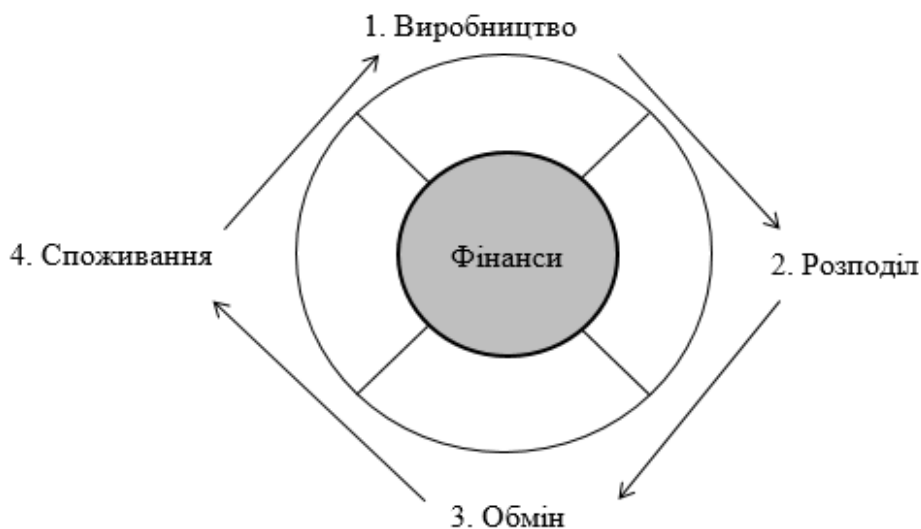

Рисунок 2.2 – Стадії суспільного виробництва

Отже, суспільне виробництво включає в себе чотири стадії.

1-а стадія. На фазі виробництва створюється продукт (необхідні суспільству товари і послуги).

2-а стадія. На фазі розподілу (як це вже видно з самої назви)

розподіляються результати виробництва, ресурси, чинники виробництва. Тобто, на даній фазі визначаються частки, пропорції, що приходяться на той або інший чинник виробництва.

3-я стадія. Фаза обміну має на увазі обмін створеними в суспільстві продуктами між людьми. Тобто, на даному етапі відбувається рух товарів і послуг від одного суб'єкта до іншого.

4-а стадія. Споживання представляє собою використання вже готових результатів виробництва для задоволення потреб індивідів і суспільства в цілому.

Всі вищеперелічені чотири фази тісні між собою взаємозв'язані, знаходяться в єдності і безперервній взаємодії.

Отже, **фінанси** – це сукупність економічних відносин, які виникають між державою, фізичними та юридичними особами (суб'єкти фінансів) з приводу розподілу та перерозподілу ВВП, а в окремих випадках й національного багатства держави (об'єкти фінансів), з метою формування фінансових ресурсів для забезпечення розвитку суспільства.

Соціально-економічна сутність фінансів полягає в дослідженні і відповіді на наступні питання: за рахунок кого або чого той чи інший господарюючий суб'єкт, громадянин, держава, орган місцевого самоврядування формує свої фінансові ресурси і яким чином і в чийх інтересах використовуються ці фонди грошових коштів. При цьому виділяють суб'єктів і об'єкти фінансів.

Суб'єкт (лат. Subjektus) або те, що знаходиться в основі, людина або група осіб, суспільство. Суб'єктами фінансових відносин є держава, юридичні та фізичні особи (рис. 2.3).

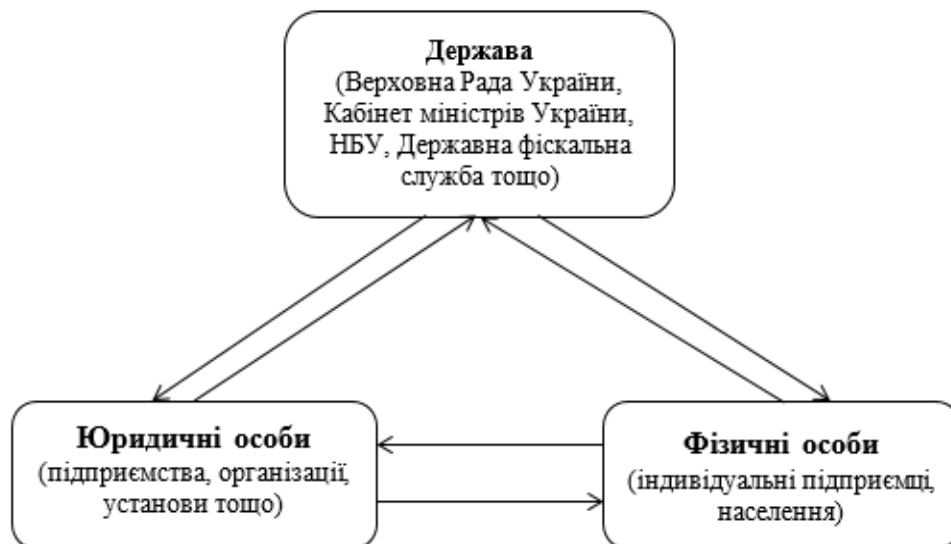

Рисунок 2.3 – Суб'єкти фінансових відносин

Стрілками показано напрям руху грошових коштів. Наприклад, юридичні і фізичні особи сплачують державі податкові платежі. В свою чергу держава сплачує малозабезпеченим верствам населення субсидії за житлово-комунальні

послуги. Юридичні особи виплачують найманим працівникам заробітну плату, а державі – внески до державного Фонду соціального страхування України.

Об'єкт (лат. *Objektum*) – це те, що протистоїть суб'єкту. Об'єкт фінансових відносин – валовий внутрішній продукт та національне багатство (рис. 2.4).

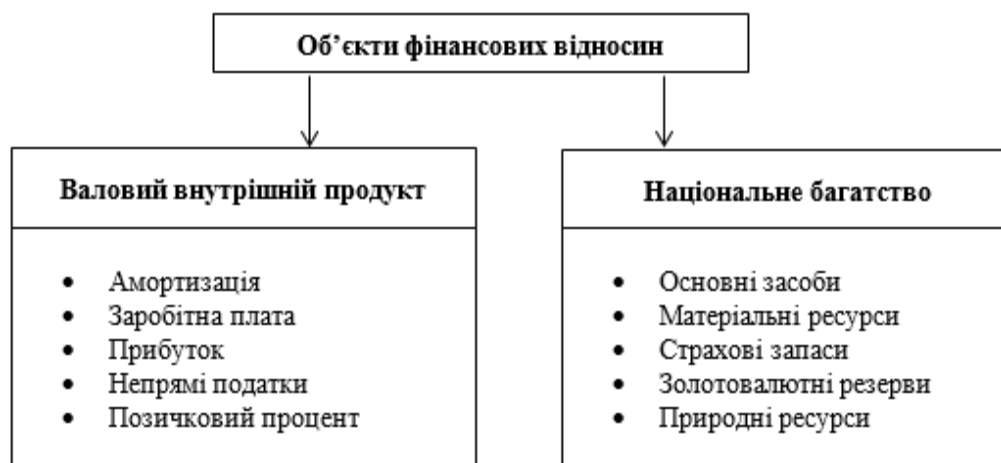

Рисунок 2.4 – Об'єкти фінансових відносин

Валовий внутрішній продукт визначається як вартість вироблених у країні кінцевих товарів й послуг за рік. В результаті розподілу цієї вартості здійснюється формування грошових доходів в економічних суб'єктів, які, у свою чергу, є суб'єктами фінансових відносин.

Для фізичних осіб основними формами доходів виступають заробітна плата та/або доходи від власності. Для юридичних осіб – це прибуток. Доходи держави в основній своїй частині формуються за рахунок податків.

Грошові потоки, які опосередковують рух вартості між суб'єктами обумовлюють обмінні, розподільчі та перерозподільчі процеси. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що при обмінних операціях назустріч грошовому потоку рухається товарний, тобто утворюється еквівалентна вартість. На стадії розподілу і перерозподілу не утворюється такої вартості. Наприклад, суб'єкти господарювання, домогосподарства сплачують державі податки на безповоротній основі.

Таким чином, сутність фінансів полягає у формуванні певних економічних відносин між державою, суб'єктами господарювання і домогосподарствами.

2.3. Необхідність і характерні особливості фінансів

Фінанси як об'єктивне явище тісно пов'язані з життєдіяльністю людини, умовами господарювання та розвитком суспільства загалом. Задоволення різноманітних потреб суспільства у межах національної держави є надзвичайно важливим завданням, яке значною мірою реалізується за допомогою фінансів як вартісного інструменту розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Розвиток фінансів відбувається одночасно з розвитком суспільства, у ході еволюції якого змінюються відносини між економічними суб'єктами, переходячи від простих до більш складних. У міру розширення і поглиблення суспільного поділу праці, розвитку приватних форм власності відбувається й розширення сфери товарного виробництва, а відтак й відносини з приводу обміну якісно змінюються.

У процесі історичного розвитку товарний обмін супроводжується зміною одних форм вартості іншими, що й спричиняє виникнення грошей як закономірного результату розвитку товарного виробництва й форм вартості.

Таким чином, з появою грошей виробництво і рух сукупного суспільного продукту опосередковуються грошовими відносинами, які й стають підґрунтям для виникнення фінансів.

Відстежуючи еволюцію розвитку економічних відносин, можна дійти висновку, що *об'єктивна необхідність фінансів обумовлюється наступним:*

- існуванням суспільного поділу праці;
- наявністю товарно-грошових відносин;
- створенням різних форм власності;
- виникненням та укріпленням держави, яка забезпечує систему правових норм;
- дією економічних законів.

Фінансові взаємовідносини зв'язані з грошовими стосунками, які виникають:

- між господарюючими суб'єктами в процесі реалізації продукції, надання послуг, придбання товарно-матеріальних цінностей;
- між господарюючими суб'єктами і вищими організаціями при створенні спільних фондів грошових коштів і їх використанні;
- між господарюючими суб'єктами і державою, органами місцевого самоврядування при формуванні бюджетів і позабюджетних фондів;
- всередині господарюючих суб'єктів при формуванні і використанні цільових фондів грошових коштів;
- між окремими бюджетами, позабюджетними фондами;
- між громадянами і державою, органами місцевого самоврядування при формуванні бюджетів і позабюджетних фондів.

Щоб зрозуміти роль фінансів, необхідно заздалегідь з'ясувати роль обміну в економіці. В даний час лише невелика частина товарів і послуг виробляється суб'єктами самостійно, без взаємодії з іншими суб'єктами. Державі для здійснення своїх функцій потрібні реальні і фінансові ресурси, фірмам – капітал, людям – засоби життєдіяльності. Переважна частина благ надходить суб'єктам шляхом обміну.

Обмін – загальний термін, що означає передачу блага від одного суб'єкта (групи суб'єктів), здійснюваний на платній або безоплатній основі, прямо або опосередковано, у користування, розпорядження або власність інших суб'єктів (груп суб'єктів).

Роль обміну полягає в наступному: по-перше, обмін дозволяє долати

обмеженість ресурсів, які є у розпорядженні однієї людини, сім'ї, фірми, організації, держави. По-друге, обмін дає можливість суб'єктам, які не мають власних ресурсів, підтримувати свою життєдіяльність чи здійснювати свої функції, що мають важливу роль у забезпеченні діяльності і розвитку суспільства в цілому.

Зазначимо, що існують дві основні форми обміну (рис. 2.5.).

Рисунок 2.5 – Форми обміну

При *першій формі обміну* (транзакція) відбувається між двома або самостійними і незалежними суб'єктами, кожен з яких діє виходячи з власних інтересів. До транзакцій відносяться всі операції і договори між комерційними організаціями, всі форми купівлі благ домогосподарствами, кредитні і депозитні договори і т.п.

При *другій формі* (трансферт) передача благ здійснюється без безпосередньої компенсації. При цьому один суб'єкт (група) передає або отримує іншому суб'єктові (групі суб'єктів) певне благо. Прикладами трансфертів є податки, субсидії, пенсії.

Роль фінансів полягає в тому, що вони дозволяють об'єднати економічну діяльність безлічі суб'єктів. У свою чергу, це дозволяє здолати обмеженість людських, природних і інших ресурсів, які є у розпорядженні кожного суб'єкта. Так, до появи фінансових активів (ресурсів) створення крупних об'єктів було під силу лише державі. В цілому саме виникнення і розвиток фінансових активів (ресурсів) відкрило дорогу виробництву не для себе, а для продажу.

У докапіталістичних формаціях більша частина державних потреб задовольнялася за рахунок натуральних податей і зборів, повинностей. Роль фінансів зростає у зв'язку з налагодженням регулярного товарно-грошового обміну і зростанням потреб держави у фінансових ресурсах.

Фінанси, спричиняючи регулюючу дію на виробництво, обмін, розподіл і споживання, сприяють:

- створенню всім господарюючим суб'єктам умов для самофінансування і, регулюючи частково структуру витрат і цін підприємств за допомогою податків, регламентації амортизаційної політики, податкових вирахувань і пільг, встановленню мінімального рівня оплати праці і власного капіталу;

- забезпеченню зацікавленості всіх господарюючих суб'єктів в здійсненні інвестиційної і інноваційної діяльності шляхом відповідних

податкових пільг;

- створенню умов довіри для усіх економічних суб'єктів до держави і кредитної системи для забезпечення акумуляції тимчасово вільних грошових коштів і їх перерозподілу.

Визначаючи фінанси у самій загальній формі, необхідно виділити найбільш характерні ознаки, які їм притаманні:

1. Найбільш важливою економічною ознакою фінансів є грошова форма їх проявлення. Гроші – це матеріальна основа фінансів. Іншими словами, фінансові відносини завжди супроводжуються рухом грошей.

2. Інша суттєва ознака фінансів полягає у їх розподільчому характері. При розподілі відбувається рух тільки грошової форми. Причому у однобічному напрямку.

3. До визначальних ознак фінансів також відноситься фондний (цільовий) характер їх формування і використання.

4. Неможливість існування фінансів поза державою висуває наступну унікальну ознаку – фінанси породжуються та регулюються державою.

5. Динамічність кожного фонду (кошти грошових фондів не нагромаджуються, а використовуються в міру надходження).

2.4. Функції фінансів

Призначення фінансів виявляється через їх функції. Розрізняють три функції фінансів – розподільчу, регулюючу і контрольну (рис. 2.6).

Рисунок 2.6 – Функції фінансів

Головною характеристикою фінансових стосунків є їх розподільчий характер і відповідно головною функцією фінансів є розподільча функція. Фінанси обслуговують різні етапи розподілу сукупного суспільного продукту, беручи участь як в первинному його розподілі, так і в перерозподілі.

Розподільча функція фінансів полягає в тому, що за допомогою фінансового механізму розподіляється та перерозподіляється валовий внутрішній продукт та національний доход між різними суб'єктами господарювання та напрямками цільового використання.

Механізм реалізації розподільчої функції фінансів включає такі етапи:

первинний розподіл, перерозподіл, вторинний розподіл (рис. 2.7.).

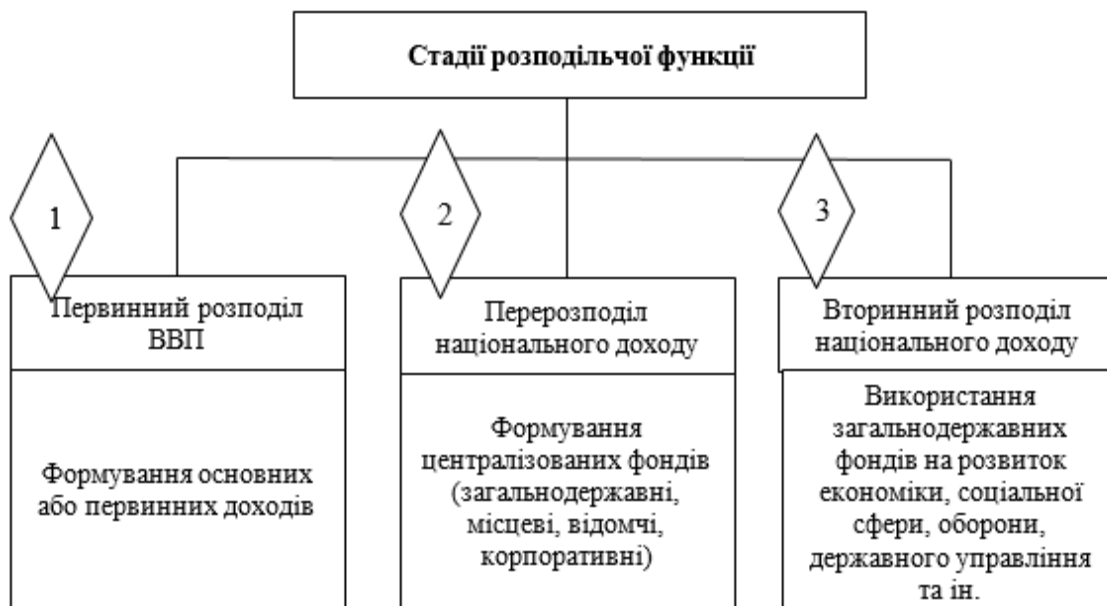

Рисунок 2.7 – Стадії розподільчої функції фінансів

На першій стадії первинний розподіл валового внутрішнього продукту відбувається серед учасників виробничого процесу де здійснюється формування первинних доходів населення та підприємств.

Первинні доходи поділяються на дві групи:

- 1) заробітна плата робітників, службовців, доходи селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва;
- 2) формування і розподіл прибутку підприємств сфери матеріального виробництва.

На другій стадії відбувається перерозподіл національного доходу (заробітна плата плюс прибуток суб'єктів господарювання), під час якого формуються централізовані грошові фонди.

Третьою завершальною стадією є вторинний розподіл, під час якого відбувається процес перерозподілу вторинних грошових фондів.

Об'єктами розподілу є:

- валовий внутрішній продукт, тобто вартість вироблених продуктів (благ), вироблених суспільством за певний період часу (переважно рік);

Третьою завершальною стадією є вторинний розподіл, під час якого відбувається процес перерозподілу вторинних грошових фондів.

Суб'єктами розподілу є:

- держава;
- юридичні особи;
- домогосподарства та фізичні особи;
- міжнародні організації;
- інші держави.

Роль держави у перерозподільчому процесі проілюстровано на рис. 2.8.

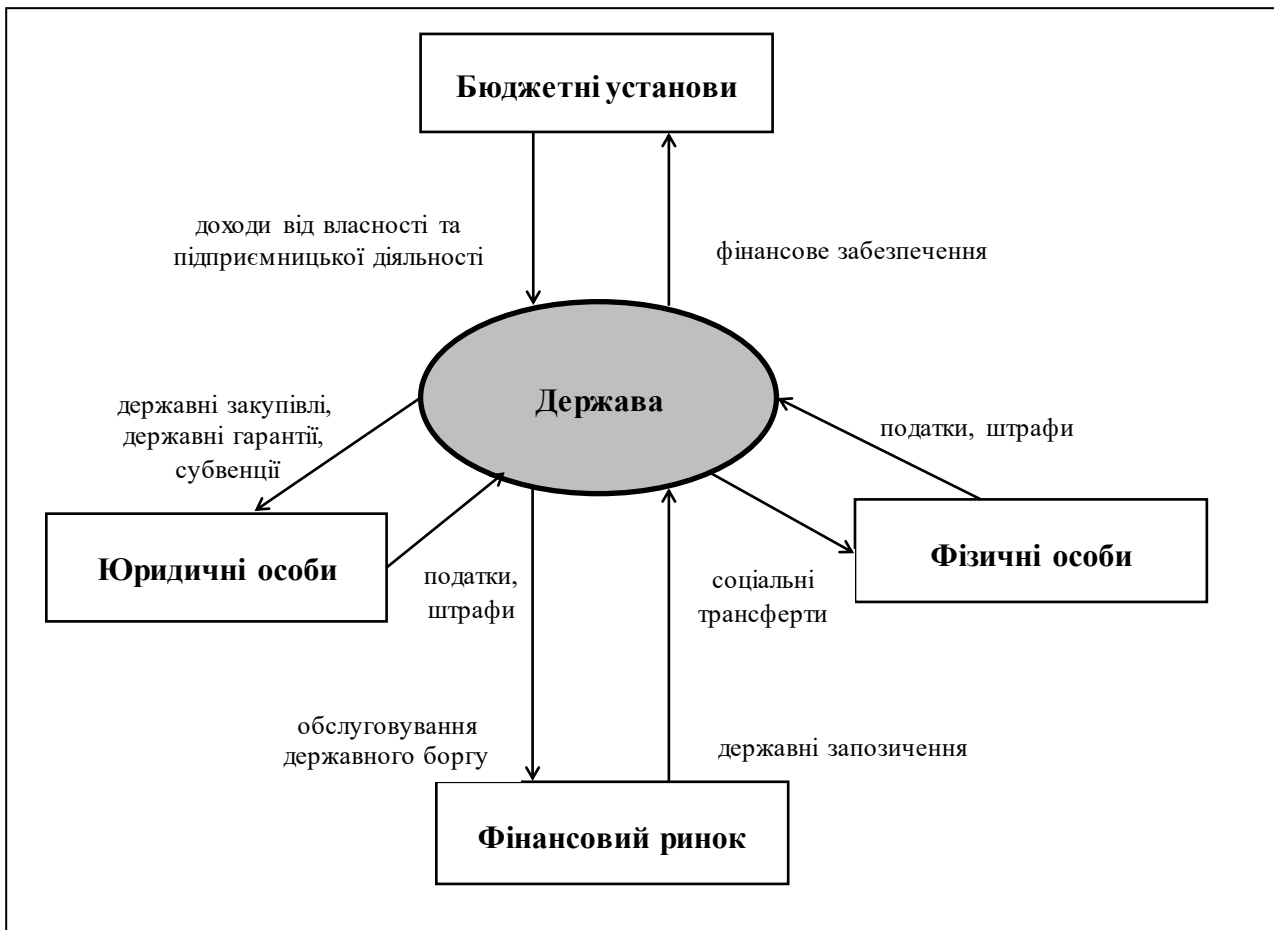

Рисунок 2.8 – Роль держави у перерозподільчому процесі

Як видно з рисунка, держава є основою регулювання фінансових відносин, що передбачає існування відповідної законодавчої бази.

Говорячи про грошові доходи різних економічних суб'єктів, слід враховувати те, що останні формуватися за рахунок переміщення грошових коштів від одного суб'єкта до іншого (наприклад, субсидії, соціальні трансферти, допомога тощо).

У ході перерозподілу формуються та використовуються грошові фонди, які за суттю є матеріальною-речовою формою фінансів. Фінансові фонди представляють собою, по-перше, відособлену частину грошових коштів, яка виділилася із загальної; по-друге, у результаті відокремлення грошовий фонд починає функціонувати самостійно, причому ця самостійність відносна, оскільки відбувається постійне поповнення та використання коштів; по-третє, носять цільовий характер утворення і використання; по-четверте, мають правове забезпечення для врегулювання порядку його утворення та використання.

Безумовно, фондова форма формування та використання фінансових ресурсів є унікальною й існує тільки у сфері фінансів. Проте, не слід не враховувати той факт, що рух грошових коштів, може здійснюватися як у фондовій, так й нефондовій формі.

Фондова форма утворення і використання фінансових ресурсів має

переваги у порівнянні з нефондовою. Формування відособлено функціонуючих фінансових фондів з чіткою регламентацією порядку їх формування і використання забезпечує концентрацію грошових коштів для виконання невідкладних завдань, що дозволяє ефективніше управляти ними і полегшує контроль за формуванням і використанням.

Залежно від сфери прояву фінансових відносин формуються і централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів.

Якщо централізовані фінанси формують грошові фонди, що необхідні для функціонування держави та фінансування непривабливих для ринку потреб суспільства, то децентралізовані фінанси пов'язані з виробничою діяльністю, метою якої є отримання прибутку та задоволення потреб суспільства через ринкові механізми.

У межах децентралізованих фінансів значне місце належить приватним фінансам. При цьому не слід забувати про фундаментальні відмінності між державними та приватними фінансами. Основна різниця між ними обумовлена тим, що стан і динаміка приватних фінансів залежить від законів ринку, а стан та динаміка державних фінансів визначаються рішеннями та діями державної влади.

За допомогою фінансів держава впливає не лише на перерозподіл ВВП, але і на виробництво, накопичення капіталу, сферу споживання. Фінанси відіграють вирішальну роль в розвитку державного і приватного секторів економіки, виробничої і соціальної інфраструктури, науково-технічного прогресу і т. п.

Розподільна функція фінансів здійснюється не стихійно, а відповідно до правових норм. Сукупність норм, правил, положень, правових актів покликана регулювати фінансову діяльність і тим самим регулювати відтворювальний процес. Тому можна говорити і про другу функцію фінансів – регулюючу.

Регулююча функція фінансів виявляється не лише на рівні держави, господарюючих суб'єктів, але і в організації власне фінансових стосунків. Оскільки об'єкт фінансових стосунків – обмежена величина, а суб'єкти розподілу досить багаточисельні, то таким стосункам, звичайно, властивий досить суперечливий характер, оскільки кожен суб'єкт прагне отримати від розподілу як можна більше вигід, проте зробити це можна лише за рахунок інших суб'єктів, які мають такі ж інтереси.

Звідси витікає необхідність збалансування інтересів всіх суб'єктів фінансових стосунків, якого можна досягти в першу чергу шляхом встановлення оптимальних пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту. На жаль, науково встановлених показників оптимальних пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту на практиці немає, тому для оцінки ситуації використовують два основних макроекономічних показники: рівень ВВП на душу населення і темпи зростання ВВП.

Обсяг ВВП на душу населення є одним із основних критеріїв суспільного благополуччя. Всесвітній банк розділив країни за цим показником на чотири групи:

- I група: країни з низьким рівнем доходів (менше 736 дол США на одну людину);
- II група: країни з рівнем доходів, нижче середнього рівня (736 – 2935 дол США);
- III група: країни з рівнем доходів, вище середнього рівня (2936 – 9075 дол США);
- IV група: країни з високим рівнем доходів (понад 9076 дол США).

Розмір ВВП на душу населення серед країн світу дуже коливається. У високорозвинених країнах він складає від 30 до 40 тис дол США. За підсумками 2018 р. перші місця рейтингу за рівнем життя населення зайняли Люксембург (понад 114 тис дол США), Швейцарія, Норвегія. Лідерами також є США, Германия, Ірландія, Данія. У найменш розвинутих країнах цей показник складає біля 300 дол США. В Україні ВВП на душу населення у 2018 році склав 3058 дол США, що визначило її у рейтингу 122 місце серед 181 країни світу.

Усі ресурси, зокрема і фінансові, вичерпні, кількісно обмежені, а отже, дефіцитні, тому нагальною є потреба контролювати їх рух, грошові і фінансові потоки, по всіх видах діяльності, на різних рівнях, по різних сферах і ланках фінансової системи. Реалізація **контрольної функції** фінансів повинна забезпечити раціональне, цільове і ефективне використання всіх видів ресурсів, у тому числі і фінансових.

Контрольна функція фінансів обумовлена об'єктивно властивою їм здатністю кількісно відобразити рух фінансових ресурсів (який відбувається у фондовій і нефондовій формах) і забезпечувати контроль за дотриманням пропорцій в розподілі валового внутрішнього продукту, правильністю формування, розподілу і використання фінансових ресурсів держави і суб'єктів господарювання.

Державні контролюючі органи представлені на рис. 2.10.

Державні контролюючі органи
<ol style="list-style-type: none"> 1. Міністерство фінансів України. 2. Державна фінансова інспекція України. 3. Державна фіскальна служба. 4. Державне казначейство. 5. Антимонопольний комітет. 6. Державна митна служба та ін.

Рисунок 2.9 – Державні контролюючі органи

Саме завдяки контрольній функції фінансів суспільство контролює повноту і своєчасність забезпечення фінансовими ресурсами різних суб'єктів фінансових відносин.

Отже, надзвичайно важливе значення фінансів в житті суспільства обумовлене тим, що вони: забезпечують розподіл валового внутрішнього продукту і фінансові потреби юридичних, фізичних осіб і держави; здійснюють перерозподіл фінансових ресурсів між галузями економіки, регіонами,

соціальними верствами населення; забезпечують кругообіг фінансових ресурсів і безперервність відтворювального процесу; а також здійснюють контроль за процесами формування і використання фінансових ресурсів як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів господарювання.

Тестові завдання

1. *Фінанси – це:*

- а) грошові потоки;
- б) гроші;
- в) економічні відносини, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції;
- г) економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів.

2. *Необхідність фінансів обумовлюється існуванням:*

- а) грошей;
- б) суспільства;
- в) виробництва;
- г) держави.

3. *Об'єктами фінансів є:*

- а) валовий внутрішній продукт і національне багатство;
- б) децентралізовані та централізовані фонди грошових коштів;
- в) держава, юридичні та фізичні особи;
- г) грошові ресурси і фонди грошових коштів.

4. *Суб'єктами фінансів є:*

- а) валовий внутрішній продукт і національне багатство;
- б) децентралізовані та централізовані фонди грошових коштів;
- в) держава, юридичні та фізичні особи;
- г) грошові ресурси і фонди грошових коштів.

5. *У ході здійснення первинного розподілу здійснюється розподіл:*

- а) первинного капіталу;
- б) первинних доходів;
- в) непрямих податків;
- г) прямих податків.

6. *Вторинний перерозподіл здійснюється у сфері:*

- а) матеріального виробництва;
- б) централізованих фінансів;
- в) децентралізованих фінансів;
- г) зазначене у пунктах б) і в).

7. *Взаємозв'язок між грошима і фінансами полягає в тому, що:*

- а) фінанси є передумовою виникнення грошей;
- б) всі грошові відносини є фінансовими;
- в) всі фінансові відносини є грошовими;
- г) гроші і фінанси виконують однакові функції.

8. *До фінансової системи не належить:*

- а) централізовані фінанси;
- б) децентралізовані фінанси;
- в) Національний банк України;
- г) фінансова інфраструктура.

9. Основою фінансової системи є:

- а) державні фінанси;
- б) місцеві фінанси;
- в) фінанси підприємств;
- г) фінанси населення.

10. До функцій фінансів не належить:

- а) розподільча;
- б) управлінська;
- в) регулююча;
- г) контрольна.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, що розуміється під поняттям «фінансові відносини» та які перерозподільчі процеси вони опосередковують.
2. Назвіть, чим обумовлюється об'єктивна необхідність існування фінансів.
3. Визначте та обґрунтуйте об'єкти та суб'єкти фінансів.
4. Поясніть взаємозв'язки держави з іншими суб'єктами фінансових відносин у ході перерозподілу ВВП.
5. Назвіть ознаки фінансів.
6. Обґрунтуйте, у чому полягає сутність та механізм дії первинного розподілу ВВП.
7. Поясніть сутність та механізм дії вторинного перерозподілу.
8. Назвіть функції фінансів.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

1. Соціально-економічна сутність фінансів полягає в дослідженні і відповіді на наступні питання: за рахунок кого або чого той чи інший господарюючий суб'єкт, громадянин, держава, орган місцевого самоврядування формує свої фінансові ресурси і яким чином і в чийх інтересах використовуються ці фонди грошових коштів. При цьому виділяють суб'єктів і об'єкти фінансів.
2. Для фізичних осіб основними формами доходів виступають прибуток від підприємницької діяльності. Для юридичних осіб – це прибуток від операційної діяльності. Доходи держави в основній своїй частині формуються за рахунок прибутку державних підприємств.

3. Найбільш важливою економічною ознакою фінансів є грошова форма їх проявлення. Гроші – це матеріальна основа фінансів. Іншими словами, фінансові відносини завжди супроводжуються рухом грошей.

4. Контрольна функція фінансів полягає в тому, що за допомогою фінансового механізму розподіляється та перерозподіляється валовий внутрішній продукт та національний доход між різними суб'єктами господарювання та напрямками цільового використання.

5. Значення фінансів в житті суспільства обумовлене тим, що вони: забезпечують розподіл валового внутрішнього продукту і фінансові потреби юридичних, фізичних осіб і держави; здійснюють перерозподіл фінансових ресурсів між галузями економіки, регіонами, соціальними верствами населення; забезпечують кругообіг фінансових ресурсів і безперервність відтворювального процесу; а також здійснюють контроль за процесами формування і використання фінансових ресурсів як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів господарювання.

Завдання 2. Міркуємо та аналізуємо. Використовуючи схему, поясніть яким чином за допомогою фінансів відбувається розподіл ВВП.

ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ФІНАНСІВ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику організації навчального процесу в Запорізькому національному університеті, зрозуміти економічну сутність фінансів, банківської справи та страхування, їх роль у функціонуванні фінансової системи держави та суб'єктів господарювання, засвоїти вимоги до знань і компетенцій фінансово-банківських фахівців.

План

3.1. Навчальний план підготовки фахівців зі спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

3.2. Організація контролю якості знань студентів спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

3.3. Державна атестація студентів спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

 Ключові поняття: навчальний процес, фінанси, банківська система, фінансовий ринок, страховий ринок, державні фінанси, місцеві фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, міжнародні фінанси, фінансовий менеджер.

3.1. Навчальний план підготовки фахівців зі спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Навчальний план – це нормативний документ університету, який розробляється на підставі відповідної освітньої (освітньо-професійної або освітньо-наукової) програми і визначає перелік та обсяг освітніх компонентів у кредитах ЄКТС, їх логічну послідовність, форми організації освітнього процесу, види та обсяг навчальних занять, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю, що забезпечують досягнення здобувачем відповідного ступеня вищої освіти програмних результатів навчання.

Основними структурними елементами навчального плану є:

- загальні реквізити;
- графік освітнього процесу;
- план освітнього процесу.

Навчальні плани в університеті складаються для кожного рівня вищої освіти: бакалавр, магістр.

Нормативна тривалість освітньо-професійної програми бакалавра денної форми навчання в університеті складає 3 роки 10 місяців. Тривалість навчання за заочною формою навчання може перевищувати термін навчання за денною формою не більш як на 25%.

План освітнього процесу на бакалаврському освітньому рівні складається

з 2 частин:

- обов'язкові дисципліни (включає цикл загальної підготовки (30 кредитів), цикл професійної підготовки спеціальності (100 кредитів) і цикл професійної підготовки освітньої програми (50 кредитів));

- вибіркові дисципліни (включає блок дисциплін вільного вибору студента в межах Університету (30 кредитів) і блок дисциплін вільного вибору студента в межах спеціальності (факультету) (30 кредитів)) [14].

План освітнього процесу для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» освітньо-професійної програми «Фінанси та кредит» знаходить своє відображення також в освітньо-професійній програмі, яка представлена на сайті університету.

3.2. Організація контролю якості знань студентів спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Загальна характеристика організації навчально-виховного процесу буде неповною, якщо не висвітлити систему контролю за його реалізацією, яка охоплює весь період навчання студента. Ключову роль для забезпечення високої якості навчально-виховного процесу відіграє система контролю знань студентів та її ефективна організація. У Запорізькому національному університеті організація контролю якості знань студентів регламентується Положенням про організацію та методику проведення поточного та підсумкового семестрового контролю навчання студентів ЗНУ [15].

Поточний та підсумковий семестровий контроль є контрольними заходами, які проводяться в Запорізькому національному університеті (далі – ЗНУ) для визначення відповідності рівня набутих студентами знань, умінь та навичок вимогам нормативних документів щодо вищої освіти і забезпечують своєчасне корегування освітнього процесу за відповідними напрямками підготовки та спеціальностями ЗНУ.

Поточний контроль здійснюється протягом семестру під час проведення лекційних, практичних, лабораторних, семінарських занять, поточної атестації, що проводиться під час тижня проміжної атестації (контроль декана) та під час залікового тижня перед заліково-екзаменаційною сесією і оцінюється сумою набраних балів.

При поточному контролі оцінці підлягають рівень теоретичних знань та практичні навички з тем, включених до навчальної дисципліни, рівень знань, продемонстрований у відповідях і виступах; активність при обговоренні питань на практичних та семінарських заняттях; результати виконання і захисту лабораторних та контрольних робіт, самостійне опрацювання тем; виконання тестів, проведення розрахунків, написання рефератів; опрацювання завдань робочих зошитів, підготовка індивідуальних завдань тощо.

За рішенням кафедри студентам, які брали участь у науково-дослідній роботі – роботі конференцій, студентських наукових гуртків та проблемних

груп, підготовці публікацій, а також були учасниками олімпіад, конкурсів тощо, можуть присуджуватися додаткові бали. Завданнями поточного контролю знань студентів є перевірка розуміння та засвоєння певного матеріалу, вироблених навичок проведення розрахункових робіт, умінь самостійно опрацьовувати тексти, здатність осмислити зміст теми чи розділу, умінь публічно чи письмово представити певний матеріал (презентація).

Поточний контроль безпосередньо пов'язаний з управлінням процесом засвоєння знань і виконує в ньому функцію зворотного зв'язку. На основі поточного контролю коригується процес навчання, оцінюється ступінь сприймання навчального матеріалу.

Підсумковий семестровий контроль із певної дисципліни є обов'язковою формою контролю навчальних досягнень студента. Він проводиться відповідно до навчального плану у вигляді екзамену, диференційованого заліку, заліку тощо в терміни, передбачені графіком освітнього процесу, та в обсязі навчального матеріалу, визначеному робочою навчальною програмою дисципліни. Сума балів, відведених на підсумковий семестровий контроль, становить 40 за 100- бальною шкалою оцінювання.

Екзамен – це форма підсумкового контролю, яка передбачає перевірку розуміння студентом теоретичного та практичного програмного матеріалу в цілому, здатності творчо використовувати накопичені знання та уміння, формувати власне ставлення до певної проблеми тощо, шляхом виконання екзаменаційних завдань.

Курсова робота (проект) – це індивідуальне науково-дослідне завдання, яке є творчим або репродуктивним вирішенням конкретних завдань щодо об'єктів практичної або наукової діяльності фахівця, що виконується здобувачем вищої освіти самостійно під керівництвом науково-педагогічного працівника на основі знань та умінь, компетентностей набутих з конкретної та/або суміжних дисциплін. Курсові роботи (проекти) є окремими одиницями контролю і оцінюються за результатами їх захисту перед комісією до початку сесійного контролю знань у балах за національною та європейською шкалою оцінювання.

Практична підготовка здобувачів вищої освіти є обов'язковим компонентом освітньої програми для здобуття освітнього ступеня вищої освіти. Практична підготовка здобувачів вищої освіти є невід'ємною складовою частиною освітнього процесу і здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними Університетом договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку. Терміни проведення практичної підготовки визначаються навчальним планом та графіком освітнього процесу. Практична підготовка оцінюється за результатами публічного захисту студентом звіту з практики комісією, призначеною завідувачем кафедри, до складу якої входять 3 науково-педагогічних працівники (зокрема, й керівник практики), у присутності всіх здобувачів вищої освіти відповідної академічної групи. Оцінка виставляється у балах за національною та європейською шкалою

оцінювання згідно робочої навчальної програми. Організація практичної підготовки регламентується Положенням про проведення практики студентів Запорізького національного університету.

Основним засобом засвоєння навчального матеріалу з дисциплін є самостійна робота студента. В процесі самостійної роботи студент повинен навчитися свідомо ставитися до оволодіння теоретичними і практичними знаннями, вільно орієнтуватися в інформаційному просторі. Самостійна робота студента – запланована діяльність, що виконується студентом за завданням і під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі.

Формами самостійної роботи студентів є:

- опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу;
- самостійне вивчення окремих тем, питань за допомогою навчальної літератури, нормативно-правових актів;
- підготовка до занять;
- вибір теми, розробка плану та написання реферативної роботи;
- вибір теми, розробка плану та написання доповіді (наукової статті);
- опрацювання і підготовка конспектів навчальних чи наукових текстів;
- вирішення практичних завдань, тестів;
- систематика вивченого матеріалу курсу перед семестровим іспитом тощо.

Методами контролю за самостійною роботою студентів є:

- опитування на практичних заняттях та під час індивідуальної роботи;
- заслуховування та обговорення доповідей (наукових статей), есе;
- перевірка правильності виконання експрес-контрольних робіт (тестів, вирішення практичних завдань);
- виконання поточних тестових робіт;
- підсумковий контроль (іспит, диференційований залік, залік) [15].

3.3. Державна атестація студентів спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Атестаційний екзамен є формою атестації здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра денної та заочної форм здобуття освіти, що проводиться з метою перевірки та визначення рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей передбачених стандартом вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 07 Управління та адміністрування спеціальності 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок за освітньо-професійною програмою «Фінанси і кредит».

Атестація здійснюється на підставі оцінювання якості засвоєння змісту освітніх компонентів освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит» та рівня досягнення результатів навчання, сформованості програмних компетентностей.

З метою забезпечення повної та ґрунтовної оцінки якісного рівня науково-теоретичної та практичної підготовки здобувачів вищої освіти

програма атестаційного екзамену охоплює освітні компоненти з циклів професійної підготовки спеціальності та професійної підготовки освітньої програми, такі як:

- Мікроекономіка;
- Макроекономіка;
- Фінанси;
- Фінанси підприємств;
- Фінансовий ринок;
- Банківська система;
- Гроші і кредит.

Оцінювання рівня професійних знань, умінь та навичок здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, ступеня сформованості їх професійних компетентностей і передбачає необхідність демонстрації таких програмних результатів навчання передбачених освітньо-професійною програмою «Фінанси і кредит»:

- знати та розуміти економічні категорії, закони, причинно-наслідкові та функціональні зв'язки, які існують між процесами та явищами на різних рівнях економічних систем;

- показати належний рівень знань у сфері фінансів, банківської справи та страхування, знати і розуміти теоретичні основи та принципи фінансової науки, особливості функціонування фінансових систем;

- визначати особливості функціонування сучасних світових та національних фінансових систем та їх структури;

- знати механізм функціонування державних фінансів, у т.ч. бюджетної та податкової систем, фінансів суб'єктів господарювання, фінансів домогосподарств, фінансових ринків, банківської системи та страхування, як на національному, так і міжнародному рівнях;

- володіти методичним інструментарієм діагностики стану фінансових систем (державні фінанси, у т.ч. бюджетна та податкова системи, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, фінансові ринки, банківська система та страхування);

- застосовувати відповідні економіко-математичні методи та моделі для вирішення фінансових задач;

- розуміти принципи, методи та інструменти державного та ринкового регулювання діяльності в сфері фінансів, банківської справи та страхування;

- застосовувати спеціалізовані інформаційні системи, сучасні фінансові технології та програмні продукти;

- формувати і аналізувати фінансову звітність та правильно інтерпретувати отриману інформацію;

- ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання економічних даних, збирати та аналізувати необхідну фінансову інформацію, розраховувати показники, що характеризують стан фінансових систем;

- володіти методичним інструментарієм здійснення контрольних

функцій у сфері фінансів, банківської справи та страхування;

– використовувати професійну аргументацію для донесення інформації, ідей, проблем та способів їх вирішення до фахівців і нефаківців у фінансовій сфері діяльності;

– володіти загальнонауковими та спеціальними методами дослідження фінансових процесів;

– вміти абстрактно мислити, застосовувати аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик фінансових систем, а також особливостей поведінки їх суб'єктів;

– застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати;

– визначати та планувати можливості особистого професійного розвитку;

– демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні;

– виявляти навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань. виконувати функціональні обов'язки в групі, пропонувати обґрунтовані фінансові рішення;

– виконувати функціональні обов'язки в групі, пропонувати обґрунтовані фінансові рішення;

– розуміти вимоги до діяльності за спеціальністю, зумовлені необхідністю забезпечення сталого розвитку.

② Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні структурні елементи навчального плану підготовки бакалаврів за освітньо-професійною програмою «Фінанси і кредит».

2. Які види поточного контролю ви можете назвати. Охарактеризуйте їх.

3. Які види підсумкового контролю ви можете назвати. Охарактеризуйте їх.

4. Обґрунтуйте сутність та необхідність самостійної роботи студентів.

5. Які програмні результати навчання передбачені освітньо-професійною програмою «Фінанси і кредит».

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Оберіть будь-які 3 навчальних курсу поточного семестру. Знайдіть їх в системі мудл. Ознайомтесь з робочою програмою даних дисциплін. Занотуйте, які програмні результати та компетентності вони формують. Чи можете ви пояснити, яким чином?

Завдання 2. Напишіть есе на тему «Академічна доброчесність як засада якісної освіти в Україні та Європі».

Змістовий модуль 2. Фінансова система та централізовані фінанси

ТЕМА 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ТА ЇЇ СТРУКТУРА

Мета вивчення теми: зрозуміти соціально-економічну сутність фінансової системи, принципи її побудови та роль у системі ринкових відносин; з'ясувати роль централізованих і децентралізованих фінансів у формуванні фінансових ресурсів держави, вивчити складові та роль фінансової системи в організації фінансів.

План

- 4.1. Сутність фінансової системи та принципи її побудови
- 4.2. Організаційні основи функціонування фінансової системи України

 Ключові поняття: фінанси, фінансова система, централізовані фінанси, децентралізовані фінанси, фінансові ресурси держави, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств.

4.1. Сутність фінансової системи та принципи її побудови

Ефективність організації фінансів та реалізації фінансових відносин у державі залежить насамперед від оптимальної побудови та дієздатності фінансової системи.

Фінансову систему розглядають як форму організації грошових стосунків між усіма суб'єктами фінансів щодо розподілу і перерозподілу сукупної вартості всіх товарів і послуг, вироблених суспільством за звітний період часу. До обліку приймаються будь-які матеріальні або нематеріальні речі, вироблені людьми: юридичні послуги, пшениця, технічне обслуговування машин, інші вироби і послуги.

Фінансова система України включає такі сфери фінансових відносин: централізовані фінанси, децентралізовані фінанси і фінансову інфраструктуру, які в свою чергу поділяються на ланки: державний бюджет, позабюджетні фонди, державний кредит, фонди страхування, фондовий ринок, фінанси підприємств різних форм власності (рис. 4.1.).

Розмежування фінансової системи на окремі ланки обумовлено відмінами у завданнях кожної ланки, а також у методах формування і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

Централізовані фінанси – це сфера фінансових відносин щодо формування централізованих грошових фондів, які зосереджуються в інститутах державних органів влади для виконання державою своїх функцій. До цієї сфери належать державний бюджет, місцеві бюджети, державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних та муніципальних підприємств.

Головною ланкою централізованих фінансів є бюджетна система, яка складається із державного та місцевих бюджетів.

Державний бюджет являє собою форму утворення і використання централізованого фонду грошових засобів для забезпечення виконання функцій органами державної влади.

Кошти бюджету повинні спрямовуватися на здійснення інвестиційної політики. Витрати бюджету покликані сприяти формуванню раціональної структури суспільного виробництва, нарощуванню науково-технічного потенціалу, оновлення матеріально-технічної бази.

Рисунок 4.1 – Фінансова система України

Важлива роль державного бюджету не обмежується фінансуванням сфери матеріального виробництва. Бюджетні ресурси спрямовуються також і в невиробничу сферу (освіта, охорону здоров'я, культуру та ін.). За рахунок бюджетних і позабюджетних фондів фінансуються підприємства і установи соціально-культурного напрямку.

Важливою ланкою загальнодержавних фінансів є позабюджетні фонди.

Позабюджетні фонди – це кошти центральної і місцевої влади, зв'язані з фінансуванням витрат, що не включені до бюджету.

Формування позабюджетних фондів здійснюється за рахунок обов'язкових цільових відрахувань. В Україні найбільші державні цільові фонди мають переважно соціальну спрямованість (рис. 4.2.).

Отже, позабюджетні фонди мають строго цільове призначення, що гарантує використання коштів у повному обсязі і дозволяє оперативно фінансувати найбільш важливі соціальні заходи.

Одним із напрямів розвитку державних фінансів і формування фінансової системи є *державний кредит*, який характеризує кредитні відносини з приводу залучення державою тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій і населення на умовах повернення для фінансування державних витрат.

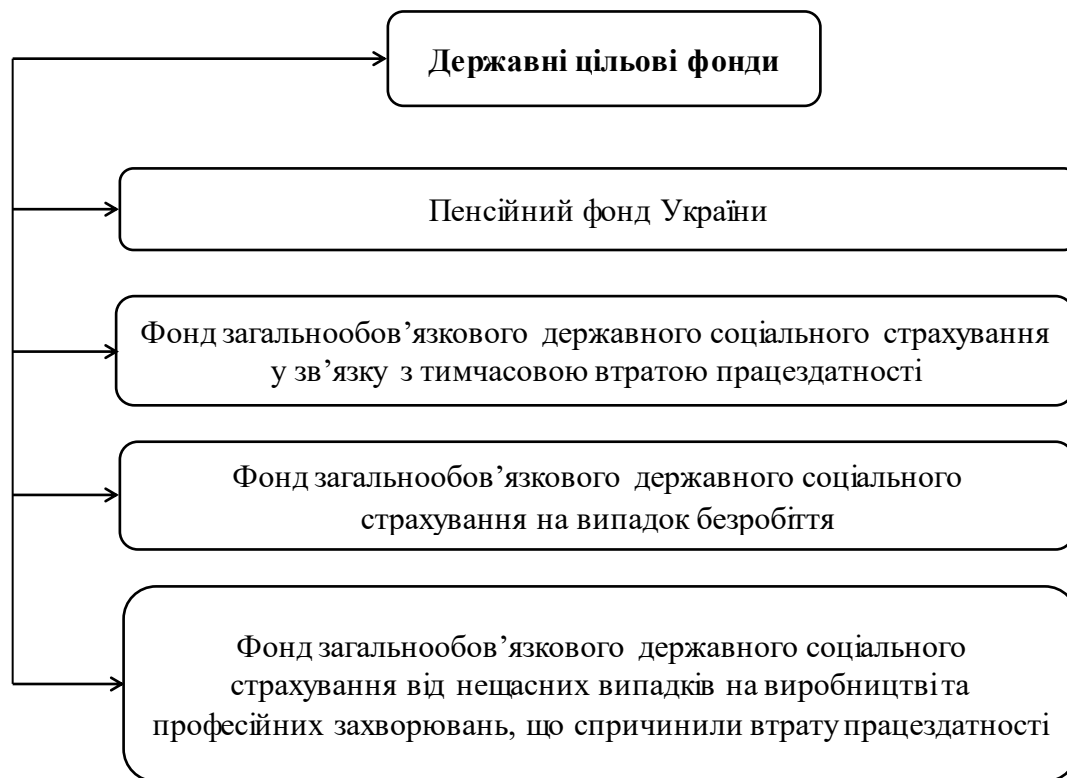

Рисунок 4.2 – Державні цільові фонди України

Додаткові фінансові ресурси держава залучає шляхом продажу на фінансовому ринку облігацій та інших видів державних цінних паперів. Така форма кредиту дозволяє державі спрямовувати залучені додаткові фінансові ресурси на покриття бюджетного дефіциту, а також з метою стабілізації грошового обігу в країні.

Необхідність використання державного кредиту викликана неможливістю задоволення потреб суспільства за рахунок бюджетних доходів, тобто державний кредит є засобом збільшення фінансових можливостей держави.

Основною ланкою фінансової системи країни є *фінанси підприємств* різних форм власності, де створюється нова вартість, яка потім розподіляється державою. Тому їх економічний стан визначає фінансові можливості наповнення бюджетів усіх рівнів і поліпшення рівня життя населення.

В умовах ринкової економіки на основі господарської і фінансової

незалежності підприємства здійснюють свою діяльність на основі комерційного розрахунку, метою якого є обов'язкове отримання прибутку. Вони самостійно розподіляють виручку від реалізації продукції, формують і використовують фонди виробничого і соціального призначення, відшукують необхідні їм кошти для розширення виробництва продукції, використовуючи позичкові ресурси і можливості фінансового ринку. Розвиток підприємницької діяльності сприяє розширенню самостійності підприємств, підвищенню відповідальності за кінцеві результати роботи.

Фінансова інфраструктура – це сукупність інститутів та елементів, які створюють сприятливі умови для функціонування всієї фінансової системи, а саме:

- система органів управління фінансами;
- нормативно-законодавча база;
- підготовка фахівців;
- інфраструктура фінансового ринку;
- спеціалізоване виробництво (цінних паперів, грошових банкнот, фінансової документації)

Фінансовий ринок є забезпечуючою сферою фінансової системи і має винятково важливе значення для розвитку економіки. Фінансовий ринок являє собою особливий вид фінансових відносин в результаті купівлі-продажу фінансових активів (ресурсів).

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів, фінансових послуг тощо.

Завдання фінансового ринку забезпечення процесу переливу капіталу з низькорентабельних галузей у галузі з високим рівнем доходу. Такий ринок слугує для мобілізації і ефективного використання тимчасово вільних грошових коштів. Фінансовий ринок через посередників, фірми та інституції, що надають фінансові послуги, реалізує фінансові рішення домогосподарств, приватних компаній та урядових організацій.

Існування фінансової системи передбачає вирішення таких завдань [7]:

- 1) формування, концентрація і раціональне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;
- 2) досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів – максимізація обсягів виробленого ВВП на основі вибору реальної структури форм фінансового забезпечення;
- 3) встановлення оптимальних пропорцій розподілу і перерозподілу виробленого ВВП з метою повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави;
- 4) усебічне сприяння залученню усіх тимчасово вільних коштів і отримання доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП;
- 5) формування страхових фондів з метою забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів даних фондів у кругообігу ресурсів.

4.2. Організаційні основи функціонування фінансової системи України

Ефективне функціонування фінансової системи в Україні, здійснення цілеспрямованої фінансової політики за допомогою фінансового механізму залежить від організації фінансових взаємовідносин. Ці взаємовідносини відбуваються через систему державних органів та інститутів за допомогою організації управлінської діяльності.

Організаційно всі складові фінансової системи України можна розподілити так (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Організаційні складові фінансової системи України

Організаційні складові	Зміст організаційних складових
Органи управління	<ul style="list-style-type: none">• Міністерство фінансів України• Державна фіскальна служба України• Державна аудиторська служба України• Державна казначейська служба України• Рахункова палата України• Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку• Аудиторська палата України та ін.
Фінансові інститути	<ul style="list-style-type: none">• Національний банк України• Банки банківської системи України• Небанківські кредитні установи• Страхові компанії• Фондові біржі та ін.
Верховна Рада України	На законодавчому рівні визначає базові принципи та засади внутрішньої та зовнішньої фінансової політики
Президент України	Є гарантом додержання законодавства у фінансовій сфері
Кабінет Міністрів України	Виступає вищим органом виконавчої гілки влади; забезпечує реалізацію фінансової, податкової, цінової, інвестиційної політики в державі

В управлінні фінансами виділяють об'єкти і суб'єкти управління. Об'єктами виступають різні види фінансових відносин. Суб'єктами є ті організаційні структури, які здійснюють управління (фінансові відділи підприємств, фінансові державні органи, податкові адміністрації, страхові органи тощо). Сукупність усіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює фінансовий апарат.

В управлінні фінансами виділяють такі функціональні елементи: планування, стратегічне та оперативне управління, контроль.

Планування є інструментом, що дозволяє оцінити стан фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання, виявити можливість їх збільшення, напрями ефективного використання.

Стратегічне управління – це загальне управління фінансами, яке полягає у визначенні фінансових ресурсів через прогнозування на перспективу, встановленні обсягів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм тощо.

Оперативне управління фінансами становить комплекс заходів, які розробляються на основі оперативного аналізу фінансової ситуації, фінансового планування, контролю та регулювання, складання та виконання фінансових планів.

Загальне управління фінансами здійснюють вищі органи державної влади (рис. 4.3.).

Рисуюнок 4.3 – Система управління державними фінансами в Україні

В Україні найвищим органом законодавчої влади є **Верховна Рада України**, яка ухвалює закони, основні напрямки бюджетної політики, здійснює контроль за їх виконанням, приймає рішення щодо звіту про його використання.

Президент України, як голова держави, створює консультативні, дорадчі та інші органи та служби в межах повноважень та кошторисів, підписує закони, має право на вето.

Кабінет Міністрів України – найвищий орган виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, податкової, інвестиційної політики, організовує розроблення проекту закону про державний бюджет. Забезпечує виконання бюджету та звітує про його виконання.

Оперативне управління фінансами є головною функцією апарату фінансової системи держави: Міністерства фінансів України, Державної

казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, фінансових управлінь (відділів), міністерств, відомств, місцевих рад, фінансових служб підприємств та організацій.

Керування фінансовою системою держави здійснює **Міністерство фінансів**. До його функцій входить:

- створення основ і напрямків фінансової політики та її реалізація;
- організація бюджетного процесу; – організація функціонування ринку цінних паперів;
- заходи з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним бюджетом;
- організація і здійснення фінансового контролю в країні; регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через встановлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- розробка макроекономічної стратегії та прогнозування;
- контроль за всіма видами політик (бюджетною, податковою, митною та ін.).

Самостійно проектувати місцевий бюджет, затверджувати і виконувати, а також розпоряджатися його коштами мають право органи місцевого самоврядування. Вони мають можливість випускати місцеві позики, лотереї, цінні папери, а також отримувати кредити в банківських установах, розміщувати кошти в банках для отримання відсотків та поповнення місцевого бюджету.

Державне казначейство створене з метою ефективного управління коштами державного бюджету, підвищення оперативності у фінансуванні видатків.

Серед основних функцій Державного казначейства можна вказати:

- організація виконання Державного бюджету та здійснення контролю; – управління наявними коштами в межах видатків що встановлені на відповідний період;
- ведення обліку касового виконання та складання звітності, а також фінансування видатків державного бюджету;
- управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом;
- здійснення контролю за надходженнями, використанням коштів державних позабюджетних фондів;
- розробка нормативно-методичних документів, форм, інструкцій з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів.

Управління системою оподаткування покладена на **Державну фіскальну службу України**.

Головні завдання Державної фіскальної служби України:

- реалізація податкової та митної політики держави та розроблення проектів податкового та митного законодавства;

- контроль за правильністю обчислення податків та інших платежів і своєчасності їх сплати;
- облік надходжень податків та зборів до бюджету;
- накладання штрафних санкцій і адміністративних стягнень на порушників податкового, валютного та митного законодавства;
- проведення масової роз'яснювальної роботи серед платників податків;
- міжнародне співробітництво у сфері оподаткування.

Рахункова палата України – є постійно діючим вищим органом державного фінансового контролю. Головними її завданнями є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідної та видаткової частини державного бюджету, визначення ефективності та доцільності використання державних коштів.

Аудиторська палата України здійснює сертифікацію осіб, які мають намір займатися аудиторською діяльністю; затверджує стандарти аудиту та програми підготовки аудиторів, а також за погодженням з Національним банком України програми підготовки аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків; веде Реєстр аудиторських фірм та аудиторів; здійснює контроль за дотриманням аудиторськими фірмами та аудиторами вимог Закону України «Про аудиторську діяльність», стандартів аудиту, норм професійної етики аудиторів; здійснює заходи із забезпечення незалежності аудиторів при проведенні ними аудиторських перевірок; регулює взаємовідносини між аудиторами (аудиторськими фірмами) в процесі здійснення аудиторської діяльності.

Пенсійний фонд – центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України.

Фундаментальна основа державної системи соціального захисту населення – соціальне страхування, яке уможливорює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства.

Регулювання страхової діяльності в Україні здійснює **Комітет з нагляду за страховою діяльністю**. Законом України «Про страхування» визначені такі основні функції Комітету:

- ведення єдиного державного реєстру страховиків;
- видача ліцензій на здійснення страхової діяльності;
- контроль за платоспроможністю страховиків щодо виконання ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;
- установлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів;

– узагальнення практики страхової діяльності, розробка і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку й удосконалення законодавства України про страхову діяльність;

– розробка нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена цим Законом до компетенції Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю;

– участь у здійсненні заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації кадрів для страхової діяльності.

Розглядаючи **фінансовий ринок**, як ланку фінансової системи, слід зауважити, що за допомогою нього постійно відбуваються процеси акумуляції, розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів серед галузей економіки. Передача фінансових ресурсів від одних суб'єктів ринку до інших відбувається через різні фінансові інструменти, які для інвесторів є фінансовими активами, а для тих, хто потребує інвестицій і виступає емітентом фінансових активів, є зобов'язаннями.

В Україні регулювання у сфері фінансових послуг здійснює **Національна комісія**, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України відповідно до покладених на неї завдань:

– аналізує стан і тенденції розвитку ринків фінансових послуг, розробляє пропозиції щодо формування державної політики у сфері фінансових послуг; – здійснює моніторинг руху капіталу в Україну та за її межі через ринки фінансових послуг;

– розробляє і реалізує стратегію розвитку ринків фінансових послуг, вирішує системні питання їх функціонування;

– бере участь у розробленні проектів Державного бюджету України та Державної програми економічного і соціального розвитку України на відповідний рік, Програми діяльності Кабінету Міністрів України, інших прогнозних та програмних документів соціального та економічного розвитку;

– здійснює відповідно до законодавства державне регулювання та нагляд за діяльністю фінансових установ (крім банків, професійних учасників фондового ринку, інститутів спільного інвестування, фінансових установ, які мають статус міжурядових міжнародних організацій, Державного казначейства та державних цільових фондів);

– здійснює державне регулювання та контроль за діяльністю бюро кредитних історій;

– надає висновки про віднесення операцій до певного виду фінансових послуг.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробляє і затверджує акти законодавства, обов'язкові для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями та контролює їх виконання з питань, що належать до її компетенції.

4.3. Фінансовий контроль

Фінансовий контроль як одна з функцій управління фінансами являє собою особливу діяльність з перевірки формування та використання фондів фінансових ресурсів у процесі створення, розподілу й споживання валового внутрішнього продукту з метою оцінювання обґрунтованості й ефективності прийняття рішень, результатів їх виконання і доцільного використання грошових ресурсів.

Об'єктом фінансового контролю є грошові, розподільчі процеси формування і використання фондів фінансових ресурсів на всіх рівнях і ланках народного господарства. **Суб'єкт контролю** – це носій контрольних функцій щодо об'єкта контролю. Він, як правило, визначається законодавством держави, нормативно-правовими актами суб'єктів фінансової діяльності.

Найважливіші принципи фінансового контролю подано на рис.4.4.

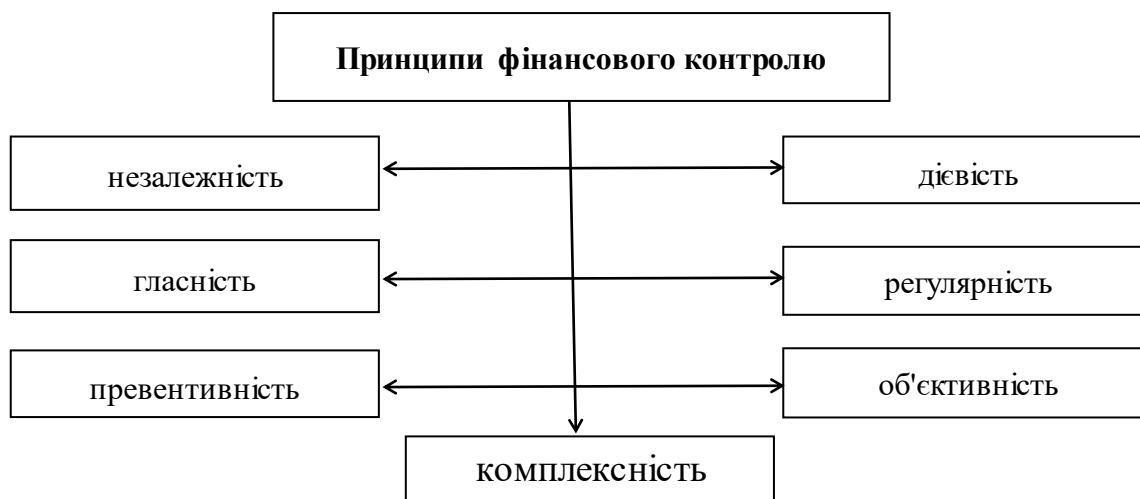

Рисунок 4.4 – Принципи фінансового контролю

Залежно від суб'єктів, які здійснюють контроль, розрізняють такі **види** фінансового контролю: загальнодержавний, муніципальний, відомчий, внутрішньогосподарський, громадський і аудиторський.

Основна особливість загальнодержавного контролю полягає в тому, що він є позавідомчим, проводиться стосовно будь-якого суб'єкта незалежно від його відомчої належності й підпорядкування. Цей контроль здійснюється державними органами законодавчої і виконавчої влади і спеціальними державними органами контролю: Рахункова палата; Міністерство фінансів, Державна контрольно-ревізійна служба, Державне казначейство, Державна податкова адміністрація, Державна комісія по цінних паперах і фондовому ринку, Аудиторська палата й аудиторські фірми.

Кожний з цих органів фінансового контролю має свої функціональні обов'язки і завдання.

Контроль за витрачанням державних коштів, дотриманням норм фінансового законодавства, за реалізацією фінансової політики органами

виконавчої влади покладений на Рахункову палату Верховної Ради України.

Президент України забезпечує фінансовий контроль під час розгляду проекту Закону про Державний бюджет України на наступний рік і внесення його на розгляд Верховної Ради.

Важливі функції у фінансовому контролі виконує Кабінет Міністрів України, який організовує і контролює процес складання проекту зведеного й державного бюджетів та їх виконання.

Створення Державного казначейства пов'язане з необхідністю посилення державного фінансового контролю за виконанням державного бюджету. Казначейство приділяє також значну увагу своєчасності розрахунків з бюджетом, розмежуванню доходів між державним і місцевими бюджетами.

Державна податкова адміністрація контролює правильність і своєчасність розрахунків платників з бюджетом щодо сплати податків і платежів.

Муніципальний контроль – це контроль органів місцевого самоврядування, який здійснюють органи представницької та виконавчої влади місцевих рад через відповідні комісії і місцеві фінансові органи.

Об'єктом муніципального контролю є місцеві бюджети, позабюджетні фонди, господарсько-фінансова діяльність підприємств і організацій комунальної власності.

Суб'єктами *відомчого фінансового контролю* є контрольно-ревізійні служби галузевих міністерств, відомств та інших вищих органів управління. Відомчий фінансовий контроль поширюється на підвідомчі підприємства, організації та установи. До функцій відомчого фінансового контролю належать: перевірка законності господарських і фінансових операцій; контроль за використанням матеріальних і фінансових ресурсів; перевірка збереження грошових коштів і матеріальних цінностей; правильність постановки бухгалтерського обліку, а також достовірність бухгалтерської звітності; проведення перевірок на підвідомчих підприємствах і в організаціях.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюється економічними службами підприємств, організацій, установ (бухгалтерія, фінансовий відділ тощо). Об'єкт контролю – господарська і фінансова діяльність самого підприємства та його структурних підрозділів.

Громадський фінансовий контроль здійснюють громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації). Він може проводитись групами спеціалістів, які створюються при комітетах Верховної Ради, комісіях Рад народних депутатів, а також безпосередньо на підприємствах.

Аудит - це незалежний фінансовий контроль, заснований на комерційних засадах. Аудит здійснюється незалежними особами - аудиторами або аудиторськими фірмами. Аудиторські перевірки можуть проводитися з ініціативи керівництва або власників, засновників, суб'єкта господарювання. Крім того, для певного переліку підприємств і організацій чинним законодавством установлений обов'язковий аудит, зокрема для банків, інвестиційних фондів, інвестиційних компаній, інших небанківських фінансових установ, які здійснюють залучення коштів громадян або залучення

чи торгівлю цінними паперами (крім операцій з випуску (емісії) власних корпоративних прав), бірж, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів.

Результати проведення аудиторської перевірки оформляються аудиторським висновком, який є офіційним документом і має бути засвідчений підписом та печаткою аудитора або аудиторської фірми. У ньому повинен бути зроблений висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Залежно від часу проведення виділяють такі **форми фінансового контролю**:

- **попередній**, здійснюється на стадії складання, розгляду й затвердження фінансових планів підприємств, кошторисів доходів і видатків установ і організацій, проектів бюджетів, текстів договірних угод, установчих документів;
- **поточний**, проводиться у процесі виконання фінансових планів, у ході здійснення господарсько-фінансових операцій, коли перевіряється дотримання норм і нормативів витрати товарно-матеріальних цінностей і коштів;
- **наступний**, здійснюється шляхом аналізу й ревізії бухгалтерської фінансової звітності після закінчення певних періодів, за підсумками місяця, кварталу, року.

Методи фінансового контролю, як конкретні способи і прийоми його проведення, включають тематичні перевірки, обстеження, аналіз, ревізії, нагляд, безперервне спостереження фінансової діяльності.

Для нормального функціонування фінансового механізму, а в його складі фінансових методів і важелів необхідне відповідне їх **нормативно-правове забезпечення**. Насамперед це Конституція України, велика кількість законів, а також підзаконних нормативно-правових актів.

Закони приймаються найвищим законодавчим органом – Верховною Радою України, є обов'язковими до виконання, мають вищу юридичну силу відносно інших нормативних актів.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються компетентними державними органами на підставі чинних законів та на їх виконання. До таких документів належать Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, інструкції, накази міністерств, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, тощо.

Тестові завдання

1. До складу фінансової системи не належать:

- а) централізовані фінанси;
- б) державний бюджет;
- в) фінанси домогосподарств;
- г) фінансова інфраструктура.

2. До складу державних фінансів не входять:

- а) державний бюджет;
- б) державний кредит;
- в) позабюджетні спеціальні фонди;
- г) фінанси підприємств колективної форми власності.

3. Базовою ланкою фінансової системи країни є фінанси підприємств, оскільки:

- а) для них характерна висока регламентація державних фінансових відносин;
- б) вони мають власні доходи;
- в) саме тут утворюється переважна частка фінансових ресурсів держави;
- г) вони є основою ринкової економіки.

4. Фінанси підприємств, установ та організацій та фінанси домогосподарств поєднанні таким поняттям:

- а) централізовані фінанси;
- б) децентралізовані фінанси;
- в) нецентралізовані фінанси;
- г) місцеві фінанси.

5. До складу децентралізованих фінансів не входять:

- а) фінанси підприємств;
- б) фінанси домогосподарств;
- в) місцеві фінанси;
- г) фінанси банківських установ.

6. Провідною ланкою загальнодержавних фінансів є:

- а) державний бюджет;
- б) державний кредит;
- в) позабюджетні фонди;
- г) місцеві бюджети.

7. Стратегічне управління фінансами в Україні здійснюють:

а) Верховна Рада України, Президент та його апарат, Кабінет Міністрів України;

- б) Державне казначейство України, Державна фіскальна служба України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) , Кабінет Міністрів України.

8. Оперативне управління фінансами в Україні здійснюють:

а) Верховна Рада України, Президент та його апарат, Кабінет Міністрів України;

- б) Державне казначейство України, Державна фіскальна служба України;
- в) Міністерство фінансів України, управління міністерств, відомств, фінансові служби підприємств та організацій;
- г) Кабінет Міністрів України.

9. До фінансової інфраструктури не належить:

- а) система органів управління фінансами;
- б) підготовка фахівців;

- в) спеціалізоване виробництво;
- г) НБУ.

10. Вищим органом державного фінансово-економічного контролю в Україні є:

- а) Державна фіскальна служба;
- б) НБУ;
- в) Рахункова палата;
- г) Міністерство фінансів.

❓ Питання для самоконтролю

1. Поясніть, що розуміється під поняттям «фінансова система держави».
2. Назвіть, чим обумовлюється об'єктивна необхідність існування фінансової системи держави.
3. Визначте та обґрунтуйте об'єкти та суб'єкти фінансової системи.
4. Поясніть взаємозв'язки держави з іншими суб'єктами фінансових відносин у ході перерозподілу ВВП.
5. Назвіть складові децентралізованих фінансів.
6. Обґрунтуйте роль централізованих фінансів.
7. Назвіть і дайте характеристику складових фінансової інфраструктури.
8. Обґрунтуйте, чому фінанси підприємств є базовою ланкою фінансів держави.
9. Охарактеризуйте сутність поняття «державні фінанси».
10. Поясніть призначення державного бюджету.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Дати відповідь на такі питання, що відносяться до складових фінансової системи:

- Які особливості структури фінансової системи відповідно до форм власності?
- Як структурується фінансова система відповідно до суб'єктів фінансових відносин?
- Які сфери фінансових відносин формуються відповідно до даної ознаки?
- Які ланки фінансових відносин включають дані сфери?
- Що є одним із найважливіших інститутів економічного суверенітету держави?
- Чому державні цільові фонди є важливим елементом державних фінансів?
- Які найбільші державні цільові фонди є в Україні?
- Яка роль державного кредиту у функціонуванні фінансової системи?

- Чому фінанси комерційних підприємств є вихідною ланкою фінансової системи країни?
- Яка роль домогосподарств у фінансовій системі держави?
- Що таке фінансовий ринок?
- Яка роль міжнародних фінансів у функціонуванні фінансової системи України?

Завдання 2. Поставити ліворуч від номера відповідну літеру, пов'язавши структуру фінансової системи відповідно до форм власності з її складовими елементами.

Фінансова система відповідно до форм власності	Складові елементи фінансової системи
...1. Державні фінанси ...2. Недержавні фінанси	А. Фінанси держави. Б. Фінанси домогосподарств. В. Фінанси приватних підприємств. Г. Фінанси суб'єктів господарювання державної форми власності. Д. Фінанси колективних підприємств. Е. Фінанси господарських товариств та підприємств заснованих на змішаній формі власності. Є. Фінанси суб'єктів господарювання комунальної форми власності.

Завдання 3. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- Фінансова система – сукупність державних фінансових органів.
- Фінансову систему структурують відповідно до форм власності, основних суб'єктів фінансових відносин та рівнів економічної системи.
- У складі фінансової системи України виділяють такі сфери фінансових відносин: фінанси держави, місцеві фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств.
- Провідне місце у фінансовій системі держави займають фінанси суб'єктів господарювання.
- Фінансова діяльність суб'єктів господарювання може бути організована за такими методами: комерційний розрахунок; неприбуткова діяльність.
- До некомерційних установ і організацій належать бюджетні установи та організації.

ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Мета вивчення теми: вивчити суть, роль і призначення податків, з'ясувати сутнісну характеристику податкової системи України, умови її формування і функціонування, зрозуміти функції податкової системи.

План

5.1. Сутність та характеристика податків

5.2. Складові податкової системи

 Ключові поняття: податки, внесок, збір, мито, елементи податку, об'єкт оподаткування, база оподаткування, ставка податку, функції податків, податкова система.

5.1. Сутність та характеристика податків

Виникнення та становлення податків і оподаткування пов'язано з соціально-економічним розвитком держави і суспільства. Справа в тому, що за рахунок податків формується 80-90% доходів державного бюджету, що є фінансовою основою виконання державою своїх функцій.

Податок – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку [13].

Податок має правову, економічну та суспільну характеристики (рис. 5.1.).

Рисунок 5.1 – Характеристики податку

Правовий зміст податків проявляється через систему правових норм. Податки встановлюються виключно державою на підставі закону за юридично закріпленими правилами.

За економічним змістом податки – це інструмент державного розподілу і

перерозподілу доходів та фінансових ресурсів.

Суспільний зміст податків дає державі можливість впливу на сферу економічних відносин у суспільстві.

Податок має такі ознаки (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Ознаки податків

Ознаки податків	Зміст ознаки
1. Законність	Право на встановлення і введення податків має тільки держава
2. Обов'язковість	Відповідність категоричним розпорядженням, що містяться у нормах податкового права, незалежно від розсуду суб'єкта оподаткування
3. Фіскальність	Відчуження частини власності суб'єктів на користь держави
4. Нецільовий характер	Податки не мають цільового призначення
5. Безоплатність	Держава не зобов'язана надати платнику будь-який еквівалент внесеному платежу
6. Однобічний характер встановлення	Податкові відносини мають односторонню спрямованість – від платника до держави
7. Безповоротність	Податок надходить в бюджет та залишається там для фінансування потреб держави
8. Регулярність внесення	Податок вноситься в бюджет періодично, у чітко встановлені законодавством строки, на відміну від інших податкових платежів, які характеризуються разовим внесенням при визначених умовах;
9. Грошова форма	Грошова форма внесення в бюджет

Необхідно розмежовувати такі категорії як податок, внесок, збір і мито.

Відповідно до Податкового кодексу [13]:

– **податком** є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку, іншого закону з питань оподаткування;

– **збором (платою, внеском)** є обов'язковий платіж, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Риси податків притаманні **обов'язковим платежам**:

– **податкові платежі** – обов'язкові збори, які стягуються з платників за умови конкретного еквівалентного обміну між державою та платником (плата за землю, за користування надрами тощо);

– **відрахування, внески** – обов'язкові збори з юридичних та фізичних осіб, яким притаманні ознаки цільового призначення (єдиний соціальний внесок).

Основними характерними особливостями податку в порівнянні з обов'язковими платежами є те, що він:

– справляється на умовах безповоротності. Повернення податку можливе

тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо даного податку;

- має односторонній характер встановлення. Оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально безповоротний. Сплата податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;

- може бути сплачений лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;

- не має цільового призначення;

- є виключно атрибутом держави і базується на актах вищої юридичної сили.

Через функції проявляється сутність податку, його суспільне призначення (рис. 5.2.). Податок є інструментом держави для виконання покладених на неї функцій. Функціями податку є зовнішній прояв його внутрішньої сутності як форми перерозподільних відносин між державою і платниками податків.

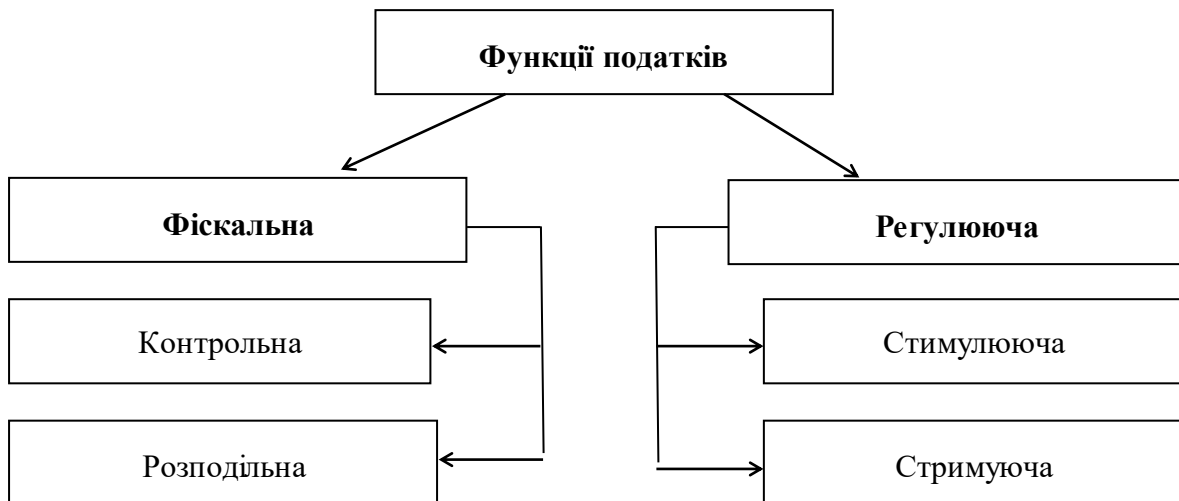

Рисунок 5.2 – Функції податків

Податки виконують дві функції: фіскальну і регулюючу.

Головна ознака **фіскальної функції** – її стабільність, що дозволяє формувати надходження податків до бюджету на постійній, стабільній основі. Фіскальна функція реалізується у всіх податках, навіть якщо вони створювались, перш за все, як відповідні фінансові інструменти. В межах цієї функції виділяють дві підфункції – контрольну і розподільну.

Контрольна підфункція податків як фінансової категорії полягає в тому, що з'являється можливість кількісного відображення податкових надходжень і їх зіставлення з потребами держави в фінансових ресурсах. Завдяки цій підфункції оцінюється ефективність кожного податкового каналу і податкового «тиску» в цілому, виявляється необхідність внесення змін в податкову систему і бюджетну політику. Виконання контрольної підфункції податків, її повнота і

глибина певною мірою залежать від податкової дисципліни, тобто своєчасності й сплати в повному обсязі встановлених законодавством податків.

Контрольна підфункція податково-фінансових відносин проявляється лише в умовах дії **розподільчої підфункції**. За допомогою податків здійснюється перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту між державою та її суб'єктами. Ця підфункція переплітається із регулюючою функцією, наприклад, через непрямі податки створюються умови для перерозподілу коштів одних платників іншим (як-то через акцизи).

Ринкові механізми у визначеній мірі потребують процесів державного впливу. Фіскальна функція перестала бути єдиною в характеристиці податків.

В умовах хронічної інфляції й інших кризових явищ, а також з розвитком економічної інтеграції стало необхідним таке податкове регулювання, яке вплинуло б не на попит, а на пропозицію ресурсів. Завдяки податкам держава отримує можливість регулювати різні аспекти соціально-економічного життя на макрорівні, а на мікрорівні – впливати на конкретну поведінку платника податків [13]. Так, маніпулюючи пропорціями та режимами вилучення частки доходів, податок може відповідно змінювати напрями діяльності платників податків.

Регулююча функція податків одержала подальший розвиток і доповнена наступними положеннями: – антимонопольна спрямованість (податкова система не повинна сприяти концентрації виробничих факторів на ефективних ринках); – принцип вигоди (пропорційність податкових зобов'язань тій вигоді, що платники податків одержують від реалізації урядових програм); – принцип платоспроможності (залежність податків від економічного потенціалу, розмірів доходів і майна, тобто платоспроможності платників податків); – гнучкість, чіткість, прозорість, стабільність податків. Регулююча функція проявляється в наданні пільг з оподаткування 93 окремим галузям та виробникам, враховуючи їх перспективи, діяльність, рівень прибутковості та інше; у встановленні та зміні системи оподаткування; у визначенні податкових ставок, їх диференціації.

В складі регулюючої функції податків виділяють стимулюючу і стримуючу (дестимулюючу) підфункції. «Регулювання» поєднує в собі і стимулювання, заохочення, прискорення, посилення, спонукання до дії чи певних змін процесів, явищ, і реверсний вплив – стримування, сповільнення, послаблення, обмеження. Так, стримуюча підфункція податків, наприклад, може проявлятися через введення акцизів на тютюнові та алкогольні вироби, збільшуючи ціну їх продажу та покликана стримувати ріст споживання цих виробів. Стимулююча підфункція реалізується через систему пільг, преференцій. Вона проявляється в зміні об'єкту оподаткування, зменшенні бази оподаткування, зниженні ставки податку. У цьому разі здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту через фінансову систему від одних суб'єктів оподаткування на користь інших.

Отже, розглянувши функції податків в економічній системі, впливає висновок про те, що специфічне суспільне призначення податків знаходить своє вираження не в існуванні кожної функції окремо, а лише в їх єдності.

Згідно з Податковим кодексом України під час встановлення податку обов'язково визначаються такі елементи [Кодекс]:

1) *платники податку* – фізичні особи, юридичні особи та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують об'єкти оподаткування або провадять діяльність, що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів;

2) *об'єкт оподаткування* – предмет, що підлягає обкладенню, а саме майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку;

3) *база оподаткування* – конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування;

4) *ставка податку* – розмір податкових нарахувань на одиницю виміру бази оподаткування;

5) *порядок обчислення податку* – здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосування відповідних коефіцієнтів;

6) *податковий період* – період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів;

7) *податкові пільги* – звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності певних підстав;

8) строк та порядок сплати податку.

9) строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

5.2. Складові податкової системи

Податкова система – це сукупність установлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установлення, зміни або скасування; дій, що забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

У теперішній час система оподаткування в Україні визначається Податковим кодексом.

Податкова система за своєю природою є основою для реалізації податкових механізмів у державі, які регулюють правовідносини між:

– державою і платниками – щодо визначення основних елементів оподаткування, порядку обчислення і сплати податків, відповідальності платників за порушення податкового законодавства;

– державою і органами місцевого самоврядування – щодо розмежування їх прав законодавчої ініціативи в податковій сфері;

– державою і органами, які забезпечують справляння податків – щодо

визначення правового статусу цих органів, порядку адміністрування податків, відповідальності за своєчасне надходження податків у бюджет, дотримання податкового законодавства;

– органами податкової служби і платниками – щодо їх взаємних прав та обов'язків і механізму їх реалізації.

Податкову систему необхідно розглядати як сукупність чотирьох взаємопов'язаних складових елементів (рис. 5.3.).

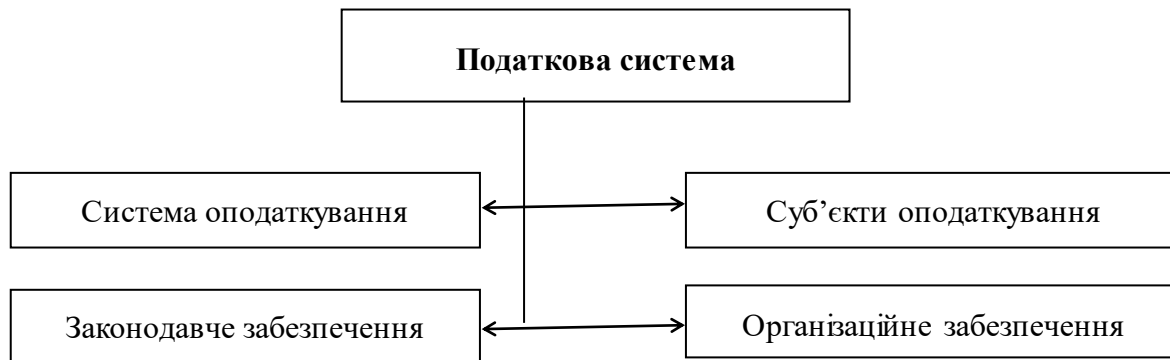

Рисунок 5.3 – Складові податкової системи України

Розглянемо складові елементи системи оподаткування:

1) *система оподаткування* – сукупність податків, зборів і обов'язкових платежів, встановлених у державі;

2) *суб'єкти оподаткування*, або платники – особи, на які покладено юридичний обов'язок сплатити податки;

3) *законодавче забезпечення* – сукупність нормативно-правових актів, які регламентують процес оподаткування;

4) *організаційне забезпечення* – сукупність органів управління оподаткуванням, які забезпечують податковий процес з боку розробки законодавчих актів, контролю за нарахуванням та сплатою податків (органи законодавчої та виконавчої влади; органи оперативного управління в податковій сфері; недержавні організації, які беруть участь в управлінні податковими відносинами).

Ці складові утворюють податкову систему, коли вони узгоджені між собою, сумісні та спрямовані на досягнення загальної цілі. Інформаційні та фінансові потоки пов'язують між собою всі елементи податкової системи, а також є сполучними каналами, які поєднують податкову систему з іншими окремими підсистемами фінансової системи.

Через податкову систему реалізується податкова політика держави.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування

та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Організація оподаткування справляє значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Надзвичайно важливою умовою ефективності податкової політики є її стабільність і передбачуваність, що, з одного боку, викликає в усіх суб'єктів господарювання стабільний інтерес до перспективної фінансової політики, а з другого – забезпечує високий рівень роботи податкової служби на основі розроблених нормативно-правових актів із питань оподаткування та освоєння механізмів стягнення того чи іншого податку.

Згідно чинного податкового законодавства України [13] базою для формування податкової політики та законодавчого процесу у сфері оподаткування є наступні **принципи оподаткування**:

1) *загальність оподаткування* – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені цим Кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями Кодексу;

2) *рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

3) *невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства*;

4) *презумпція правомірності рішень платника податку* в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

5) *фіскальна достатність* – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

6) *соціальна справедливість* – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

7) *економічність оподаткування* – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

8) *нейтральність оподаткування* – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

9) *стабільність* – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не

можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

10) *рівномірність та зручність сплати* – установа строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

11) *єдиний підхід до встановлення податків та зборів* – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Принципи виконують роль стандартів податкової системи. Вони встановлюють методи проведення податкової політики та розробляють технології оподаткування.

Важливою характеристикою податкової політики держави є рівень додаткового навантаження (тиску) на платника податків.

Так, на макрорівні податковий тиск визначає частка податкових надходжень до бюджету у ВВП (П1):

$$П1 = \frac{ПБ}{ВВП} \times 100\%, \quad (5.1)$$

де ПБ – податкові надходження до бюджету;
ВВП – валовий внутрішній продукт.

Для характеристики податкового навантаження на підприємстві можна використовувати такі показники:

1) частку податкових виплат підприємства (П2) в загальній сумі прибутку:

$$П2 = \frac{П}{ПВ} \times 100\%, \quad (5.2)$$

де ПВ – податкові виплати підприємства;
П – прибуток підприємства.

2) частку податкових виплат підприємства (П3) в обсязі реалізації:

$$П3 = \frac{ПВ}{ОР} \times 100\%, \quad (5.3)$$

де ОР – обсяг реалізації продукції.

Іншими словами, податкове навантаження показує, яка частина виробленого суспільством продукту перерозподіляється через бюджет.

Податкове навантаження в розвинених країнах коливається від 52 % в Швеції до 30 % в США і Туреччині. В основній групі країн воно складає 40-45%. Спостерігається тенденція до збільшення податкового тиску, що пояснюється інтеграційними процесами в Європі, які передбачають вирівнювання умов господарювання, в тому числі оподаткування [11].

Під час аналізу податкової політики країни, велику увагу приділяють структурі оподаткування.

Податкова система України є дворівневою – усі податки поділяються на загальнодержавні і місцеві. Згідно з Податковим кодексом України до загальнодержавних належать 7 податків, а саме:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- екологічний податок;
- рентна плата;
- мито.

До місцевих податків і зборів відносяться:

- податок на майно;
- єдиний податок;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Причому місцеві ради повинні обов'язково встановлювати податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю) та єдиний податок. Інші збори органи місцевого самоврядування встановлюють на свій розсуд.

Податки, які формують податкову систему, тісно пов'язані між собою і збалансовані: зменшення одних податків призводить до збільшення інших і навпаки. Саме тому побудова науково обґрунтованої податкової системи – одна з головних умов ефективного функціонування економіки і фінансів, оскільки через податки здійснюється найтісніший зв'язок між державою і платниками щодо формування, розподілу й використання доходів бюджету.

Тестові завдання

4.1. Обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними і фізичними особами в процесі їх діяльності і призначені для виконання державою покладених на неї функцій – це:

- а) податки;
- б) податкові платежі;
- в) збори;
- г) мито.

4.2. Податки виконують такі функції:

- а) фіскальну і контрольну;
- б) фіскальну і регулюючу;

- в) перерозподільну і контрольну;
- г) фіскальну і розподільно-регулюючу.

4.3. До основних елементів податку не належить:

- а) платник податку;
- б) об'єкт оподаткування;
- в) податковий звіт;
- г) ставка податку;
- д) строк та порядок сплати податку.

4.4. Законодавчо встановлений розмір податку або збору – це:

- а) об'єкт оподаткування;
- б) база оподаткування;
- в) ставка податку;
- г) одиниця оподаткування.

4.5. Установлення місцевих податків та зборів здійснюється на основі:

- а) рішення місцевих органів влади;
- б) рішення податкової інспекції;
- в) Податкового кодексу;
- г) податкової міліції.

4.6. Зарахування місцевих податків та зборів до відповідних місцевих бюджетів здійснюється відповідно до:

- а) Податкового кодексу;
- б) Господарського кодексу;
- в) Бюджетного кодексу;
- г) місцевого бюджету.

4.7. Сукупність податків і зборів, механізмів і способів їх розрахунку та сплати, а також суб'єктів податкової роботи, які забезпечують адміністрування і надходження податків і зборів до бюджету та інших державних цільових фондів – це:

- а) система оподаткування;
- б) податкова система;
- в) адміністрування податків;
- г) справляння податків.

4.8. Основною базою побудови податкової системи є:

- а) обсяг бюджетних надходжень;
- б) обсяг бюджетних видатків;
- в) рівень розвитку економіки;
- г) рівень зайнятості.

4.9. Не мають цільового призначення:

- а) податкові платежі;
- б) відрахування;
- в) податки;
- г) внески.

4.10. До місцевих податків і зборів належать:

- а) єдиний податок, туристичний збір, рентна плата;

- б) податок на майно, податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток;
- в) акцизний податок, податок на майно, мито;
- г) єдиний податок, туристичний збір, податок на майно.

② Питання для самоконтролю

1. Розкрийте економічну сутність податків.
2. Висвітліть роль податків у функціонуванні держави
3. Поясніть у чому полягають відмінності між податком і обов'язковим платежем.
4. Охарактеризуйте функції податків.
5. Назвіть основні елементи податку.
6. З'ясуйте у чому полягає сутність податкової політики.
8. Висвітліть структуру податкової системи України.
9. Охарактеризуйте принципи побудови податкової системи.
10. Назвіть принципи, на яких ґрунтується податкове законодавство України.
11. Назвіть загальнодержавні податки і збори в Україні.
15. З'ясуйте, що таке податкова робота. Назвіть хто є суб'єктами податкової роботи в Україні.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- Податкова політика – діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.
- Мета податкової політики – зростання господарської активності суб'єктів господарювання.
- Податкова політика базується на діяльності держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.
- Структура податкової системи України включає систему оподаткування і платежів податків.
- Система оподаткування – сукупність встановлених чинним законодавством держави податків і зборів, а також механізмів і способів їх розрахунку і сплати до бюджету та інших державних цільових фондів.

Завдання 2. Поставити ліворуч від номера відповідну літеру, пов'язавши види податків з їх класифікаційними ознаками.

Класифікаційні ознаки	Види податків
...1. За суб'єктом оподаткування	А. Регулярні Б. Разові В. З фізичних осіб
...2. За сферою використання податкових надходжень	Г. З юридичних осіб Д. Змішані Е. Дохід
... 3. За характером і способом сплати відсотків	Є. Виручка від продажу Ж. Прогресивні З. Регресивні
... 4. За економічним змістом об'єкта оподаткування	И. Прямі І. Розкладні Ї. Заробітна плата
... 5. За формою сплати	Й. Місцеві К. Окладні
... 6. За способом справляння	Л. Власні (закріплені) М. Виробничі витрати
... 7. За рівнем державних структур, що впроваджують податки	Н. Загальнодержавні О. Регулюючі (частковий розподіл між бюджетами різних рівнів)
... 8. За джерелом сплати	П. Загального призначення Р. На доходи
... 9. За способом встановлення податкових зобов'язань	С. Готівкові Т. Ресурсні або рентного характеру
...10. За формою оподаткування	У. Безготівкові Ф. Спеціальні
... 11. За методом встановлення ставок	Х. Кадастрові Ц. Змішані
... 12. За періодичністю сплати	Ч. Майнові Ш. За декларацією Щ. На споживання Ю. Пропорційні Я. Тверді

Завдання 3. Порахувати яку суму ПДФО гр. Андрієнко В.Ю. сплатить за січень 2024 р. до ДФСУ, якщо він отримав наступні доходи. Та який його «чистий» дохід.

Доходи, одержані, у тому числі, але не виключно у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами	7500
Доходи, отримані від надання майна в лізинг, оренду або суборенду	2500
Проценти на поточний або депозитний банківський рахунок	1500

ТЕМА 6. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

Мета вивчення теми: зрозуміти соціально-економічну сутність державних фінансів та їх значення у системі ринкових відносин, з'ясувати роль бюджету у формуванні фінансових ресурсів держави, вивчити сутність державного кредиту та його у фінансуванні дефіциту бюджету.

План

- 6.1. Сутність державних фінансів
- 6.2. Бюджет і бюджетна система
- 6.3. Державний кредит

 Ключові поняття: державні фінанси, бюджет, бюджетна система, Бюджетний кодекс, дефіцит бюджету, профіцит бюджету, збалансованість бюджету, державний кредит, державний борг.

6.1. Сутність державних фінансів

Державні фінанси – це складова фінансової системи держави, її центральна сфера, через яку здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток.

За своєю економічною сутністю **державні фінанси** – це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

З допомогою державних фінансів держава розподіляє і перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансових відносин. Суб'єктами державних фінансів, з одного боку, є держава, з іншого – населення і підприємницькі структури. До складу державних фінансів включають: сукупність усіх бюджетів держави; централізовані й децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте і майнове страхування.

Держава може впливати на розподіл обмежених народногосподарських ресурсів за допомогою таких засобів:

- обґрунтування і здійснення права власності;
- прямі адміністративні розпорядження з відповідними штрафними санкціями за їх порушення;
- пряме надання державою певних благ, що фінансуються з бюджету за рахунок загальних податків або спеціальних зборів;
- використання податків і зборів як інструменту управління виробництвом або споживанням (збори за очищення води, податкові пільги для інвестицій з охорони навколишнього середовища);

- формування податкової системи з урахуванням економічної та структурної політики, пільги для певних форм одержання і використання доходу (податкові пільги для заощаджень);

- державні субсидії підприємствам (замість податкових пільг), здешевлення кредитів за рахунок бюджетних коштів, надання суспільних благ за ціною, нижчою від витрат;

- часткове взяття державою на себе підприємницького ризику через надання гарантій щодо тих видів діяльності, які становлять інтерес з погляду економічного зростання і структурної політики (ризик експортних операцій, інноваційного розвитку).

Держава впливає на розподіл і перерозподіл доходів і майна громадян під час проведення заходів з надання державної допомоги незахищеним верствам населення, формування податкової політики. При цьому можуть бути використані такі інструменти:

- податки як інструмент перерозподілу (у формі прогресивного податку на дохід, податку на майно);

- пряме надання суспільних благ без участі користувача у витратах («безкоштовна» освіта, державна система охорони здоров'я);

- надання різних видів грошової допомоги, стипендій студентам, субсидій на оплату житла і комунальних послуг;

- дотації держави системі соціального страхування;

- субсидії виробникам певних благ для підтримання низького рівня цін;

- адміністративне регулювання мінімальної заробітної плати, введення обов'язкового соціального страхування.

Держава також проводить заходи, спрямовані на краще використання виробничих ресурсів, забезпечення рівня зайнятості та стабільності цін. Інструментами забезпечення стабілізаційної політики є:

- зміна обсягу й структури державних витрат;

- зміна видів і ставок податків і зборів, тарифів;

- заходи у сфері державної заборгованості, зміни структури державного боргу і джерел його фінансування;

- проведення певної політики заробітної плати і зайнятості;

- пряме і непряме субсидування підприємств (фінансування збитків приватних і державних підприємств, витрат підприємства на освіту, проведення державної тарифної політики).

6.2. Бюджет і бюджетна система

Державний бюджет є централізованим грошовим фондом, являє собою загальнодержавні фінансові ресурси.

Бюджет є самостійна економічна категорія, що має свої особливості, які відрізняють її від інших сфер і ланок фінансових відносин. До цих особливостей відносяться:

- 1) бюджет є особливою економічною формою перерозподільних відносин, пов'язаних з відокремленням частини ВВП у руках держави і

використанням її з метою задоволення потреб усього суспільства й окремих адміністративно-територіальних формувань;

2) за допомогою бюджету відбувається перерозподіл національного доходу, між окремими галузями народного господарства, адміністративно-територіальними структурами, сферами суспільної діяльності;

3) пропорції бюджетного перерозподілу вартості більшою мірою, ніж в інших ланках фінансової системи, визначаються потребами розширеного відтворення в цілому і завданнями, які стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку;

4) сфера бюджетного розподілу посідає центральне місце у складі державних фінансів, що зумовлено ключовою роллю бюджету порівняно з іншими ланками.

Як економічна категорія бюджет являє собою економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП (частково і національного багатства) з метою формування і використання бюджетного фонду, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Фінансові відносини, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами, називаються бюджетними.

Акумуляція у бюджетній системі значних грошових фондів створює можливість для забезпечення рівномірного розвитку економіки і соціальної сфери на всій території країни через маневрування у розподілі коштів, нівелюючи наслідки нерівномірного розміщення продуктивних сил та соціальні наслідки розшарування громадян за їхніми матеріальними достатками.

Функції Державного бюджету подано на рис. 6.1.

Рисунок 6.1 – Функції Державного бюджету

Акумулятивна функція державного бюджету пов'язана з концентрацією коштів у централізованому фонді держави за допомогою прибутків бюджету.

Розподільна функція реалізується через систему витрат, що повинні

здійснюватися в інтересах економічного і соціального розвитку держави і задоволення потреб населення.

Контрольна функція проявляється у виявленні й аналізі відхилень фактичних прибутків і витрат бюджету від запланованих.

Правова характеристика бюджету пов'язана з його законодавчим регулюванням. Бюджет виступає документом (фінансовим планом), в якому надається розпис доходів і видатків держави та органів місцевого самоврядування на бюджетний період. Державний бюджет України затверджується у формі закону.

Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він спрямовує її фінансову діяльність, визначає її фінансові можливості й пріоритети.

За матеріальним змістом бюджет – це фонд фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня й використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених Конституцією України.

До чинників, що визначають центральне місце бюджету в системі фінансових планів держави, відносяться наступні:

- у Державному бюджеті концентруються основні державні прибутки - приблизно 2/3 фінансових ресурсів держави;
- за рахунок державного бюджету фінансуються основні державні витрати: капітальні вкладення, формування державних матеріальних резервів, оборона, управління і т.д.;
- упорядкування і виконання Державного бюджету узгоджено з упорядкуванням і виконанням інших фінансових планів; за допомогою Державного бюджету здійснюється їх балансування;
- Державний бюджет є основним джерелом фінансування зовнішньоекономічної діяльності держави;
- Державний бюджет виступає інструментом фінансового контролю за формуванням і використанням грошових фондів в економіці держави;
- Державний бюджет – головне джерело коштів, необхідних для діяльності держави.

Бюджет як централізований грошовий фонд перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і проводиться фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом, що реалізується через бюджетний механізм, який створює держава.

Бюджетний механізм – це сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі та соціальні процеси.

До бюджетних методів регулювання економічних і соціальних процесів відносять:

- 1) податки, які впливають на розвиток виробництва товарів, попит на

них та їх пропозицію;

2) бюджетне фінансування загальнодержавних програм, що забезпечують розширення виробництва й удосконалення його структури, розвиток соціальної сфери, соціальний захист громадян;

3) фінансова підтримка окремих галузей і підприємств для вирівнювання економічних умов їх функціонування або прискореного розвитку (через субвенції, пільгові, безпроцентні кредити та ін.);

4) створення за рахунок бюджетних коштів спеціальних фондів, резервів для попередження диспропорцій у розвитку економіки.

Сукупність різних видів бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права, являє собою бюджетну систему держави.

Структура бюджетної системи, принципи її побудови і організація функціонування визначаються бюджетним устроєм, що ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі держави.

Складовими бюджетної системи України є державний бюджет та місцеві бюджети. Відповідно до Бюджетного кодексу України, ухваленого Верховною Радою України 22 березня 2001 р., місцевими бюджетами визнаються обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

Принципи побудови Бюджетної системи України наступні:

1) *принцип єдності* бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) *принцип збалансованості* - повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) *принцип самостійності* – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) *принцип повноти* – до складу бюджетів включаються всі надходження до бюджетів і витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) *принцип обґрунтованості* – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до

затверджених методик та правил;

б) *принцип ефективності* – при складанні й виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнути запланованих цілей, залучаючи мінімальний обсяг бюджетних коштів, і максимального результату, використовуючи визначений бюджетом обсяг коштів;

7) *принцип субсидіарності* – розподіл видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) *принцип цільового використання бюджетних коштів* – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) *принцип справедливості й неупередженості* – бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) *принцип публічності та прозорості* – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;

11) *принцип відповідальності учасників бюджетного процесу* – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Державний бюджет складається щороку. Правовою основою цього процесу є Бюджетний кодекс України.

Учасниками бюджетного процесу є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Національний банк України, Рахункова палата, головні розпорядники і розпорядники бюджетних коштів та інші органи, на які законодавством України покладені бюджетні, податкові та інші повноваження. Можна виділити такі стадії бюджетного процесу:

1) складання проектів бюджетів;

2) розгляд та прийняття закону про державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;

3) виконання бюджету, в тому числі в разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Практичне використання бюджетних відносин для реалізації покладених на державу функцій дає змогу визначити, що стан бюджетного фонду залежно від різного співвідношення доходної і витратної частин бюджету може бути дефіцитним, профіцитним і збалансованим.

Коли видатки бюджету перевищують його доходи, виникає від'ємне бюджетне сальдо, або **дефіцит бюджету**. **Профіцит** – позитивне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над видатками. **Збалансованим** є

бюджет, в якому видатки й доходи рівні.

Основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків. Конкретними причинами такого відставання можуть бути:

- кризові явища в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, інфляційними процесами;
- мілітаризація економіки в мирний час;
- надзвичайні обставини (війна, масштабні стихійні лиха);
- здійснення значних централізованих вкладень у розвиток виробництва і зміну його структури;
- надмірне зростання соціальних видатків порівняно з темпами зростання валового внутрішнього продукту.

Основними причинами виникнення дефіциту державного бюджету в Україні є зниження обсягів виробництва й скорочення доходів бюджету, низька податкова дисципліна, наявність значного тіньового сектора в економіці, надмірні державні витрати за окремими статтями бюджету.

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої держави. Згідно з даними міжнародної статистики «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріальне розвинутих країнах коливається в межах 3 - 4 % від розміру ВВП.

Для фінансування дефіциту бюджету використовуються:

- внутрішні позики;
- зовнішні запозичення;
- доходи від приватизації.

Бюджетним кодексом України (частина 6, ст.15) встановлена заборона на використання емісійних коштів Національного банку України на покриття дефіциту державного бюджету.

6.3. Державний кредит

Для покриття своїх витрат держава може залучати вільні фінансові ресурси господарських структур чи кошти населення. Головним способом їхнього одержання є державний кредит.

Державний кредит виражає відносини між державою і численними фізичними та юридичними особами з приводу формування додаткового грошового фонду в руках держави поряд з бюджетом. При здійсненні кредитних операцій всередині країни держава зазвичай є позичальником коштів, а населення, підприємства й організації - кредиторами. Таким чином: **державний кредит за своєю економічною сутністю** – це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, за яких держава є позичальником, кредитором і гарантом. Це основна класична форма кредитних відносин, коли держава виступає *позичальником* коштів.

Особливість державного кредиту полягає у зворотності, терміновості й платності наданих у борг коштів. Узяті в борг кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючи їх в додаткові фінансові ресурси. Джерелом погашення державних позик і виплати відсотків по них виступають ресурси бюджету.

Державний кредит як фінансова категорія виконує три функції: розподільну, регулюючу і контрольну. Через **розподільну функцію** державного кредиту забезпечується формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах строковості, платності й повернення. Будучи позичальником держава мобілізує додаткові кошти для фінансування своїх витрат. У промислово розвинутих країнах державні позики є основним джерелом фінансування бюджетного дефіциту і посідають друге місце (після податків) у формуванні доходів бюджету.

Сутність **регулювальної функції** державного кредиту виявляється в тому, що, вступаючи в кредитні відносини, держава впливає на стан грошового обігу, рівень процентних ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість.

Держава регулює грошовий обіг, розміщуючи облігації державної позики серед різних груп інвесторів. Мобілізуючи кошти фізичних осіб, держава зменшує їх платоспроможний попит, тоді, якщо за рахунок кредиту профінансовані виробничі витрати, наприклад інвестиції, відбудеться абсолютне скорочення готівкової грошової маси в обігу. У випадку фінансування витрат на виплату заробітної плати, наприклад учителям, лікарям, кількість готівкової грошової маси в обігу залишиться незмінною, хоча можлива зміна структури платоспроможного попиту.

Виступаючи на фінансовому ринку як позичальник, держава збільшує попит на позичкові ресурси і тим самим сприяє зростанню ціни на кредит. Чим вищий попит на вільні кошти з боку держави, тим вищим буде, за інших рівних умов, рівень позичкового процента, тим дорожчим буде для підприємців банківський кредит. Дорожнеча позичкових коштів змушує бізнесменів скорочувати інвестиції у сферу виробництва, водночас вона стимулює нагромадження у вигляді придбання державних цінних паперів.

Контрольна функція державного кредиту органічно переплітається з контрольною функцією фінансів. Але вона має свої специфічні особливості, породжені особливостями даної категорії:

- 1) ця функція тісно пов'язана з діяльністю держави і станом централізованого фонду грошових коштів;
- 2) охоплює рух вартості в двосторонньому порядку, оскільки передбачає повернення і відшкодування отриманих коштів;
- 3) здійснюється не тільки фінансовими структурами, а й кредитними установами.

Контроль поширюється як на залучення позикових коштів, так і на їх погашення. В основному контролюється цільове використання коштів, строки їх повернення і своєчасність сплати відсотків.

Державний кредит може бути внутрішнім і зовнішнім.

Внутрішній державний кредит виступає в таких формах: державні позики, перетворення частини вкладів населення в державні позики, запозичення коштів загальнодержавного позикового фонду, казначейські позики, гарантовані позики.

Державні позики як основна форма внутрішнього державного кредиту характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств і організацій залучаються на фінансування суспільних потреб через випуск і реалізацію облігацій, казначейських зобов'язань та інших видів державних цінних паперів.

Облігація – це вид державних цінних паперів, які символізують державне боргове зобов'язання і дає право її власникові після закінчення певного терміну одержати назад суму боргу і проценти. Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із процентами.

Казначейські зобов'язання (векселі) – мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі процентів. Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформляються короткострокові позики (іноді середньострокові — казначейські ноти).

У тісному зв'язку з державними позиками перебуває друга форма державного кредиту, функціонування якої опосередковується системою ощадних установ.

Перетворення частини внесків населення в державні позики, призначені на потреби держави, здійснюється через купівлю особливих цінних паперів (наприклад, казначейських ощадних сертифікатів) або ринкових цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань), а також оформлення безоблігаційних позик. У нашій країні це досягається через придбання Ощадбанком державних цінних паперів.

В окремих випадках уряд може гарантувати безумовне погашення позики, випущеної органами влади й управління нижчого підпорядкування або окремими господарськими організаціями, а також виплату процентів по ній. У цих випадках мова йде про умовний державний кредит – *гарантовані позики*. За гарантованими позиками уряд реально несе фінансову відповідальність тільки у разі неплатоспроможності платника. У нашій країні створені умови для відродження гарантованих позик у зв'язку з наданням місцевим органам влади, а також окремим господарським структурам права проводити операції з укладання позик.

Міжнародний державний кредит являє собою сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора. Ці відносини отримують форму державних зовнішніх позик. Як і внутрішні позики, вони надаються на умовах поворотності, терміновості й платності. Сума отриманих зовнішніх позик з нарахованими процентами включається в державний борг країни. Країнам, що терплять значні економічні і

фінансові труднощі, зовнішні позики можуть даватися на пільгових умовах.

Основною метою державних зовнішніх позик є сприяння зміцненню економічного потенціалу, подолання фінансових труднощів країни-одержувача, надання продовольчої допомоги.

Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Одержувачами позик можуть бути центральні уряди, республіканські й місцеві органи влади. Кредиторами можуть бути фінансово-кредитні установи та інші юридичні особи іноземних держав, приватні особи, міжнародні фінансові інституції, іноземні держави та їх угруповання. До їх числа належать Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, держави Європейського співтовариства.

Державні зовнішні позики надаються у грошовій або товарній формі (наприклад, кредити держав постачальників енергоносіїв). Як правило, вони бувають середньо- або довгостроковими. Грошові позики надаються у валюті країни-кредитора або у вільно конвертованій валюті.

Погашення позик за згодою сторін здійснюється товарними поставками чи валютою. Погашення позик і виплата процентів за ними може відбуватися після закінчення пільгового періоду, який надає відстрочення погашення позики на 3-5 років після використання кредитних коштів.

Джерелами погашення державних позик можуть бути:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей;
- залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найбільш реальним джерелом погашення державних позик є доходи, отримані від інвестування позичених коштів.

Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі веде до формування державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним.

Державний борг – це сума заборгованості за всіма борговими зобов'язаннями держави, відсотки за нею і невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки.

Загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), і відсотків за ними, включаючи надані іноземним позичальникам гарантії за кредитами місцевим органам влади і державним підприємствам.

Державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. **Внутрішній борг** – це сукупність зобов'язань держави перед резидентами, а **зовнішній борг** – сукупність зобов'язань держави перед нерезидентами.

Слід зазначити, що внутрішній борг має певні переваги над зовнішнім. Повернення внутрішнього боргу і виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, тоді як зовнішній борг має у своїй основі

відплив капіталу з держави. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у власності держави. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні зовнішнього боргу визначаються сальдо торговельного балансу. Його позитивне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави і дають змогу тим самим урегулювати платіжний баланс.

Однією з головних характеристик становища боргової залежності країни є відношення суми зовнішнього державного боргу до ВВП. Міжнародний банк реконструкції та розвитку критичним рівнем цього показника вважає 80-100%. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, відбувається зростання зовнішньої заборгованості у світі. Все вище зазначене дає підстави дійти висновку, що проблема полягає не стільки у розмірах державних запозичень, як у їх використанні. На нашу думку, заслуговують на увагу наукові висновки про те, що розмір річних державних запозичень повинен дорівнювати обсягу капітальних вкладень в економіку. Тобто залучення додаткових коштів зі світового ринку позикових капіталів має стимулювати економічне зростання держави. У більшості країн світу величина державного боргу регулюється законодавчо.

Ефективність використання державних запозичень значною мірою залежить від системи управління боргом. **Управління державним боргом** – це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, та забезпечення платоспроможності держави. В управлінні державним боргом України можна виділити такі принципи (рис. 6.2.).

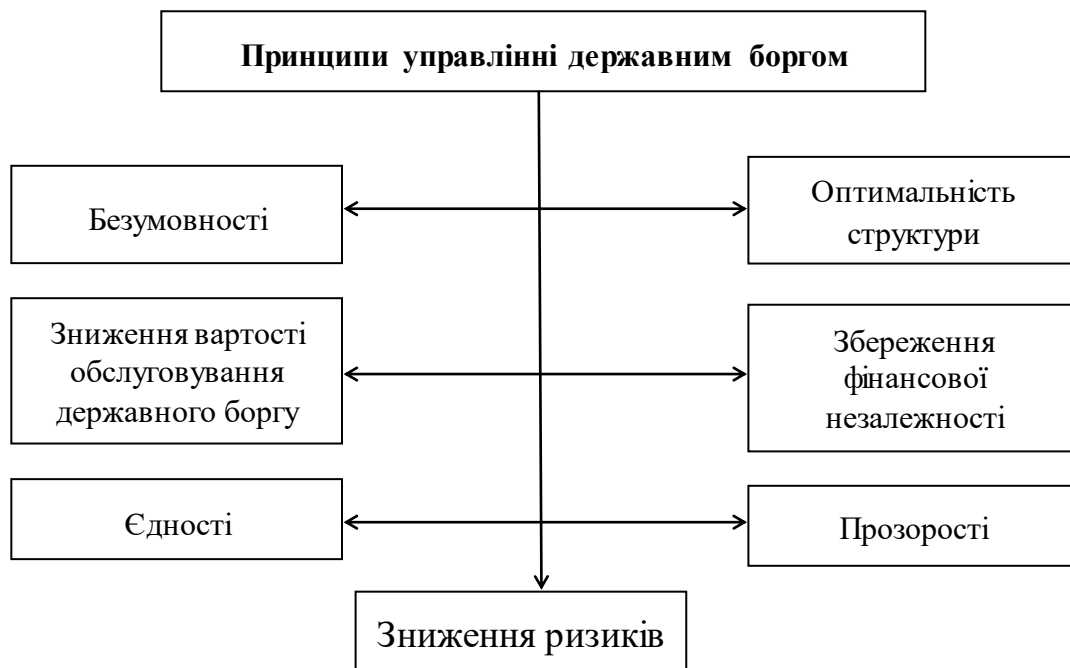

Рисунок 6.2 – Принципи управління державним боргом

Нижче подано зміст принципів управлінні державним боргом:

1) безумовності – забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава як позичальник взяла на себе, оформляючи договір запозичення коштів;

2) єдності – урахування в процесі управління державним боргом всіх видів зобов'язань, емітованих як центральним урядом, так і місцевими Радами;

3) зниження ризиків – розміщення і погашення позик у такий спосіб, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;

4) оптимальність структури – підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави за строками обігу і погашення, пом'якшення «пиків» платежів;

5) збереження фінансової незалежності – підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами й інвесторами-нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім;

6) зниження вартості обслуговування державного боргу, в тому числі й за рахунок дострокового викупу боргових зобов'язань держави¹;

7) прозорості – дотримання відкритості і повної прозорості запозичень, починаючи від розгляду їх доцільності до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище в країні-позичальнику.

Процес управління державним боргом включає кілька етапів:

- залучення коштів;
- використання коштів;
- повернення боргу і виплата відсотків.

Державне управління залученням коштів, як правило, здійснюється в контексті бюджетного процесу, де Законом «Про державний бюджет» на відповідний рік установлюються граничні розміри боргу і державні гарантії його повернення. Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни визначається двома факторами: по-перше, скільки капіталу країна може поглинути, по-друге, який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи платежів. Під час обчислення цих факторів повинні враховуватись як короткострокові, так і довгострокові характеристики державного боргу.

Мета політики управління боргом – одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом усієї системи управління боргом держави. Залучені кошти повинні використовуватися для фінансування зростання виробничих потужностей. При цьому повинно збільшуватися виробництво товарів не тільки для внутрішніх потреб, а й експорт продукції, конче необхідний для одержання іноземної

валюти на обслуговування та погашення зовнішнього боргу. Якщо цього не буде, то платежі з обслуговування боргу досягнуть неприпустимо високої частки експорту та вітчизняного виробництва. У результаті комерційні кредитори, побоюючись імовірних неплатежів, скорочуватимуть кредитування країни.

Рефінансування державного боргу – це погашення основної заборгованості й процентів за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. Для успішного застосування механізму рефінансування необхідна висока фінансова репутація країни-позичальника. На світовому фінансовому ринку репутація позичальників виражається в рейтингах, що присвоюються відповідній країні спеціальними агентствами відповідно до міжнародних правил рейтингування.

Реструктуризація заборгованості полягає в тому, що на певних умовах відстрочується виплата частки боргу. Зокрема, сьогодні використовується кілька варіантів реструктуризації зовнішньої заборгованості, які відпрацьовані Паризьким клубом офіційних кредиторів.

Один з них – це коли на певних умовах проводиться відстрочення виплати частки боргу терміном до трьох років.

Іншими методами управління державним боргом є конверсія, консолідація, уніфікація, обмін облігацій за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення й анулювання позики. **Конверсія** – це зміна доходності позики. Держава, як правило, зменшує розмір процентів, які мають виплачуватися за позиками. Збільшення строків дії випущеної позики називають **консолідацією**. Консолідація і конверсія можуть проводитися також одночасно. **Уніфікація позик** – це об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики. У деяких випадках може здійснюватися обмін облігацій за регресивним співвідношенням, тобто коли кілька раніше випущених облігацій прирівнюються до однієї нової. Цей метод економічних обґрунтувань не має. **Відстрочення погашення позики**, як правило, проводиться тоді, коли випуск нових позик є фінансово нецільним, оскільки всі доходи від позик використовують на обслуговування раніше випущених позик. **Анулювання** боргу означає відмову уряду від його погашення. Анулювання боргів може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави, тобто банкрутством, або політичними мотивами.

Відстрочення погашення боргових зобов'язань, а також анулювання боргу може застосовуватися як до внутрішніх, так і зовнішніх позик.

Управління як зовнішнім, так і внутрішнім боргом включає також комплекс заходів щодо його **обслуговування** – це погашення позик, виплати процентів за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик. Погашення позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів. У деяких випадках держава вдається до рефінансування державного боргу, тобто погашення заборгованості через випуск нових позик.

При обслуговуванні зовнішнього і внутрішнього боргів визначають

коефіцієнт обслуговування. Для зовнішнього боргу його розраховують як відношення всіх платежів із зовнішньої заборгованості до валютних надходжень держави, виражене в процентах. Сприятливим рівнем обслуговування вважається значення показника 25 %.

Обслуговування зовнішнього боргу здійснюється у процесі виконання державного бюджету. Розрахунки належних до сплати сум з погашення та обслуговування зовнішнього боргу виконуються в доларах США. Перерахунок у національну валюту проводиться за прогностичним курсом валют до гривні. Безпосередньо оплату виконує державне казначейство.

Обслуговування державного внутрішнього боргу здійснюється Міністерством фінансів через банківську систему через проведення операцій з розміщення державних цінних паперів, їх погашення і виплати доходу.

Граничні розміри державного внутрішнього і зовнішнього боргу встановлює Верховна Рада України одночасно із затвердженням Державного бюджету України на наступний рік.

Тестові завдання

1. Державний бюджет України, як фінансовий план держави, затверджується:

- а) постановою Кабінету Міністрів України;
- б) Указом Президента України;
- в) Верховною Радою України і має силу закону;
- г) розпорядженням національного банку України.

2. Бюджет є тільки у держави:

- а) тільки у держави;
- б) у держави і підприємств реального сектору економіки;
- в) у всіх економічних суб'єктів;
- г) у важливих державних структурах.

3. Зведений бюджет України:

- а) затверджує Верховна Рада України;
- б) затверджує Кабінет Міністрів України;
- г) не затверджує, використовується з метою аналізу та визначення засад державного регулювання.

4. Дефіцит державного бюджету утворюється, якщо:

- а) витрати держави зменшуються;
- б) сума податкових надходжень скорочується;
- в) сума витрат держави перевищує суму податкових надходжень;
- г) необґрунтовано заплановано витрати.

5. Для покриття бюджетного дефіциту використовується кредит:

- а) державний;
- б) банківський;
- в) комерційний;
- г) від МВФ.

6. Яка методологія фінансування бюджетного дефіциту є найповнішою?

- а) випуск казначейських зобов'язань;
- б) монетизація;
- в) випуск облігацій внутрішньої державної позики;
- г) емісія грошей та державні запозичення.

7. Що є джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України?

- а) емісійні кошти НБУ;
- б) державні внутрішні та зовнішні позики;
- в) обсяги виробництва та доходи бюджету;
- г) позики МВФ.

8. Яку роль у державному кредиті відіграють держава, юридичні та фізичні особи?

- а) держава – позичальник, а юридичні та фізичні особи – кредитори;
- б) держава – кредитор, юридичні та фізичні особи – позичальники;
- в) держава, юридичні та фізичні особи можуть бути як кредиторами, так і позичальниками.

9. Що є джерелом покриття державного боргу?

- а) видатки бюджету;
- б) доходи бюджету;
- в) державні кредити;
- г) кредит від МВФ.

10. Які цінні папери виступають формою реалізації внутрішнього державного боргу?

- а) облігації внутрішньої державної позики;
- б) векселі державних підприємств;
- в) акції державних підприємств;
- г) казначейські зобов'язання.

❓ Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення сутності поняття бюджету як економічної категорії.
2. Охарактеризуйте функції Державного бюджету.
3. Визначте основні види податкових надходжень.
4. Охарактеризуйте форми бюджетного фінансування.
5. З'ясуйте склад і структуру бюджетної системи.
6. Сформулюйте сутність поняття «бюджетний дефіцит».
7. Визначте методи фінансування бюджетного дефіциту та охарактеризуйте їх.
8. Назвіть причини бюджетного дефіциту в Україні.
9. Визначте сутність поняття «державний кредит».
10. Поясніть, чим зумовлена необхідність державного кредиту.
11. Визначте сутність терміна «державний борг».

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Міркуємо та аналізуємо.

Дозаповніть схему, яка відображає принципи побудови бюджетної системи. Розкрийте їх сутність.

Завдання 2. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

– Однією з проблем, пов'язаних з функціонуванням механізму бюджетного фінансування, є необхідність чіткого визначення і розподілу сфери фінансування державного і місцевих бюджетів.

– Бюджетне фінансування розглядається, з одного боку, як форма бюджетного механізму, а з іншого – як форма фінансового забезпечення суб'єктів бюджетних відносин.

– Бюджетне фінансування доцільно розглядати як об'єктивне економічне поняття, з одного боку, та матеріальне вираження цього поняття, з іншого.

– Основою для бюджетного фінансування є затверджений бюджет та бюджетний розпис.

– Нині при утвердженні в Україні економіки ринкових відносин визріла потреба в удосконаленні форм бюджетного фінансування.

Завдання 3. Складіть дайджест (огляд статей, аналітичних та нормативних документів) до питання Державний бюджет 2024.

ТЕМА 7. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику місцевих фінансів, умови їхнього формування і використання, зрозуміти складові місцевих фінансів та їх взаємозв'язок, зрозуміти роль місцевих фінансів у розвитку регіонів.

План

- 7.1. Місцеві фінанси та їх роль у фінансовій системі України
- 7.2. Місцеві бюджети – провідна ланка місцевих фінансів
- 7.3. Фінансове вирівнювання та бюджетне регулювання

 Ключові поняття: місцеві фінанси, місцеві бюджети, фінансове вирівнювання, бюджетне регулювання, підприємництво, форми підприємництва, підприємницький ризик.

7.1. Місцеві фінанси та їх роль у фінансовій системі України

Місцеві фінанси – це самостійне вчення, відокремлене від науки про державні фінанси, яке визначає систему формування, розподілу та використання грошових та інших фінансових ресурсів місцевими органами влади для виконання покладених на них функцій.

Місцеві фінанси – це система фінансових відносин з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них функцій.

Зміст місцевих фінансів як системи економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них завдань, закладено у функції, які вони виконують (рис. 7.1).

Рисунок 7.1 – Функції місцевих фінансів

Нижче подано зміст функцій місцевих фінансів:

1. Розподільча функція – проявляється у формуванні доходів і видатків місцевих бюджетів, цільових фондів місцевих органів влади, за допомогою яких проходить складний процес забезпечення їх фінансовими ресурсами, необхідних для виконання покладених на них функцій і завдань.

2. Стимулююча функція – реалізується в діяльності органів місцевої влади при складанні проектів місцевих бюджетів, їх розгляді, виконанні і затвердженні, при складанні звіту про використання фінансових ресурсів; спрямована на забезпечення передбачених пропорцій розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, їх використання.

3. Контрольна функція – полягає у створенні таких умов, за яких місцеві органи будуть зацікавлені у збільшенні обсягів доходів бюджетів, додатковому залученні загальнодержавних надходжень, місцевих податків і зборів, самостійному їх використанні

Місцеві фінанси відіграють надзвичайно велику і багатопланову роль в економічній системі кожної держави, де визначається і діє ефективно у фінансовому плані місцеве самоврядування.

Протягом останніх років близько 12% вартості ВВП України перерозподіляється через систему місцевих фінансів і основна частина цих коштів акумулюється у місцевих бюджетах, які стали основним джерелом фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них функцій. Основні складові ролі місцевих фінансів в економічній системі держави представлені на рис. 7.2.

Фінанси місцевих органів влади є інструментом забезпечення громадських послуг, тому що місцеве самоврядування, як і держава, є інститутом, що надає громадські послуги. При цьому завдання та функції місцевих органів влади може бути розділено на дві основні групи:

- 1) завдання та функції, які взагалі передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід'ємною власною компетенцією;
- 2) завдання та функції доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження.

Перелік доручених справ або делегованих повноважень визначає центральна влада, який встановлюється в законодавчому акті. Для виконання делегованих повноважень орган, який їх визначає, передає місцевим органам влади відповідні фінансові ресурси, тобто компенсує витрати місцевих органів влади.

У системі місцевих фінансів особливу роль відіграє місцеве самоврядування. У ХХ ст. сталися значні зміни в організації місцевого самоврядування в більшості європейських країн та його певна уніфікація. У 1985 р. підписано Європейську хартію про місцеве самоврядування, яка заклала загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування. У листопаді 1996 р. до Європейської хартії про місцеве самоврядування приєдналася Україна. Носієм місцевого самоврядування є суб'єкт фінансової діяльності — колектив людей, об'єднаний за територіальною ознакою. Якщо

причиною функціонування фінансів взагалі є поява держави і товарно-грошових відносин, то причиною виникнення місцевих фінансів є наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладаються на їхні органи влади.

Рисунок 7.2 – Складові соціально-економічного призначення місцевих фінансів [26]

У Конституції України, прийнятій у 1996 р., територіальний колектив названо територіальною громадою.

Територіальна громада — це сукупність громадян України, котрі спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус. На відміну від простої територіальної одиниці, поселення, яке має статус територіальної громади, наділяється певними правами передусім, це право на самоврядування.

Основні функції територіальної громади визначено Конституцією України. Територіальні громади безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори згідно із законом; забезпечують

проведення місцевих референдумів і реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують і ліквідують комунальні підприємства, організації й установи, а також здійснюють контроль за їхньою діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Нижче подано принципи організації місцевих фінансів, що передбачають [27]:

- обов’язкове розмежування функцій і повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням; – чіткий поділ дохідних джерел, а також видатків між державним і місцевими бюджетами;
- надання відповідних власних дохідних джерел;
- самостійність у формуванні та використанні фінансових ресурсів;
- державну фінансову підтримку не самодостатніх територіальних громад, проведення фінансового вирівнювання;
- стимулювання збільшення доходів;
- раціональне використання матеріальних і фінансових ресурсів;
- здійснення постійного контролю за використанням наявних ресурсів;
- гласність і відкритість у формуванні та використанні фінансових ресурсів місцевого самоврядування.

Місцеві фінанси як система включають взаємозв’язані структурні елементи (рис. 7.3.).

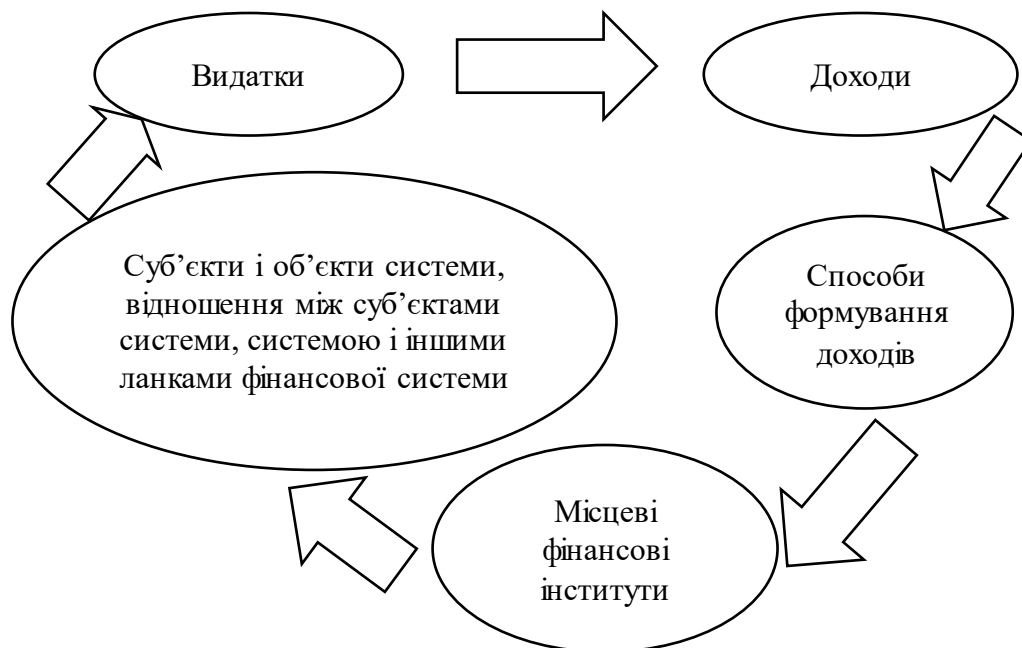

Рисунок 7.3 – Структурні елементи місцевих фінансів

Основні форми впливу місцевих органів влади, їхніх фінансів на економіку та соціальну сферу держави полягають у такому:

1. Держава і місцеве самоврядування розподіляють між собою функції соціально-економічного регулювання, які забезпечують фінанси місцевих органів влади. Місцеві органи влади встановлюють певні правила поведінки суб'єктів господарювання в межах своєї компетенції.

2. Місцеві фінанси є фіскальним інструментом, що дає змогу

забезпечувати за допомогою ресурсів вирішення завдань, що покладаються на місцеві органи влади.

3. Місцеве самоврядування, як і держава, – інструмент, який надає громадські послуги. Держава й місцеве самоврядування розподіляють між собою завдання й відповідальність за надання громадянам країни громадських послуг, що залежить від стану їхніх фінансів.

4. Місцеві фінанси є інструментом забезпечення економічного зростання. Це здійснюється через капітальні витрати, діяльність на ринку позикового капіталу, нерухомості, землі.

Зазначимо основні форми впливу місцевих органів влади, їхніх фінансів на економіку та соціальну сферу держави (рис. 7.4.).

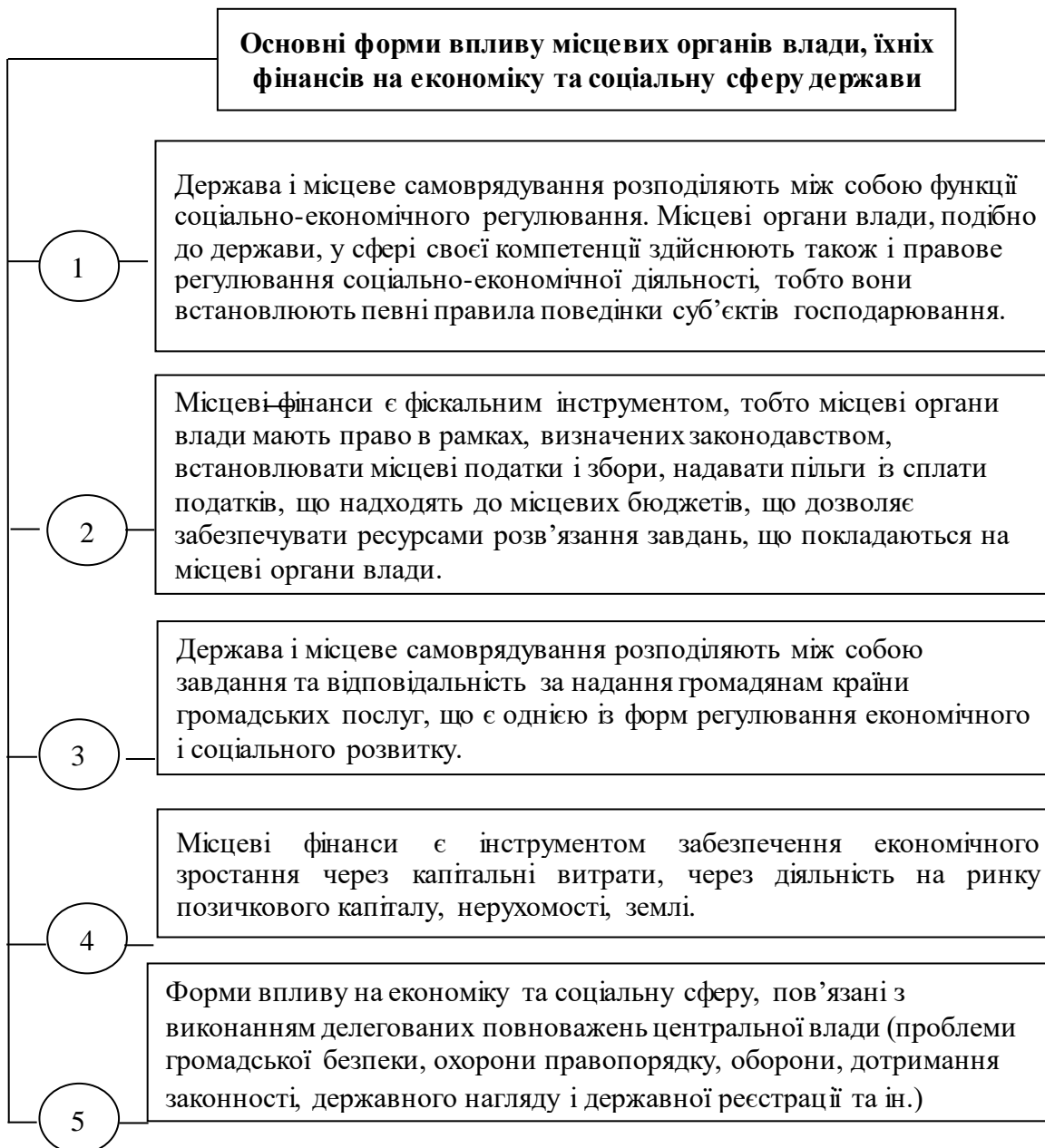

Рисунок 7.4 – Основні форми впливу місцевих органів влади, їхніх фінансів на економіку та соціальну сферу держави

Отже, фінанси органів місцевого самоврядування – інструмент забезпечення частини функцій, які виконує держава, тобто справжнє здійснення місцевого самоврядування залежить від його матеріального та грошового забезпечення. Тому законодавство визначило фінансово-економічну базу місцевого самоврядування, до якої належить:

- природні ресурси, якими розпоряджаються ради народних депутатів базового рівня;
- місцеве господарство, комунальна й інші власності, що є джерелом надходження доходів місцевого самоврядування й задоволення соціально-економічних потреб населення;
- фінансові ресурси (місцеві бюджети, позабюджетні кошти, кошти територіальних громад).

7.2. Місцеві бюджети – провідна ланка місцевих фінансів

Місцеві бюджети об'єднують фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території. На їх формування найбільший вплив мають економічні та політичні фактори.

При дослідженні проблем місцевих бюджетів їх треба розглядати у двох аспектах:

1) як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування;

2) як систему фінансових відносин, що складаються:

- між місцевими бюджетами й господарськими структурами, що функціонують на відповідній території;
- між бюджетами й населенням даної території;
- між бюджетами різних рівнів із перерозподілу фінансових ресурсів;
- між місцевими бюджетами та державним бюджетом.

Як організаційна форма мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування, місцеві бюджети – це балансові розрахунки, які відповідають вимогам складання балансів, тобто вони мають дохідну й витратну частини, принципи збалансування тощо. Тому можна стверджувати, що місцеві бюджети – це балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Згідно з прийнятим у 2010 році Бюджетним кодексом України та закріпленими Конституцією України нормами до місцевих бюджетів віднесено обласні бюджети; районні бюджети; бюджети місцевого самоврядування (рис. 7.5.).

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Тобто, місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що зосереджені у розпорядженні місцевих рад народних депутатів та органів місцевого і регіонального самоврядування.

Рисунок 7.5 – Система місцевих бюджетів України

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством.

Місцевий бюджет може складатися із загального й спеціального фондів.

Доходи загального фонду – доходи, які використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків й не спрямовані на конкретну ціль.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень. Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням.

Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [5].

Структура доходів місцевих бюджетів:

- власні доходи;
- закріплені законодавством на довгостроковій основі доходи;

– міжбюджетні трансферти.

До власних доходів бюджетів органів місцевого самоврядування належать доходи, які визначаються законодавством, формуються і збираються на відповідній території, а саме: місцеві податки та збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади; доходи від майна і підприємств, що належать до комунальної власності та інші доходи, передбачені законодавством.

Закріплені доходи – це ті, що повністю або частково зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення не потрібне рішення органів влади вищого рівня. Закріплені доходи також є основою самостійності місцевих бюджетів.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- дотацію вирівнювання;
- субвенції;
- кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- додаткові дотації [5].

Головним елементом фінансів місцевих органів влади є видатки, які є точним відображенням функцій і завдань, що покладаються на відповідні органи влади.

Видатки місцевих бюджетів – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки поділяються на такі види:

За функціональною ознакою

1. Обов'язкові видатки
2. Факультативні (необов'язкові) видатки

За економічною ознакою

1. Поточні або адміністративні видатки
2. Капітальні або інвестиційні видатки

Обов'язкові видатки – направлені на виконання обов'язкових завдань, які покладаються на місцеві органи влади з метою забезпечення певних стандартів послуг в масштабі всієї країни.

Факультативні видатки – це видатки, що здійснюються для реалізації завдань у межах власної компетенції, а також так званих добровільних та факультативних обов'язків.

7.3. Фінансове вирівнювання та бюджетне регулювання

Адміністративно-територіальні одиниці кожної країни характеризуються різним рівнем та певними особливостями соціально-економічного розвитку, що спричинено багатьма чинниками – історичними, географічними, природно-кліматичними тощо.

Україна згідно з Конституцією є унітарною країною, історично так склалось, що рівень економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць є різним. Об'єктивні розбіжності у фінансовому потенціалі окремих територій зумовили особливості у складі та обсягах дохідної бази бюджетів, а отже, й у можливостях задоволення різноманітних місцевих потреб.

Головними загальноекономічними причинами регіональних відмінностей у формуванні доходів і фінансуванні видатків місцевих бюджетів України є [28]:

- 1) нестабільність та неузгодженість законодавства з питань фінансів, бюджету, податків;
- 2) щорічні зміни у складі доходів і видатків бюджетів;
- 3) невизначеність цілей та пріоритетів фінансового вирівнювання;
- 4) відсутність протягом тривалого часу стабільного, науково обгрунтованого і прозорого механізму бюджетного регулювання;
- 5) нераціональне розташування мережі бюджетних установ;
- 6) непослідовна політика щодо передачі соціально-культурних об'єктів з державної у комунальну власність;
- 7) брак заінтересованості органів місцевого самоврядування в додатковій мобілізації доходів до місцевих бюджетів, споживацькі тенденції у витрачанні бюджетних коштів.

У зв'язку з цим як доходи, так і видатки місцевих бюджетів окремих регіонів України мають істотні відмінності. І тому виникає потреба фінансового вирівнювання, яке б нівелювало (у певних межах) такі відхилення, які створюють неоднакові умови для надання державними органами економічних, соціальних, адміністративних та інших послуг.

Фінансове вирівнювання спрямоване на усунення територіальних відмінностей у наданні суспільних послуг населенню. В межах фінансового вирівнювання здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів як між ланками системи бюджетів по вертикалі, так і між «бідними» і «багатими» у фінансовому сенсі територіями – по горизонталі. Мета фінансового вирівнювання полягає в перерозподілі фінансових ресурсів на користь тих територій, котрі мають вертикальні та горизонтальні фіскальні дисбаланси, які таким чином потрібно усунути.

Під **фінансовим вирівнюванням** слід розуміти приведення у відповідність витрат бюджетів (за економічною і функціональною класифікацією) до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на одного мешканця, ліквідація значних диспропорцій у здійсненні бюджетних видатків у розрізі окремих територій. Але оскільки на теперішній час у нас не розроблені і законодавчо не визначені державні соціальні гарантії, то метою фінансового вирівнювання є наближення видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу населення до середнього рівня видатків, який склався у країні.

Одним із напрямів фінансового вирівнювання є вирівнювання доходів і видатків місцевих бюджетів як основного джерела фінансування потреб

територіальних громад для забезпеченості економічного та соціального розвитку відповідних територій. У бюджетній системі рух ресурсів може здійснюватися як по вертикалі, так і по горизонталі. Тому використовуються два типи бюджетного вирівнювання – вертикальне і горизонтальне.

Фінансове вирівнювання здійснюється на основі таких принципів (рис. 7.6.).

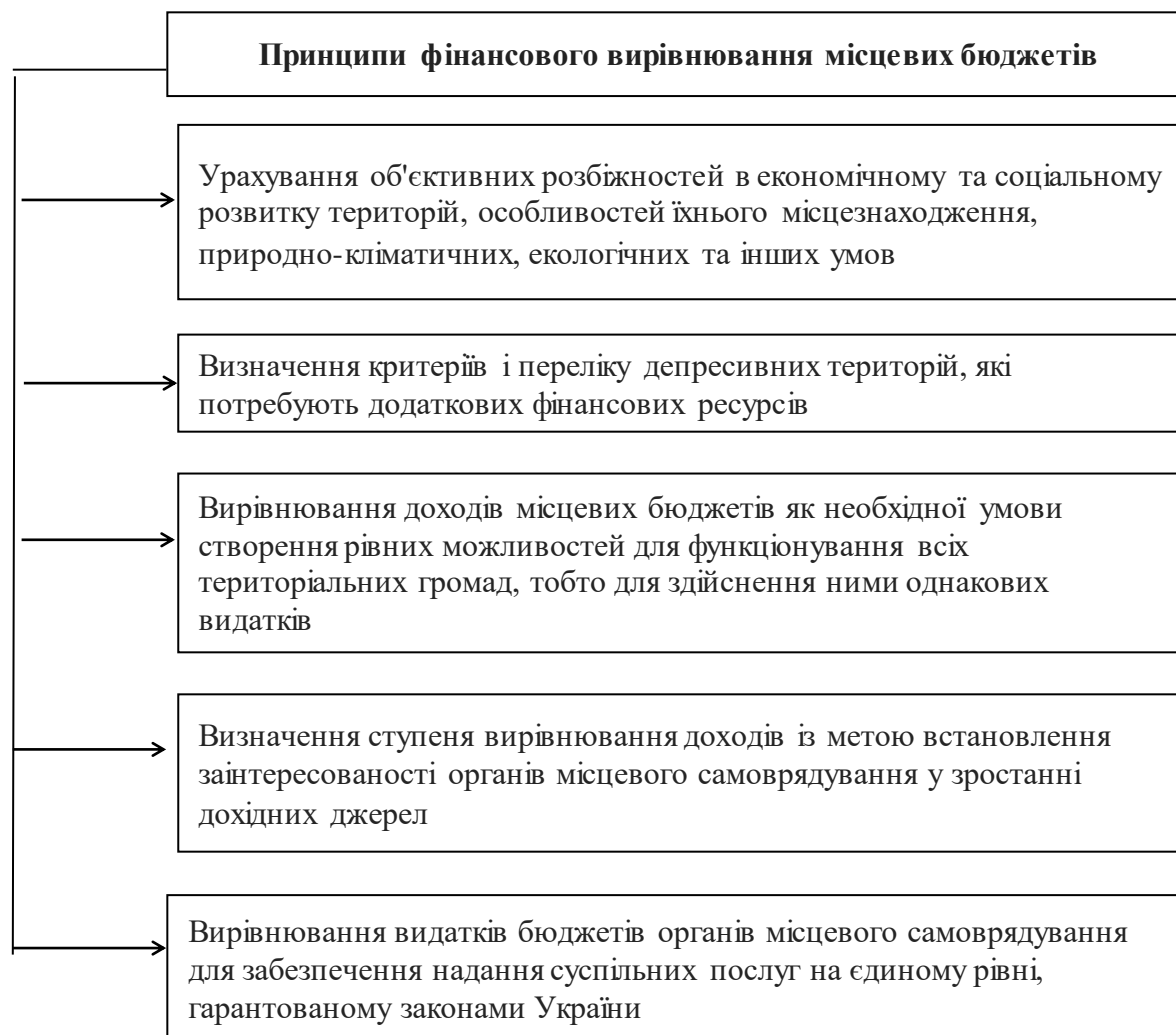

Рисунок 7.6 – Принципи фінансового вирівнювання місцевих бюджетів [28]

Вертикальне бюджетне вирівнювання передбачає розподіл доходів і видатків між бюджетами різних рівнів, який проводиться відповідно до розмежування функцій і повноважень між органами державної влади й управління і органами місцевого самоврядування. Основною метою вертикального бюджетного вирівнювання є збалансування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів та видів.

Горизонтальне бюджетне вирівнювання передбачає вирівнювання видатків однотипних місцевих бюджетів (наприклад, обласних, міських, селищних, сільських) у територіальному аспекті. Основною метою горизонтального бюджетного вирівнювання є забезпечення громадян усієї

країни однаковим рівнем суспільних послуг, які надаються за рахунок бюджетних коштів.

Отже, об'єктивна необхідність фінансового вирівнювання пов'язана з нерівномірністю соціально-економічного розвитку територій країни, внаслідок чого спостерігаються досить значні відмінності у переліку та якості суспільних послуг, які надаються населенню. Фінансове вирівнювання відображає процеси політичного, економічного і соціального значення, за допомогою яких вирішуються загальнодержавні завдання щодо забезпечення динамічного зростання економіки, розвитку продуктивних сил, поліпшення добробуту населення, усунення розбіжностей у рівнях розвитку окремих територій, фінансового забезпечення місцевого самоврядування, розв'язання національних проблем тощо.

Збалансування місцевих бюджетів одного рівня, яке неможливо провести лише шляхом розмежування їхніх доходів і видатків, досягається за допомогою бюджетного регулювання, тобто перерозподільчих процесів у межах бюджетної системи.

У процесі бюджетного регулювання вирішується такі основні завдання:

- 1) досягнення відповідності між видатками і доходами місцевих бюджетів різних видів, тобто їх збалансування;
- 2) забезпечення рівномірності надходження доходів для запобігання перебоєм у фінансуванні видатків;
- 3) створення заінтересованості органів місцевого самоврядування у повній мобілізації доходів на своїй території;
- 4) забезпечення самостійності у використанні додатково одержаних коштів у процесі виконання місцевих бюджетів;
- 5) перерозподіл бюджетних ресурсів між «багатими» і «бідними» у фінансовому аспекті територіями;
- 6) ув'язка обсягів одержаної фінансової допомоги з конкретними зусиллями з мобілізації податків і зборів, залучення додаткових дохідних джерел;
- 7) здійснення фінансового вирівнювання.

У вітчизняній бюджетній практиці використовуються такі два методи бюджетного регулювання.

1) метод відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків та доходів, які надходять на території місцевого бюджету (такі доходи одержали назву регульованих);

2) надання фінансової допомоги бюджетам у певній визначеній сумі (у формі міжбюджетних трансфертів).

Отже, **бюджетне регулювання** – це складова міжбюджетних відносин, воно полягає у збалансуванні місцевих бюджетів, що спрямоване на забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень.

В сучасних умовах основним методом бюджетного регулювання є

міжбюджетні трансферти – як кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

У бюджетну практику запроваджено такі види міжбюджетних трансфертів: 1) базова дотація; 2) субвенції; 3) реверсна дотація; 4) додаткові дотації.

Дотації додаткові – вид міжбюджетних трансфертів, які надаються з державного бюджету місцевим бюджетам на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів та на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, унаслідок надання пільг, установлених державою.

Субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який ухвалив рішення про надання субвенції. Характерною ознакою субвенцій є цільове використання одержаних коштів, основними напрямками якого визначено: здійснення програм соціального захисту; компенсація втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень унаслідок надання пільг, установлених державою; виконання інвестиційних проектів; утримання об'єктів спільного користування чи ліквідація негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування; виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань; інші цілі.

Базова і реверсна дотації є протилежними за напрямком руху грошовими потоками, що функціонують між державним, з одного боку, і місцевими бюджетами – з другого, у рамках горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій.

Тестові завдання

1. Система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів з метою забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань – це:

- а) місцеві бюджети;
- б) місцеві фінанси;
- в) бюджетні відносини;
- г) міжбюджетні трансферти.

2. Головним призначенням місцевих фінансів є:

а) забезпечення фінансовими ресурсами діяльності органів місцевого самоврядування;

- б) якісне надання локальних суспільних послуг;
- в) фінансування діяльності державних підприємств;
- г) раціональне використання наявних ресурсів;
- д) правильні відповіді а), б), в);
- е) правильні відповіді а), б), г).

3. До об'єктів місцевих фінансів належать:

- а) фінансові ресурси у фондovій формі;
- б) фінансові ресурси у нефондовій формі;

- в) фінансові ресурси у фондovій і нефондовій формах;
- г) децентралізовані фінансові ресурси.

4. *Мінімальні розміри місцевих бюджетів встановлюються на основі:*

- а) рішення місцевих органів влади;
- б) нормативів бюджетної забезпеченості на одного мешканця;
- в) Державного бюджету України;
- г) рішення Міністерства фінансів України.

5. *Місцевий бюджет може складатися із таких фондів:*

- а) загального;
- б) спеціального;
- в) фонду розвитку;
- г) загального і спеціального.

6. *Місцевий бюджет поділяється на:*

- а) поточний, перспективний;
- б) поточний, бюджет розвитку;
- в) плановий, фактичний;
- г) оперативний, поточний.

7. *За джерелами надходження розрізняють такі доходи місцевих органів влади:*

- а) податкові, неподаткові, цільові фонди;
- б) комунальний кредит, цільові фонди, податкові;
- в) податкові, неподаткові, трансферти;
- г) надходження від комунальної власності, місцевих податків і зборів.

8. *До власних доходів не належать:*

- а) місцеві податки і збори;
- б) комунальні платежі;
- в) трансферти від органів влади вищого територіального рівня;
- г) доходи за рахунок комунальних кредитів.

9. *Основою самостійності місцевих бюджетів є такі доходи:*

- а) власні;
- б) регульовані;
- в) закріплені;
- г) правильні відповіді а), в);
- д) правильні відповіді а), б).

10. *Головною складовою фінансів місцевих органів влади є:*

- а) доходи;
- б) видатки;
- в) місцеві бюджети;
- г) доходи і видатки.

11. *Приведення витрат місцевих бюджетів у відповідність до гарантованого державного мінімального рівня соціальних послуг на одного мешканця – це:*

- а) бюджетне вирівнювання;
- б) фінансове вирівнювання;

- в) бюджетне планування;
- г) фінансове планування.

② Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність місцевих фінансів.
2. Назвіть основні форми місцевих бюджетів в Україні.
3. З'ясуйте структурні елементи місцевих фінансів.
4. Поясніть функції місцевих бюджетів.
5. Назвіть основні нормативно-правові документи, що регламентують місцеві фінанси в Україні.
6. Охарактеризуйте структуру місцевих бюджетів.
7. Поясніть, як реалізуються функції місцевих фінансів за допомогою бюджетних видатків.
8. З'ясуйте роль місцевих фінансів в економічній системі держави.
9. Назвіть мету фінансового вирівнювання місцевих бюджетів.
10. Розкрийте сутність бюджетного регулювання.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- Місцеві фінанси є фіскальним інструментом.
- Місцеві фінанси є інструментом забезпечення громадських послуг.
- Місцеві фінанси є інструментом інвестування.
- Місцевим фінансам притаманні такі функції: розподільна і контрольна.
- Місцеві фінанси виступають як самостійний елемент фінансової системи країни.
- Головним призначенням місцевих фінансів є забезпечення формування необхідної суми надходжень до бюджетів.
- Дохідну базу місцевих бюджетів формують надходження податкових та інших обов'язкових платежів виключно від місцевих суб'єктів.
- За рахунок видатків з місцевих бюджетів проводиться фінансування місцевого господарства.
- Причиною функціонування місцевих фінансів є поява держави і товарно-грошових відносин.

Завдання 2. Розкрити особливості завдань та функцій місцевих органів влади, що є основою для вибору моделі місцевих фінансів:

- Завдання та функції, котрі взагалі передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і воно є їхньою невід'ємною власною компетенцією.
- Завдання та функції, доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження.

Змістовий модуль 3. Децентралізовані фінанси

ТЕМА 8. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Мета вивчення теми: з'ясувати економічну сутність і функції фінансів підприємств, їх роль у фінансовій системі країни, зрозуміти принципи організації фінансів підприємств, засвоїти роль довгострокових і короткострокових джерел формування фінансових ресурсів підприємства.

План

- 8.1. Сутність і функції фінансів підприємств
- 8.2. Принципи організації фінансів підприємств
- 8.3. Фінансові ресурси підприємств

 Ключові поняття: фінанси підприємств, фінансові ресурси, власний капітал, позичковий капітал, залучений капітал, зареєстрований капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток, кредит, облігація, лізинг.

8.1. Сутність і функції фінансів підприємств

Використання фінансів дає змогу підприємствам сфери матеріального виробництва забезпечити безперервність процесу відтворення, вирішувати виробничі, економічні та соціальні завдання, формувати централізовані й і децентралізовані фонди фінансових ресурсів як на рівні держави, так і на рівні господарських суб'єктів.

Економічну природу фінансів підприємств розкриває сукупність грошових відносин, які виникають у господарюючих суб'єктів у процесі їх створення і здійснення виробничо-фінансової діяльності. До таких відносин належать

- грошові відносини між підприємствами та їх засновниками;
- грошові відносини між підприємствами й іншими суб'єктами господарювання;
- грошові відносини між підприємствами й різноманітними ланками фінансово-кредитної системи (бюджет, централізовані фонди);
- грошові відносини між підприємством і зайнятими на ньому працівниками;
- грошові відносини всередині самих підприємств, які виникають при розподілі отримуваних доходів і накопичень, формуванні різноманітних фондів фінансових ресурсів.

Таким чином, створення й функціонування підприємств, їх господарська діяльність пов'язані з грошовими відносинами, які опосередковують процес

виробництва та продажу продукції, отримання доходів і накопичень та їх розподіл за відповідними каналами (фондами).

Фінанси підприємств — це система економічних відносин між учасниками ринку, державою, які реалізуються за допомогою руху грошових потоків, тобто надходжень і витрат грошових коштів.

Призначенням фінансів підприємств є забезпечення безперервності процесу виробництва господарюючих суб'єктів, розширення їх виробничих фондів, активного впливу на зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, збільшення накопичень і підвищення ефективності виробництва.

У процесі господарської діяльності фінанси підприємств як економічна категорія виявляють свою сутність і внутрішні властивості через такі функції:

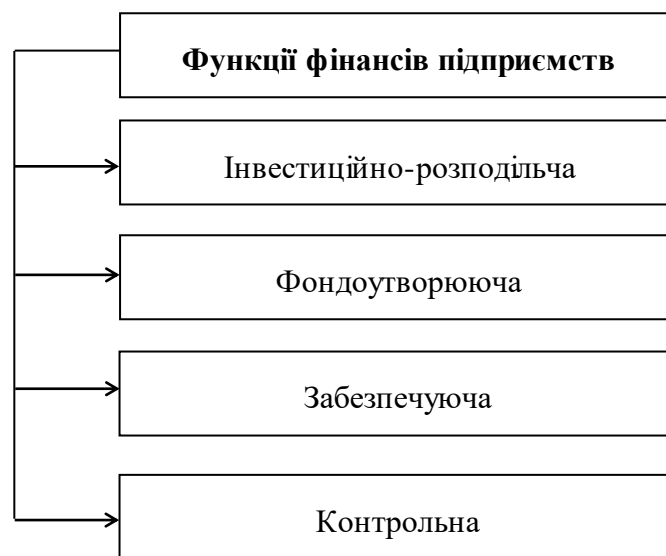

Рисунок 8.1 – Функції фінансів підприємств

Інвестиційно-розподільча функція полягає в розподілі фінансових ресурсів всередині підприємства, що сприяє найбільш ефективному їх використанню.

В рамках системи управління підприємством розглянута функція проявляється в розподілі його ресурсів виходячи з різних класифікаційних угруповань, основними з яких є: структурні підрозділи підприємства і (або) види діяльності та види активів.

Розподільна функція фінансів підприємства з позиції структури його активів проявляється в прагненні оптимізувати активну сторону балансу. Найбільш яскравий приклад такої оптимізації – вирішення питання про величину грошових коштів, які має у своєму розпорядженні підприємство для нормальної роботи. Очевидно, що невігдно тримати на рахунку надмірно великі кошти, оскільки в цьому випадку вони по суті «не працюють»; разом з тим не виправдано низький залишок грошових коштів може призвести до порушень платіжної дисципліни та, як наслідок, до збитків, ускладнення відносин з постачальниками, втрати репутації та ін.

Фондоутворююча функція фінансів підприємства реалізується в ході оптимізації правої (пасивної) сторони балансу. Будь-яке підприємство фінансується з декількох джерел: внески власників, кредити, позики, кредиторська заборгованість, реінвестований прибуток, цільові внески та ін. Як правило, джерела небезкоштовні, тобто залучення будь-якого з них передбачає витрати як плату за можливість користування засобами. Оскільки джерел багато, причому вартість кожного з них різна, виникає природне бажання вибрати найбільш оптимальну їх комбінацію.

Суть забезпечуючої функції фінансів визначається, по-перше, цільовим призначенням підприємства і, по-друге, системою сформованих розрахункових відносин. Цільове призначення підприємства полягає в регулярному генеруванні прибутку, завдяки чому капітал власників зростає, що при необхідності проявляється в отриманні ними додаткових грошових коштів в порівнянні з вихідними інвестиціями. Іншими словами, фінанси підприємства в даному випадку як би забезпечують задоволення інтересів власників, кількісно виражаючи ці інтереси у вигляді прибутку (непряме вираження доходу) і (або) дивідендів (пряме вираження доходу).

Суть контрольної функції фінансів підприємства полягає в тому, що саме за допомогою фінансових показників і (або) індикаторів, побудованих на їх основі, може бути здійснений найбільш дієвий контроль за ефективним використанням ресурсного потенціалу підприємства. Контрольна функція реалізується як власне підприємством, так і його власниками, контрагентами і державними органами. Зокрема, з боку держави контрольна функція фінансів підприємства проявляється в відстеженні ритмічності і своєчасності платежів до бюджету; з позиції власників ця функція реалізується шляхом проведеного зовнішнього аудиту; з позиції менеджменту підприємства – організацією системи внутрішнього аудиту і т. п.

8.2. Основи організації фінансів підприємств

Функціонування фінансів підприємств здійснюється за допомогою цілеспрямованої їх організації.

Під організацією фінансів підприємств розуміють форми, методи, способи формування та використання ресурсів, контроль за їхнім оборотом для досягнення економічних цілей згідно з чинними законодавчими актами.

В основу організації фінансів підприємств покладено комерційний розрахунок – порівняння у вартісній формі витрат і результатів фінансово-господарської діяльності, який базується на таких основних принципах: саморегулювання, самоокупність, самофінансування.

Визначний вплив на організацію фінансів підприємств мають:

1. Організаційно-правова форма господарювання.
2. Галузеві техніко-економічні особливості.
3. Форма об'єднання підприємств, якщо підприємство входить до будь-якого об'єднання.

В Україні можуть діяти різні види підприємств, які різняться між собою метою і характером діяльності, кількістю власників капіталу, їхніми правами і відповідальністю. Організаційно-правова форма господарювання підприємств визначається Господарським кодексом України.

У залежності від форм власності, передбачених Законом, підприємства можуть бути приватними, комунальними, колективними, державними, а також змішаними. В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником. Унітарними є підприємства держані, комунальні, релігійні та підприємства, засновані на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Організаційно-правова форма господарювання визначає зміст фінансових відносин у процесі формування статутного капіталу, відповідальності за зобов'язаннями, розподілу і використанню прибутку.

Згідно з Господарським кодексом України господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарські товариства створюються і діють на підставі установчих документів (установчого договору, статуту).

Основою фінансової системи країни є господарюючий суб'єкт (юридична особа). Господарським кодексом України дається поняття юридичної особи, наводяться її типи, класифікація, відмінні риси кожного типу. Залежно від державної політики і принципів організації економіки домінуючу роль в її функціонуванні та розвитку може грати той чи інший тип господарюючих суб'єктів. Як показує світовий досвід, в реальній ринковій економіці особливу роль відіграють комерційні організації, тобто організації, основною метою діяльності яких є отримання прибутку. Саме ці організації формують додаткову вартість, яка в подальшому ділиться між державою, фізичними та юридичними особами. Розглянемо загальні принципи побудови організаційно-правових форм у сфері бізнесу.

Суб'єктами цивільних правовідносин виступають фізичні особи (громадяни) та юридичні особи. Згідно з Цивільним кодексом юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. При цьому вона повинна мати у власності господарському віданні або оперативному управлінні відокремлене майно, відповідає цим майном за своїми зобов'язаннями, може від свого імені набувати і здійснювати майнові та особисті немайнові права, нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем в

суді. Крім перерахованих ознак юридична особа зобов'язана мати самостійний баланс, рахунки в установах банків. Юридична особа підлягає обов'язковій державній реєстрації і діє на підставі установчих документів, в якості яких можуть виступати статут, або установчий договір.

Залежно від мети їх створення та діяльності юридичних осіб поділяються на дві великі групи: комерційні та некомерційні підприємства. Основна мета комерційного підприємства – одержання прибутку з наступним розподілом її серед учасників. Метою некомерційного підприємства є, як правило, вирішення соціальних завдань; при цьому якщо підприємство все ж веде підприємницьку діяльність, то отриманий прибуток не розподіляється між учасниками, а також використовується для досягнення соціальних та інших суспільно корисних цілей.

Розглянемо організаційно-правові форми комерційних підприємств (рис. 8.2.).

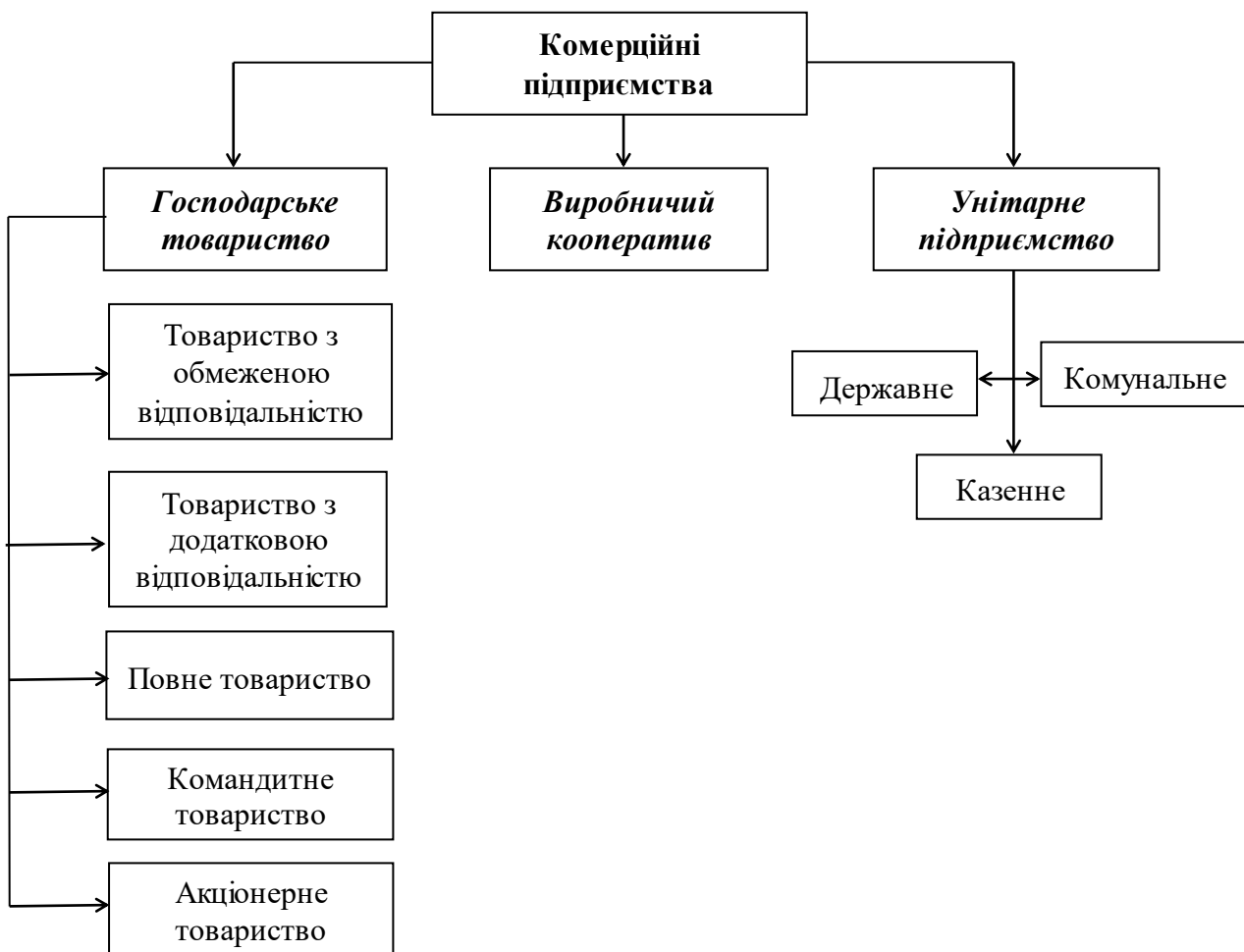

Рисунок 8.2 – Види комерційних підприємств

Товариство з обмеженою відповідальністю – товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається засновницькими документами. Учасники товариства несуть відповідальність у межах своїх вкладів. У випадках, передбачених засновницькими документами,

учасники, які не повністю внесли вклади, відповідають за зобов'язаннями товариства також у межах невнесеної частини майна.

Товариство з додатковою відповідальністю – це товариство, статутний фонд якого поділений на частки, розмір яких визначений засновницькими документами. Учасники такого товариства відповідають по його боргах своїми внесками до статутного фонду, а за недостатності цих сум – додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі відповідно до внеску кожного учасника. Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в засновницьких документах або встановлюється законодавством.

Повне товариство – це товариство, усі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю й несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитне товариство – товариство, що включає поряд з одним чи більше учасниками, що несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, також одного або більше учасників, відповідальність яких обмежується внеском у майно товариства. Якщо в командитному товаристві беруть участь два або більше учасників з повною відповідальністю, то вони несуть солідарну відповідальність за боргами товариства.

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний фонд якого розподілений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, що несе відповідальність за зобов'язаннями лише майном товариства. Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства в межах належних їм акцій, а у випадках, передбачених статутом, акціонери, що не повністю сплатили за акції, несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства також у межах несплачених сум. До акціонерних товариств належать: публічне – акції якого розповсюджуються шляхом відкритої підписки та купівлі–продажу, в тому числі на біржах; приватне – акції якого розповсюджуються лише між його засновниками й не можуть купуватися та продаватися на біржах.

8.3. Принципи організації фінансів підприємств

Підприємство як соціально-економічна система, що має основною метою генерування прибутку, доцільність будь-яких своїх дій розглядає в основному з позиції їх економічної вигідності. Безумовно, в окремих ситуаціях можуть спрацьовувати й інші критерії, проте критерій економічної ефективності стосовно до бізнесу з очевидністю є домінуючим.

У термінах фінансів підприємство може бути представлено як сукупність припливів і відтоків грошових коштів, що мають місце в результаті раніше зроблених інвестицій. Для того щоб сукупність цих потоків була оптимальною, в будь-якому підприємстві формується якась організаційна структура управління фінансами. Ця структура покликана не тільки оптимізувати ресурсний потік, а й забезпечити реалізацію описаних вище основних функцій

фінансів.

Будь-яка соціально-економічна система в момент її створення формує якусь систему управління, що організує технологічні та фінансово-господарські процеси і сприяє їх нормальному перебігу. В основі системи управління знаходиться так звана організаційна структура, тобто сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих структурних і функціональних підрозділів. Без сумніву, найважливішим компонентом загальної системи управління діяльністю підприємства є його система управління фінансами. Залежно від величини підприємства та масштабів його діяльності організаційна структура управління фінансами може істотно варіювати.

Оскільки ніяка організаційна структура не може бути створена раз і назавжди в незмінній формі, процес її формування та оптимізації розтягнутий в часі. При цьому намагаються дотримуватися низки принципів (рис. 8.3.).

Подамо їх коротку характеристику.

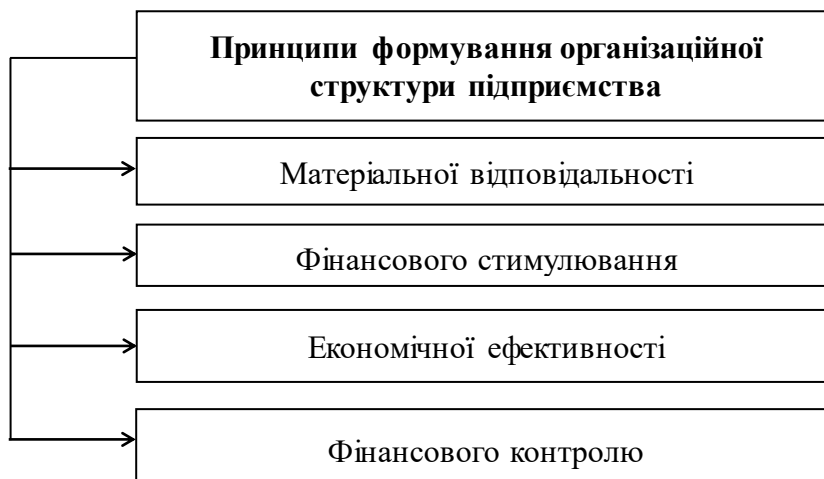

Рисунок 8.3 – Принципи формування організаційної структури підприємства

Принцип матеріальної відповідальності. У будь-якому підприємстві складається система заходів заохочення і критеріїв оцінки діяльності структурних одиниць і окремих працівників. Складовим елементом такої системи є ідея матеріальної відповідальності, суть якої полягає в тому, що окремі особи, які мають відношення до управління матеріальними цінностями, відповідають гривнею за невиправдані результати своєї діяльності. Форми організації матеріальної відповідальності можуть бути різними, однак основні з них дві: індивідуальна і колективна матеріальна відповідальність.

Принцип фінансового стимулювання (заохочення / покарання). Сене його полягає в тому, що саме в рамках системи управління фінансами розробляється механізм підвищення ефективності роботи окремих підрозділів і організаційної структури управління підприємством в цілому. Досягається це шляхом встановлення заходів заохочення та покарання (мова, природно, йде про заходи фінансового характеру). Найбільш ефективно даний принцип

реалізується шляхом організації так званих центрів відповідальності.

Під центром відповідальності розуміється підрозділ господарюючого суб'єкта, керівництво якого наділене певними ресурсами і повноваженнями, достатніми для виконання встановлених планових завдань. При цьому:

- вищим керівництвом визначаються один або кілька базових (системоутворюючих) критеріїв та встановлюються планові їх значення;
- судження про ефективність роботи центру відповідальності робиться на підставі виконання планових завдань по системоутворюючих критеріях;
- керівництво підрозділу наділяється ресурсами в узгоджених обсягах, достатніх для виконання планових завдань;
- обмеження по ресурсах носять досить загальний характер, тобто керівництво центру відповідальності має повне право вільно вирішувати щодо структури ресурсів, організації виробничо-технологічного процесу, систем постачання і збуту і т. п.

Сенс виділення центрів відповідальності - в заохоченні ініціативи у керівників середньої ланки, підвищення ефективності роботи підрозділів, отриманні відносної економії витрат виробництва і обігу.

Залежно від того, який критерій – витрати, доходи, прибуток, інвестиції – визначається як системоутворюючий, прийнято виділяти чотири типи центрів відповідальності.

Центр витрат – підрозділ, що працює за затвердженим кошторисом витрат. Для підрозділу подібного типу важко оцінити доходи, тому увага концентрується на витратах. Можна привести приклад – бухгалтерія підприємства; важко оцінити, яка частка прибутку підприємства обумовлена роботою бухгалтерів, проте можна встановити планові орієнтири за витратами.

Центр доходу – підрозділ, керівництво якого несе відповідальність за генерування доходів; приклади – відділ збуту великого підприємства, регіональний центр продажів. В даному випадку керівник такого підрозділу не несе відповідальність за основні витрати господарюючого суб'єкта. Наприклад, при продажу продукції заводу керівник комерційної служби не несе відповідальність за її собівартість; головне його завдання – організація торгівлі, робота з клієнтами, варіювання знижками в рамках встановленої цінової політики і т. п. Безумовно, в цьому випадку виникають витрати, але не вони є об'єктом пильного контролю з боку вищого керівництва.

Центр прибутку – підрозділ, в якому в якості основного критерію виступає прибуток або рентабельність продажів. Найчастіше в їх ролі виступають самостійні підрозділи великої фірми: дочірні і залежні компанії, підрозділи із замкнутим виробничим циклом, технологічно самостійні виробництва, які відокремилися в рамках диверсифікації виробничої діяльності, і т. п.

Центр інвестицій – підрозділ, керівництво якого не тільки відповідає за організацію рентабельної роботи, а й наділене повноваженнями здійснювати інвестиції відповідно до встановлених критеріїв; наприклад, якщо очікувана норма прибутку не нижче встановленої межі. В якості системоутворюючого

критерію тут найчастіше виступає показник рентабельності інвестицій; крім того, можуть бути накладені обмеження зверху на обсяг допустимих капіталовкладень (мається на увазі, що рішення по інвестиції, що не перевищує задану величину, є виключною компетенцією керівника цього центру відповідальності; перевищення межі вимагає обґрунтування та погодження з вищим керівництвом).

Принцип економічної ефективності. Його смислове навантаження визначається тією обставиною, що, оскільки створення і функціонування деякої системи управління фінансами підприємства з неминучістю передбачає витрати, ця система повинна бути економічно доцільною в тому сенсі, що прямі витрати виправдані прямими або непрямыми доходами. Оскільки далеко не завжди можна дати однозначні кількісні оцінки, що аргументують або які підтверджують цю доцільність, оптимізація організаційної структури здійснюється на основі експертних оцінок в динаміці – іншими словами, вона формується поступово і завжди суб'єктивна.

Принцип фінансового контролю. Діяльність підприємства в цілому, його підрозділів і окремих працівників повинна періодично контролюватися. Системи контролю можуть бути побудовані по-різному, однак практика показує, що фінансовий контроль є найбільш ефективним і дієвим, зокрема, одним з найважливіших способів контролю за конгруентністю цільових установок власників компанії і її управлінського персоналу є проведення аудиторських перевірок. Аудиторська діяльність є підприємницьку діяльність аудиторів (аудиторських фірм) по здійсненню незалежних позавідомчих перевірок бухгалтерської (фінансової) звітності, платіжно-розрахункової документації, податкових декларацій і інших фінансових зобов'язань і вимог економічних суб'єктів, а також наданню інших аудиторських послуг (бухгалтерський облік, оцінка, податкове планування, управління корпоративними фінансами та ін.).

Функціонування фінансів підприємств здійснюється шляхом цілеспрямованої їх організації. Під *організацією фінансів підприємств* розуміють форми, методи, способи формування та використання фінансових ресурсів, контроль за їх кругообігом для досягнення економічних цілей підприємств.

Основні принципи організації фінансів суб'єктів підприємницької діяльності, тісно пов'язані з метою і завданнями та визначені статутними документами, такі:

1. Саморегулювання господарської та фінансової діяльності, суть якого полягає у наданні підприємствам (крім казенних) повної самостійності в прийнятті та реалізації заходів у сфері виробництва, інвестиційній діяльності, враховуючи наявні фінансові, трудові й матеріальні ресурси.

Для виконання завдань підприємство планує діяльність за допомогою складання бізнес-плану і поточних виробничих, інвестиційних та фінансових планів залежно від попиту на свою продукцію, роботи й послуги.

Оперативне фінансове планування підприємство здійснює за допомогою

бюджетування — системи кошторисів, що складають на підставі контрактів зі споживачами продукції та постачальниками матеріальних ресурсів, зобов'язань перед бюджетом і державними цільовими фондами тощо.

2. *Самоокупність і самофінансування.* Цей принцип означає організацію фінансової діяльності таким чином, щоб окупити кошти, інвестовані у підприємство, за рахунок отриманого прибутку та інших власних фінансових ресурсів і повністю виконати зобов'язання перед постачальниками матеріальних ресурсів, фінансовими установами та бюджетом. Самофінансування, на відміну від самоокупності, передбачає фінансування не лише відтворення, а й розвитку підприємства за рахунок власних фінансових ресурсів.

3. Розмежування джерел формування капіталу на власні й позичені, що є важливим для підприємств, оскільки в окремі періоди діяльності (або постійно) виникає додаткова потреба в коштах, яку реалізують шляхом отримання коротко- і довгострокових кредитів.

Поєднання власних та позичених коштів дає змогу раціональніше використовувати і зберігати власний оборотний капітал, своєчасно реалізовувати інвестиційні проекти.

4. *Наявність фінансових резервів.* Формування фінансових резервів — одна з важливих умов діяльності підприємств в умовах ринку. Сформовані резерви за рахунок власних фінансових ресурсів, котрі перебувають у формі високоліквідних активів (грошові кошти, високоліквідні цінні папери тощо), мають гарантувати стабільну діяльність підприємства в умовах мінливої ринкової кон'юнктури і виконання зобов'язань перед партнерами і державою.

8.4. Фінансові ресурси підприємств

Головною ланкою економіки в ринкових умовах господарювання є підприємства, які виступають у ролі господарюючих суб'єктів. Для здійснення господарської діяльності, отримання продукції, доходів і накопичень підприємства використовують окремі види ресурсів: матеріальні, трудові, фінансові, а також грошові кошти. Матеріальні ресурси складають основу процесу виробництва. Їх формування здійснюється, як правило, за рахунок різних джерел: власних коштів підприємства, позичених та залучених.

При цьому *власні кошти* — це кошти підприємств, які постійно знаходяться в їхньому обігу й строк користування якими не встановлений. Формуються вони за рахунок капіталу, тобто тієї частини капіталу в активах підприємства, яка залишається після вирахування його зобов'язань.

Позичені кошти — це кошти, які отримує підприємство на визначений термін, за плату і на умовах повернення. Формуються вони в основному за рахунок довгострокових та короткострокових кредитів банку.

Залучені кошти — це кошти, які не належать підприємствам, але внаслідок діючої системи розрахунків постійно знаходяться в обігу. Формуються вони за рахунок усіх видів кредиторської заборгованості.

Отже, *фінансові ресурси підприємств* – це власний, позичений та залучений грошовий капітал, який використовується підприємствами для формування своїх активів та здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу, прибутку.

Показник власного капіталу є основою для визначення фінансової незалежності підприємства, його фінансової стійкості та стабільності.

За складовими елементами власний капітал поділяється на:

- *зареєстрований або пайовий капітал*. Зареєстрований капітал – це зафіксована в установчих документах загальна вартість активів, які є внеском власників (учасників) до капіталу підприємства. Пайовим же капіталом є сума пайових внесків членів спілок та інших підприємств, що передбачена установчими документами;

- *додатковий вкладений капітал* – це сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їхню номінальну вартість (емісійний дохід). Емісійний дохід (емісійні різниці) – сума перевищення доходів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав). Додатково вкладений капітал може бути використаним на покриття балансових збитків, за умови, що на їх покриття вже використані всі інші джерела, на збільшення статутного чи пайового капіталів, на покриття різниці між фактичною собівартістю вилученого капіталу, який анулюється, та його номіналом;

- *резервний капітал*, який втілює суму резервів, створених відповідно до чинного законодавства або засновницьких документів. Резервний капітал створюється для покриття збитків товариства, а також для збільшення статутного капіталу, виплати дивідендів за привілейованими акціями, погашення заборгованості у разі ліквідації товариства тощо. Акціонерне товариство має право формувати резервний капітал у розмірі не менше ніж 15 відсотків статутного капіталу, якщо інше не визначено статутом товариства. У інших господарських товариствах створюється резервний (страховий) фонд у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25 відсотків зареєстрованого капіталу, а також інші фонди, передбачені законодавством України або установчими документами товариства. Резервний капітал усіх господарських товариств формується шляхом щорічних відрахувань від чистого прибутку товариства або за рахунок чистого прибутку. До досягнення встановленого статутом розміру резервного капіталу розмір щорічних відрахувань не може бути меншим ніж 5 відсотків суми чистого прибутку товариства за рік. Якщо в процесі чи після утворення резервного капіталу провадяться виплати для покриття збитків і фінансування непередбачених видатків, то відрахуваннями з прибутку він поновлюється до досягнення встановленого розміру;

- *інший додатковий капітал* – це сума дооцінки необоротних активів, вартість активів безоплатно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб, та інші види додаткового капіталу. До складу іншого

додаткового капіталу входять: інший додатковий капітал; дооцінка необоротних активів; вартість безкоштовно отриманих необоротних активів;

- *нерозподілений прибуток* – сума чистого прибутку, що залишається в господарському обороті підприємства після сплати податків, зборів та платежів і після розподілу відповідної суми прибутку між власниками (учасниками) підприємства;

- непокриті збитки;

- неоплачений капітал визначається як сума заборгованості власників (учасників) за внесками до зареєстрованого (пайового) капіталу;

- вилучений капітал являє собою собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників.

Розмір власного капіталу визначається як алгебраїчний підсумок його видів (складових): зареєстрованого капіталу або пайового капіталу; додаткового капіталу; іншого додаткового капіталу; нерозподіленого прибутку чи непокритого збитку; вилученого капіталу та неоплаченого капіталу (рис. 8.4.).

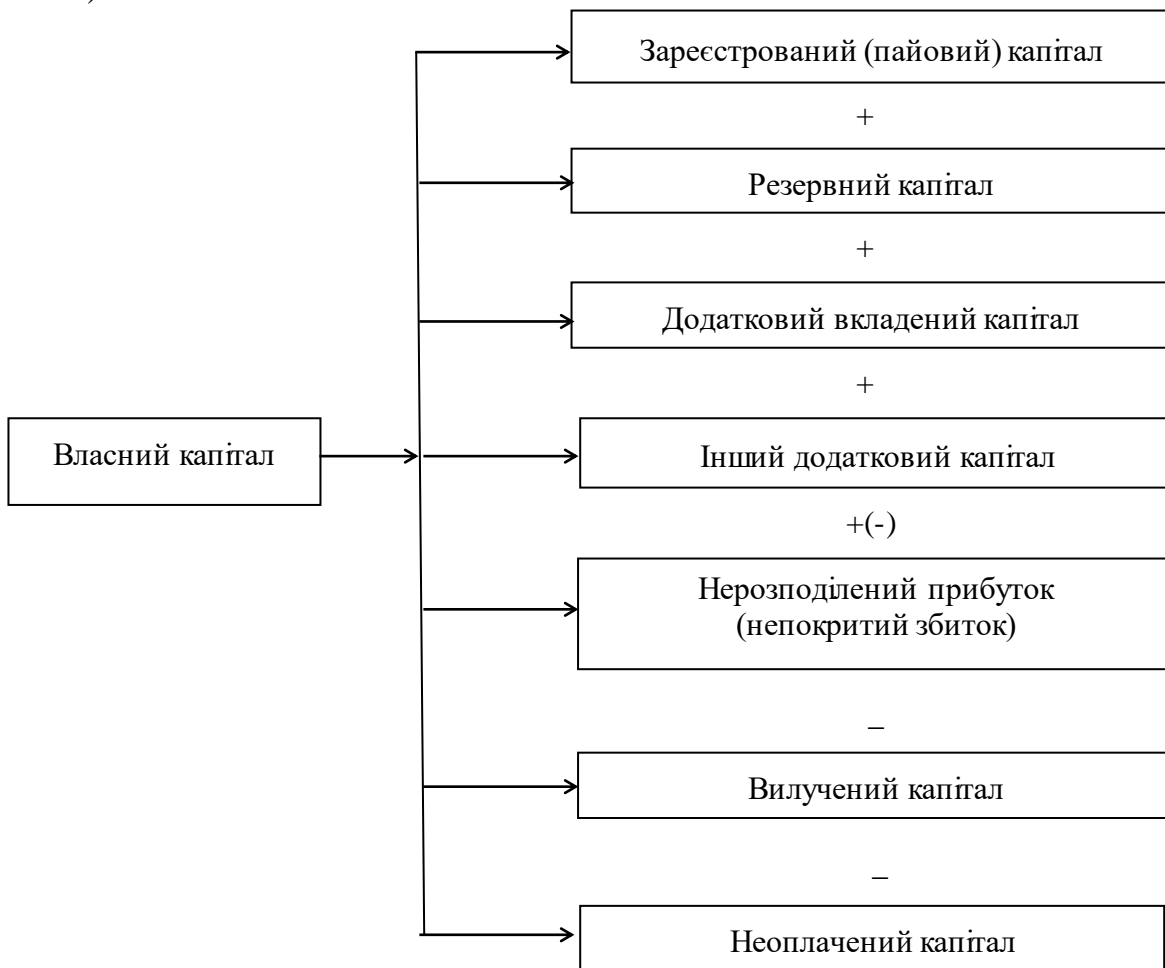

Рисунок 8.4 – Розрахунок величини власного капіталу підприємства

Власний капітал є базою для початку та продовження господарської діяльності будь-якого підприємства, він є одним із найістотніших та

найважливіших показників його фінансової діяльності. Сутність власного капіталу проявляється через його функції:

- автономності – розмір власного капіталу визначає ступінь незалежності та впливу його власників на підприємство;
- відповідальності й захисту прав кредиторів – відображений в балансі підприємства власний капітал для зовнішніх користувачів є мірилом відносин відповідальності на підприємстві, а також захистом кредиторів від втрати капіталу;
- довготермінового фінансування – перебуває у розпорядженні підприємства необмежений час;
- фінансування ризику – власний капітал використовується для фінансування ризикових інвестицій, на що можуть не погодитись кредитори;
- кредитоспроможності – у разі надання кредиту, за інших рівних умов, перевагу надають підприємствам з меншою кредиторською заборгованістю і більшим власним капіталом;
- компенсації понесених збитків – тимчасові збитки мають погашатись за рахунок власного капіталу;
- фінансування ризику – власний капітал використовується для фінансування ризикових інвестицій, на що можуть не погодитись кредитори;
- кредитоспроможності – у разі надання кредиту, за інших рівних умов, перевагу надають підприємствам з меншою кредиторською заборгованістю і більшим власним капіталом;
- компенсації понесених збитків – тимчасові збитки мають погашатись за рахунок власного капіталу;
- розподілу доходів й активів – частки окремих власників у капіталі є основою у розподілі фінансового результату та майна у разі ліквідації підприємства.

Управління власним капіталом пов'язане не тільки з забезпеченням ефективного використання вже накопиченої його частини, але й з формуванням власних фінансових ресурсів, що забезпечують майбутній розвиток підприємства. Власні фінансові ресурси класифікуються за певними джерелами (рис. 8.5.).

У складі внутрішніх джерел формування власних фінансових ресурсів основне місце належить прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, він формує переважну частину його власних фінансових ресурсів, забезпечує приріст власного капіталу, а відповідно, і ріст ринкової вартості підприємства.

Певну роль у складі внутрішніх джерел виконують також амортизаційні відрахування, особливо на підприємствах із високою вартістю власних основних засобів і нематеріальних активів; проте суму власного капіталу підприємства вони не збільшують, а лише є засобом його реінвестування.

Рисунок 8.5 – Структура джерел формування власних фінансових ресурсів

Інші внутрішні джерела не відіграють помітної ролі у формуванні власних фінансових ресурсів підприємства.

До складу зовнішніх джерел формування власних фінансових ресурсів належить залучення підприємством додаткового пайового (шляхом додаткових внесків у статутний фонд) або акціонерного (шляхом додаткової емісії та реалізації акцій) капіталу. Для окремих підприємств одним із зовнішніх джерел формування власних фінансових ресурсів може бути надана їм безоплатна фінансова допомога, яка надається, як правило, лише окремим державним підприємствам. До числа інших зовнішніх джерел входять безоплатно передані підприємству матеріальні та нематеріальні активи, що включаються до складу його балансу.

Важливим джерелом формування фінансових ресурсів підприємства є позичковий та залучений капітал, тобто зобов'язання (рис. 8.6.).

Під *довгостроковими зобов'язаннями* слід розуміти зобов'язання, що будуть погашені протягом строку, який перевищує 12 календарних місяців, або протягом строку, що перевищує операційний цикл, якщо він більший 12 календарних місяців.

Під *поточними (короткостроковими) зобов'язаннями* необхідно розуміти зобов'язання, що будуть погашені протягом операційного циклу або мають бути погашені протягом 12 місяців з дати складання балансу.

Кредит є обов'язковим атрибутом ринкової економіки, де виробництво, обмін товарів об'єднані в єдиний замкнутий ланцюг і порушення однієї його ланки може призупинити обмін товарів, виробництво окремих товарів, якщо не буде кредиту.

Під *банківським кредитом* розуміється сума тимчасово вільних грошових коштів банку, яку він надає чи зобов'язується надати позичальнику у

користування на умовах належного забезпечення, повернення у визначений строк, оплати та цільового характеру використання.

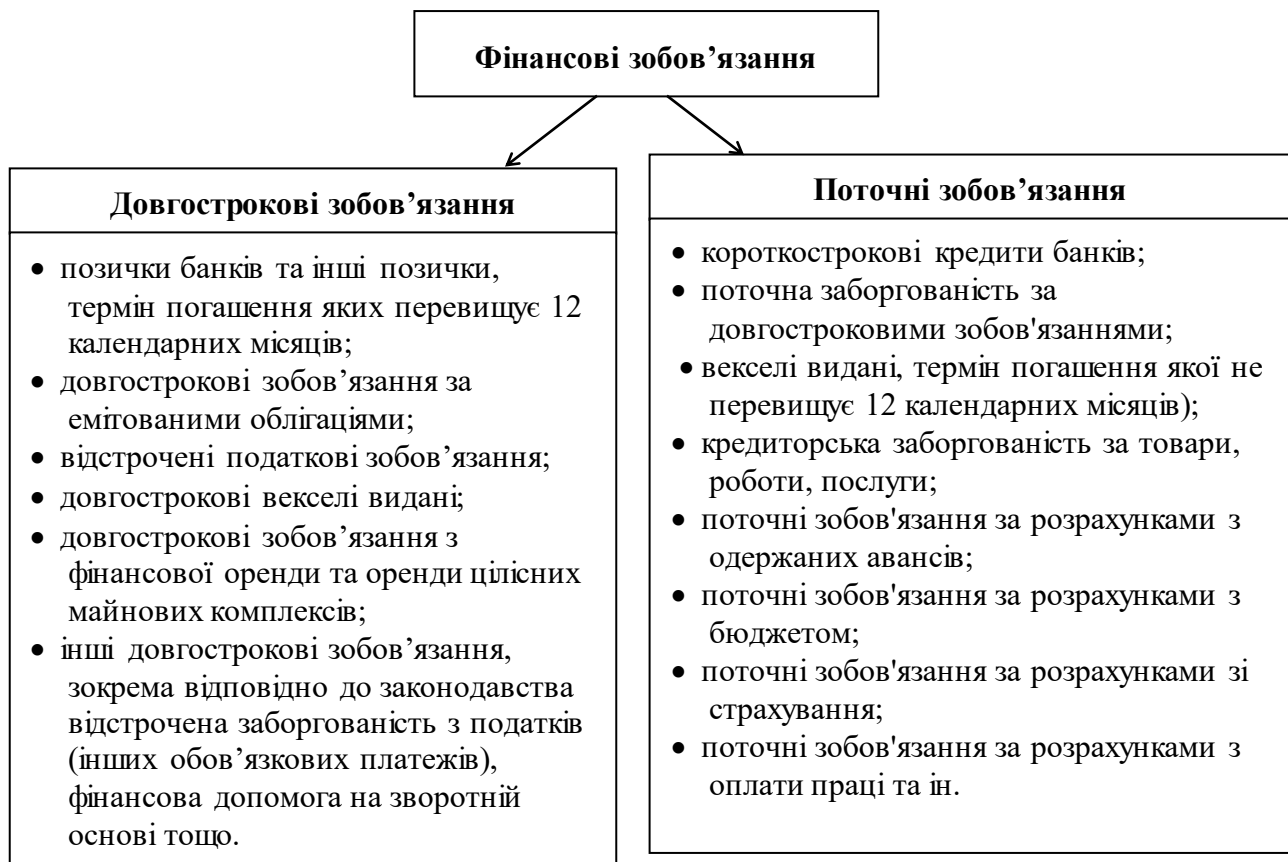

Рисунок 8.6 – Класифікація фінансових зобов'язань підприємства

Кредит передбачає наявність кредитних взаємозв'язків, які є договірними стосунками між кредитором і позичальником. Кредитором у кредитуванні виступає банк, позичальниками – юридичні чи фізичні особи.

Класичним інструментом залучення суб'єктами господарювання позикового капіталу на довгостроковий період є **облігації підприємства**.

Облігація – це цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Сучасний стан розвитку підприємництва в Україні сприяє активному використанню в практиці здійснення підприємницької діяльності такого кредитного інструменту як лізинг.

В економічному розумінні **лізинг** – це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем лізингоодержувачу.

Будь-яка лізингова операція має фінансовий (кредитний) характер. Власник майна (лізингодавець) надає користувачу (лізингоодержувачу) фінансову послугу: він купує майно у власність і за рахунок періодичних внесків лізингоодержувача покриває його повну вартість та отримує певний

прибуток у вигляді лізингової маржі.

До об'єктів лізингу належать: машини та обладнання; засоби обчислювальної техніки; транспортні засоби; виробничі будівлі та споруди; інші основні засоби.

В лізинговій угоді беруть участь три сторони: завод-виробник (постачальник об'єкта лізингу), лізингодавець (фінансова установа), лізингоодержувач (підприємство).

Взаємодію між учасниками лізингового бізнесу представлено на рис. 8.7.

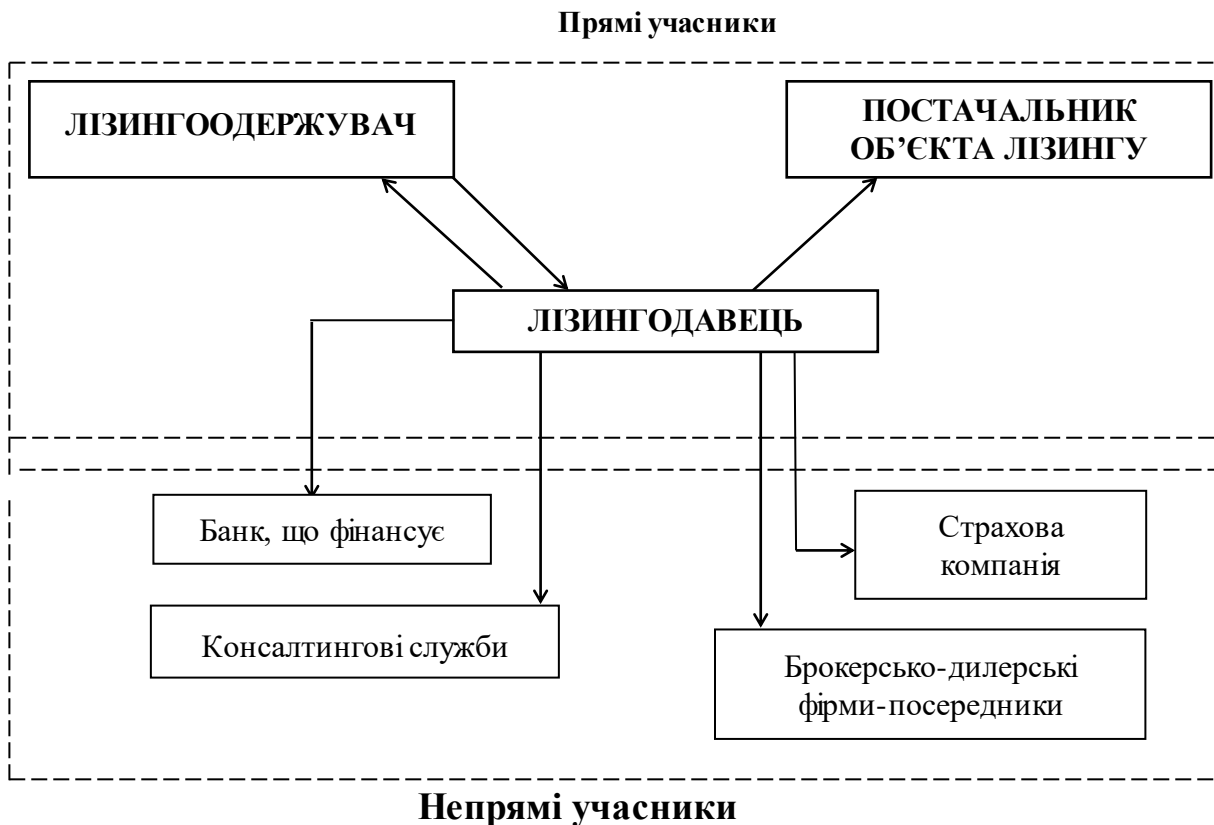

Рисунок 8.7 – Взаємодія між учасниками лізингового бізнесу

Серед короткострокових джерел фінансування діяльності суб'єктів господарювання найбільшу питому вагу займає комерційний (товарний) кредит, особливостями якого є те, що його суб'єктами виступають підприємства і надається він у товарній формі.

Комерційний (товарний) кредит – це товари, що їх власник постачальник передає у власність юридичним чи фізичним особам на умовах угоди, яка передбачає відстрочення кінцевого розрахунку на визначений термін та під відсоток. Комерційний кредит передбачає передачу права власності на товари (результати виконаних робіт, наданих послуг) покупцеві (замовнику) у момент підписання угоди або в момент фізичного отримання товарів (робіт, послуг) таким покупцем (замовником), незалежно від часу погашення заборгованості.

Інструментом комерційного кредиту виступає вексель, який визначає

фінансові зобов'язання позичальника (покупця) стосовно кредитора (постачальника).

Вексель – це цінний папір встановленої форми, що містить письмове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити відповідну суму грошових коштів своєму кредитору – власнику векселя (векселедержателю) у встановлений строк.

Тестові завдання

1. Господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, й відповідає за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості належних їм акцій – це:

- а) товариство з обмеженою відповідальністю;
- б) товариство з додатковою відповідальністю;
- в) акціонерне товариство;
- г) повне товариство.

3. До функцій фінансів суб'єктів підприємництва не належить:

- а) відтворювальна;
- б) розподільна;
- в) стимулююча;
- г) контрольна.

4. Який напрям підприємницької діяльності суб'єктів господарювання найвагоміший:

- а) виробничий;
- б) фінансовий;
- в) інвестиційний;
- г) важливі всі напрями.

5. Основний метод фінансової діяльності підприємства:

- а) виробничий;
- б) фінансовий;
- в) інвестиційний;
- г) комерційний.

6. До суб'єктів фінансових відносин не належить:

- а) держава;
- б) саме підприємство;
- в) управління статистики;
- г) власники.

7. Основна мета фінансів підприємств:

- а) знизити витрати;
- б) збільшити виручку;
- в) максимізувати прибуток;
- г) збільшити ринкову вартість підприємства.

8. Принцип самофінансування передбачає здійснення діяльності підприємства за рахунок коштів:

- а) тільки власних;
- б) власних або залучених;
- в) залучених;
- г) власних з можливістю залучення зі сторони.

9. До власного капіталу підприємства не належить:

- а) зареєстрований капітал;
- б) кредиторська заборгованість;
- в) резервний капітал;
- г) нерозподілений прибуток.

10. До довгострокових джерел залучення капіталу підприємства не належить:

- а) акціонерний капітал;
- б) облігаційна позика;
- в) лізинг;
- г) векселі видані.

❓ Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте фінанси суб'єктів господарювання як базову сферу фінансової системи країни.
2. Опишіть фактори, що впливають на організацію фінансів підприємств.
3. Дайте визначення фінансів суб'єктів господарювання. Опишіть грошові відносини підприємств, які відносяться до фінансових відносин.
4. Охарактеризуйте функції фінансів підприємств.
5. Дайте визначення фінансових ресурсів суб'єктів підприємств.
6. Поясніть роль власного капіталу у функціонуванні підприємства.
7. Назвіть переваги і недоліки позикового капіталу.
8. З'ясуйте роль облігаційної позики у формуванні фінансових ресурсів підприємства.
9. Поясніть роль лізингу у фінансуванні основних засобів.
10. Охарактеризуйте принципи фінансів підприємств.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Розкрити сутність відносин розподілу, що характеризують сутність фінансів суб'єктів підприємництва і пов'язані з:

- формуванням та розподілом валового й чистого доходу і прибутку, отриманого від звичайної діяльності;
- формуванням та використанням амортизаційних відрахувань;
- організацією взаємовідносин із державою й місцевими органами самоврядування з приводу сплати податків, інших платежів та вилучення

частини чистого прибутку до бюджетів усіх рівнів;

- відрахуванням до державних цільових фондів;
- здійсненням дивідендної політики;
- бюджетним фінансуванням;
- взаємовідносинами з іншими суб'єктами підприємництва та

фінансовими установами з приводу інвестування коштів у цінні папери й одержання доходів від фінансових інвестицій, отримання і погашення кредитів, емісії цінних паперів, зберігання коштів, страхування тощо.

Завдання 2. Заповнити схему та розкрити сутність відповідних джерел формування власних фінансових ресурсів підприємства.

Завдання 3. Заповніть таблицю, визначивши переваги на недоліки використання відповідного джерела формування позикового капіталу підприємства.

<i>Джерело позикового капіталу</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
Банківський кредит		
Лізинг		
Облігаційні позики		
Кредиторська заборгованість		

ТЕМА 9. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА – ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Мета вивчення теми: з'ясувати роль і призначення банківських установ, зрозуміти особливості формування і функціонування їх фінансів, засвоїти сутність фінансів страхових організацій.

План

9.1. Особливості організації фінансів банківських установ

9.2. Фінанси страхових компаній

 Ключові поняття: фінанси, банківська установа, страхова організація, банківський капітал, фінансові ресурси банку, статутний капітал, страхові резерви.

9.1. Особливості організації фінансів банківських установ

Фінанси банків – це сукупність економічних відносин, що опосередковують кругообіг грошових коштів банківських установ з метою забезпечення їх статутної діяльності й пов'язані з рухом грошових потоків, капіталу, розподілом і використанням доходів та грошових фондів.

Матеріальним виявом теоретичної сутності фінансів банку є його фінансові ресурси, без яких банк не зможе повноцінно функціонувати як посередник на фінансовому ринку. Беручи до уваги ринкову концепцію фінансів суб'єктів господарювання, розроблену західними дослідниками, зазначимо, що фінанси банків являють собою результат застосування різноманітних економічних прийомів та методів для досягнення максимального прибутку або нарощення загальної вартості банківського капіталу.

Фінанси банків як явище відображають грошові потоки банківських установ, що характеризуються певними обсягами, часом і спрямуванням. Важливою умовою ефективного функціонування банку на фінансовому ринку є узгодженість у часі вхідних і вихідних грошових потоків, що й забезпечує банкам необхідний рівень фінансової стійкості, платоспроможності та ліквідності. За формою фінанси банків являють собою доходи, надходження, витрати, відрахування, нагромадження, що й характеризують собою рух грошових коштів і водночас є матеріальними носіями фінансових відносин банку.

Отже, враховуючи комплексний підхід до бачення й трактування сутності фінансів, зауважимо, що фінансам банків притаманні такі характерні ознаки: грошовий, перерозподільчий характер фінансових відносин; наявність процесів формування та використання грошових фондів в ході здійснення банківської діяльності; взаємозв'язок фінансових відносин із формуванням доходів банку; реагування фінансових відносин на вплив регулятора (НБУ).

Формування та організація фінансів банків зумовлена особливостями його грошових потоків у процесі здійснення банківської діяльності. Тому під формуванням фінансів банківської установи треба розуміти організацію управління грошовими перерозподільчими відносинами між банком та його контрагентами; організацію руху фінансових ресурсів банку та його власного капіталу в чинному правовому середовищі з метою забезпечення фінансової стійкості і максимізації його прибутку або збільшення вартості власного капіталу.

Відособленість капіталу та майна банківських установ зумовлює доволі широке коло фінансових відносин, які виникають у сфері взаємодії банків з державою та іншими економічними суб'єктами. Всю сукупність фінансових відносин, які опосередковують кругообіг грошових коштів банків, за своїм економічним змістом можна розподілити на декілька груп. Зокрема, це грошові відносини між:

- засновниками банку в процесі формування статутного фонду (капіталу), який є першоджерелом створення умов для початку діяльності банку. Мінімальний розмір статутного капіталу банку дорівнює 200 млн грн;

- банками та його засновниками (акціонерами) з приводу випуску та розміщення банківських акцій, формування резервного фонду акціонерного товариства, розподілу прибутку, виплати дивідендів за акціями. Ця група відносин є вкрай важливою з огляду на те, що у складі усієї сукупності банків основною формою створення їх є акціонерне товариство відкритого типу;

- банками та клієнтами (фізичними та юридичними особами) з приводу депозитних, кредитних та іншого роду операцій, що пов'язані з рухом грошових коштів;

- банками та Асоціацією українських банків (АУБ) щодо вирішення загальних питань, захисту банківської діяльності тощо;

- банками та НБУ з приводу кореспондентських розрахунків, ліцензування, нагляду та регулювання банківської діяльності, одержання кредитів, рефінансування, придбання іноземної валюти тощо;

- банками та їх відокремленими підрозділами (філіями та представництвами) з приводу фінансування витрат, одержання прибутку, його розподілу та використання прибутку, ведення бухгалтерського обліку, складання консолідованого балансу тощо;

- банками та персоналом з приводу оплати праці, розподілу та використання прибутку, випуску і розміщення цінних паперів, що емітуються, виплати дивідендів за акціями і процентів за облігаціями тощо;

- банками та іншими суб'єктами господарювання з приводу інвестування та розміщення тимчасово вільних власних і залучених коштів; ці відносини здебільшого регулюються державою, яка забезпечує відповідний контроль і нагляд в особі НБУ;

- банками та афілійованими структурами, а також між банками та іншими учасниками фінансово-промислових груп, холдингів, концернів, корпорацій; ця група фінансових відносин пов'язана із внутрішньокорпоративним

перерозподілом грошових коштів з метою розвитку бізнесу, фінансуванням спільних проектів, оптимізацією оподаткування, захисту від поглинань і захоплень тощо;

- банками і державою з приводу сплати: податків до бюджету, єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду, штрафних санкцій тощо;

- банками та іншими депозитними корпораціями щодо кредитних, депозитних, інвестиційних, комісійних, посередницьких та міжбанківських операцій.

Розглянуті основні групи фінансових відносин, в які вступають банки в процесі своєї діяльності, можна вважати такими, що визначають сутність і зміст фінансів банківських установ. Кожна з перелічених груп фінансових відносин характеризується власними особливостями, але спільним є те, що матеріальною основою усіх цих відносин є рух грошових коштів банку. Саме рухом грошових коштів супроводжується формування статутного капіталу банку, починається і закінчується виробничий цикл діяльності банку, створюються резерви, здійснюється кредитування суб'єктів економіки, відбувається розміщення та інвестування тимчасово вільних коштів, формується і використовується прибуток, виплачуються дивіденди акціонерам.

Характер кругообігу грошових коштів і ступінь розмаїття та складності фінансових відносин банків обумовлюється декількома факторами:

- організаційною формою, в якій створено банк (відкрите акціонерне товариство), що впливає на розмір, структуру та порядок формування статутного фонду (капіталу), створення резервного капіталу, розподіл прибутку і сплату дивідендів, а також визначає можливість банку ефективно функціонувати й успішно виконувати встановлені НБУ нормативи капіталу, ліквідності, інвестування тощо.

- специфікою банківської діяльності: банки задовольняють потреби ринку в наданні послуг і отримують за це прибуток шляхом залучення коштів від інвесторів за певну плату і надання цих коштів у позику. Їхня додана вартість створюється шляхом забезпечення розподілу ризику та ліквідності, а також надання інформаційних послуг. Як і в будь-якому бізнесі, банки намагаються максимізувати прибуток; різниця між доходом, який отримують банки за надання кредитів, і вартістю залучення коштів для кредитування і є банківським прибутком; для досягнення успіху банк змушений здійснювати виважену кредитну й інвестиційну діяльність, яка забезпечувала б таку величину відсотка, яка покривала б його витрати та створювала прибуток. Для отримання максимального прибутку банки повинні вирішувати дві проблеми, які виникають у взаємовідносинах із клієнтами: знижувати ризик та забезпечувати ліквідність; організувати свою діяльність так, щоб запевнити вкладників у тому, що вони найкращим чином відстоюють їхні інтереси, надають послуги з розподілу ризику, забезпечення ліквідності, а також пропонують інформаційні послуги, чого не можуть здійснювати інші фінансові установи;

- обов'язковим дотриманням нормативів, які встановлює НБУ щодо діяльності банківських установ.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити такі висновки: фінанси

банків є складовою фінансів суб'єктів господарювання у внутрішній структурі фінансової системи України, мають свій матеріальний зміст і реальні форми прояву. Кругообіг грошових коштів банків є складнішим, ніж у інших суб'єктів господарювання.

9.2. Фінанси страхових компаній

Специфічність страхових компаній, як суб'єктів господарювання, криється у тому, що вони забезпечують мобілізацію коштів страхувальників і створюють відповідні фінансові ресурси з метою надання страхового захисту страхувальникам. Страхуванню, як виду підприємницької діяльності, притаманний підвищений ризик враховуючи двоїстий характер її діяльності: страхові компанії самі функціонують в ризиковому середовищі та приймають на себе додатково ризики інших суб'єктів господарювання. Це, в свою чергу, позначається на характері фінансових відносин у цій сфері і вимагає регулювання законодавчими і нормативними актами.

Фінанси страхової компанії – це економічні відносини пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням, розподілом і використанням доходів і фондів страховика для забезпечення страхового захисту страхувальників, прибутку засновників та достатнього фінансового забезпечення господарської діяльності страхової компанії.

На рис. 9.1. представлена сутнісна характеристика категорії «фінанси страхових організацій».

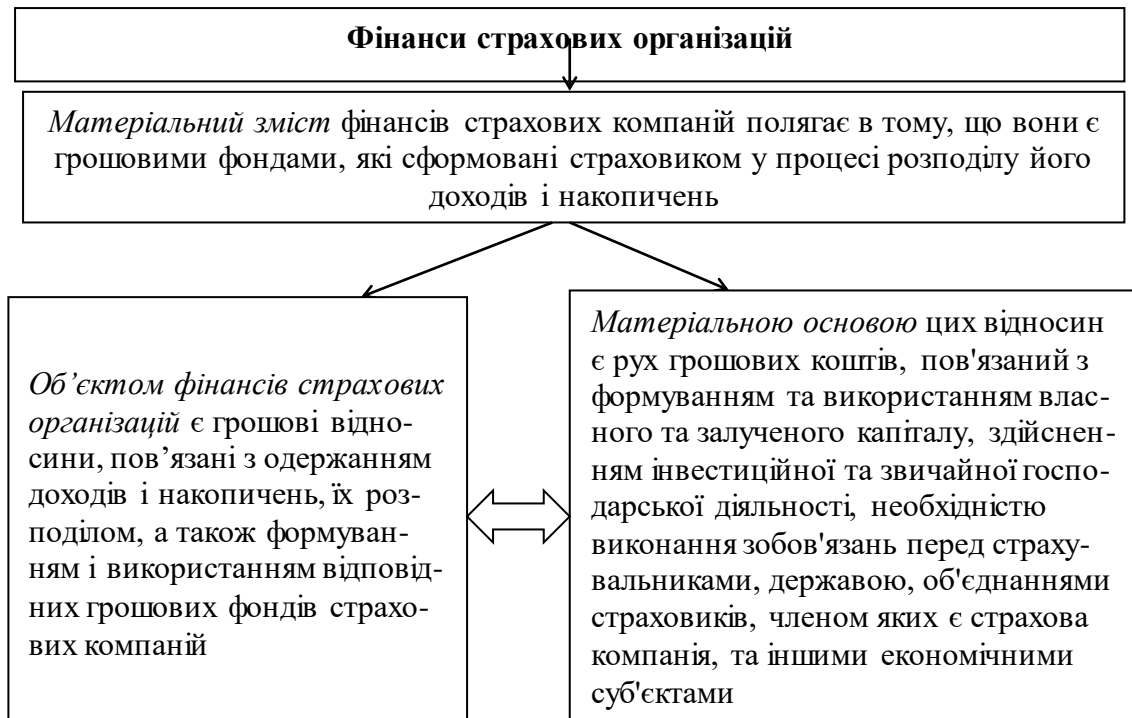

Рисунок 9.1 – Сутнісна характеристика категорії «фінанси страхових організацій»

Особливості функціонування страхових компаній полягають в наступному:

- на відміну від сфери виробництва, де товаровиробник спочатку здійснює витрати на випуск продукції, а потім уже компенсує їх за рахунок виручки від реалізації, страховик спочатку акумулює кошти, що надходять від страхувальника, створюючи необхідний страховий фонд, а лише після цього несе витрати, пов'язані з компенсацією збитків за укладеними страховими угодами;

- страхові організації відносяться до підприємств галузей сфери нематеріального виробництва, тому в процесі кругообігу капіталу відсутня стадія виробництва і капітал на протязі всього обороту має лише грошову форму;

- формування інтересу в учасників страхових відносин, обумовлених наявністю ризику;

- страховим відносинам притаманний розклад та вирівнювання збитків в часі і просторі, поверненість акумульованих у страховий фонд страхових премій через систему виплат за тарифний період;

- наявність обов'язкового державного нагляду;

- страхування передбачає еквівалентність відносин страхувальника і страховика і в той же час прибутковість страхової діяльності.

Страхування є важливою галуззю економіки, яка надає населенню та суб'єктам господарювання страховий захист, а також формує значні за обсягом інвестиційні ресурси для розвитку економіки.

Існування страхування як виду бізнесу дозволяє задовольнити різноманітні потреби суспільства. Страхова компанія створюється у формі товариства, сферою діяльності якого є відшкодувальне утримання відповідальності за ризиками економічних суб'єктів з метою їх мінімізації та організації взаємодопомоги, спрямованої на покращення загальноекономічного добробуту шляхом усунення різних соціальних негараздів, захисту від наслідків нещасних випадків та різного роду катастроф.

Сутність фінансів страхових організацій проявляється через їх функції і принципи (рис.9.2., 9.3.).

Рисунок 9.2 – Функції фінансів страхових організацій

У ринкових умовах господарювання страхові компанії через реалізацію механізму страхування мобілізують значний страховий капітал, який виступає важливим джерелом інвестицій у країні та надає можливості компаніям

одержати додаткові прибутки.

Реалізуючи страхові послуги, страхова компанія мобілізує кошти юридичних і фізичних осіб та створює страховий фонд, кошти якого використовуються для тимчасового інвестування шляхом їх розміщення у дохідні активи відповідно до вимог чинного законодавства країни.

Таким чином, спочатку відбувається мобілізація та формування страхових фондів, потім стадія розміщення коштів фонду з метою отримання інвестиційного доходу, а при настанні подій, визначених як страхові випадки, відбувається використання цих фондів. Тому, починаючи із стадії розміщення коштів страхового фонду, можемо говорити про розподільну функцію фінансів страхових організацій.

Сутність розподільної функції фінансів страховика полягає у переважно перерозподільних відносинах. Страхуванню притаманні замкнені перерозподільні відносини між його учасниками, що зумовлено солідарною відповідальністю за ризик, тому об'єктами дії розподільної функції фінансів страховика виступають страховий фонд, а в окремих випадках і вільні резерви.

Поряд з розподільною, фінансам страхових компаній аналогічно, як і фінансам підприємств, притаманна і контрольна функція. Її сутність проявляється в контролі за:

- правильністю розрахунку розміру внеску кожного учасника страхування при формуванні страхового фонду;
- розміщенням коштів страхових резервів відповідно до вимог чинного законодавства;
- розподілом страхового фонду між страхувальниками у відповідності до величини збитків, завданих в результаті страхового випадку, та з урахуванням системи страхового забезпечення.

Фінанси будь-якого суб'єкта господарювання базуються на певних організаційних принципах. Організаційні принципи фінансів страхових організацій поділяються на дві групи:

- перша включає загальні принципи організації фінансів, притаманні будь-якому суб'єкту господарювання;
- друга група враховує специфічні принципи організації фінансів страховиків (див. рис. 9.3.).

Для ефективної діяльності страховій організації необхідно мати достатній обсяг фінансових ресурсів. Фінансові ресурси страхових компаній – це кошти, що перебувають в їх розпорядженні і спрямовуються на виконання страхових зобов'язань, створення резервів, інвестування, розвиток діяльності.

Страхова організація володіє певними фінансовими ресурсами, інвестування яких є джерелом інвестиційного доходу. За рахунок фінансових ресурсів страховик виконує свої зобов'язання перед страхувальниками, може стабілізувати власний фінансовий стан, зменшити інфляційний тиск, пропонувати на страховому ринку менш прибуткові види страхових послуг.

До основних джерел фінансових ресурсів страхових організацій відносяться:

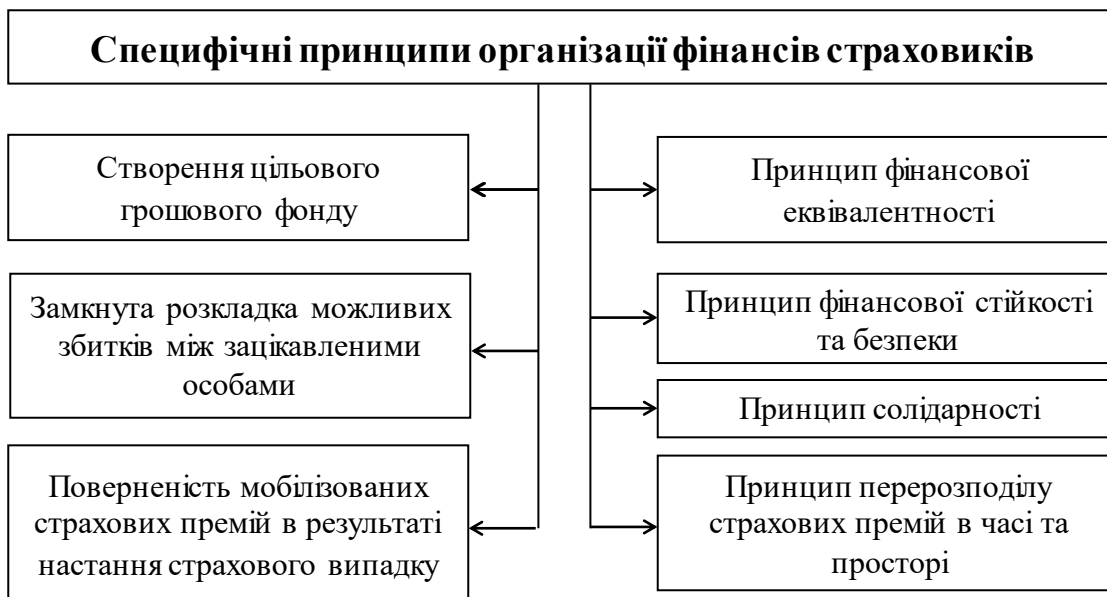

Рисунок 9.3 – Специфічні принципи організації фінансів страховиків

– *при створенні страхової організації* – статутний капітал. На відміну від підприємств інших галузей економіки, які можуть формувати статутний капітал як в грошовій, матеріальній або нематеріальній формі, страхові компанії при створенні або збільшенні зареєстрованого статутного капіталу повинні сплатити його виключно в грошовій формі. Дозволяється формування статутного капіталу страхової компанії цінними паперами, що випускаються державою, але не більше 25 % загального розміру статутного капіталу;

– *в процесі функціонування страхової організації* – дохід від страхової та перестрахової діяльності (у вигляді страхових і перестрахових премій), доходи від інвестування страхових резервів, доходи від продажу цінних паперів та інших активів, інші види доходів та кошти, отримані в результаті реалізації права на суброгацію.

В процесі перерозподілу страхових та перестрахових премій формуються страхові резерви, які можуть виступати як стаття доходів або витрат в залежності від зміни обсягу зобов'язань страхової компанії або її потреби в додаткових ресурсах та займають значну питому вагу у структурі фінансових ресурсів.

Для забезпечення виконання страховиками зобов'язань щодо окремих видів обов'язкового страхування страховики можуть утворювати централізовані страхові резервні фонди.

Джерелами утворення централізованих страхових резервних фондів можуть бути відрахування від надходжень страхових платежів, внески власних коштів страховика, а також доходи від розміщення коштів централізованих страхових резервних фондів.

Джерела фінансових ресурсів страхової організації представлені на рис. 9.4.

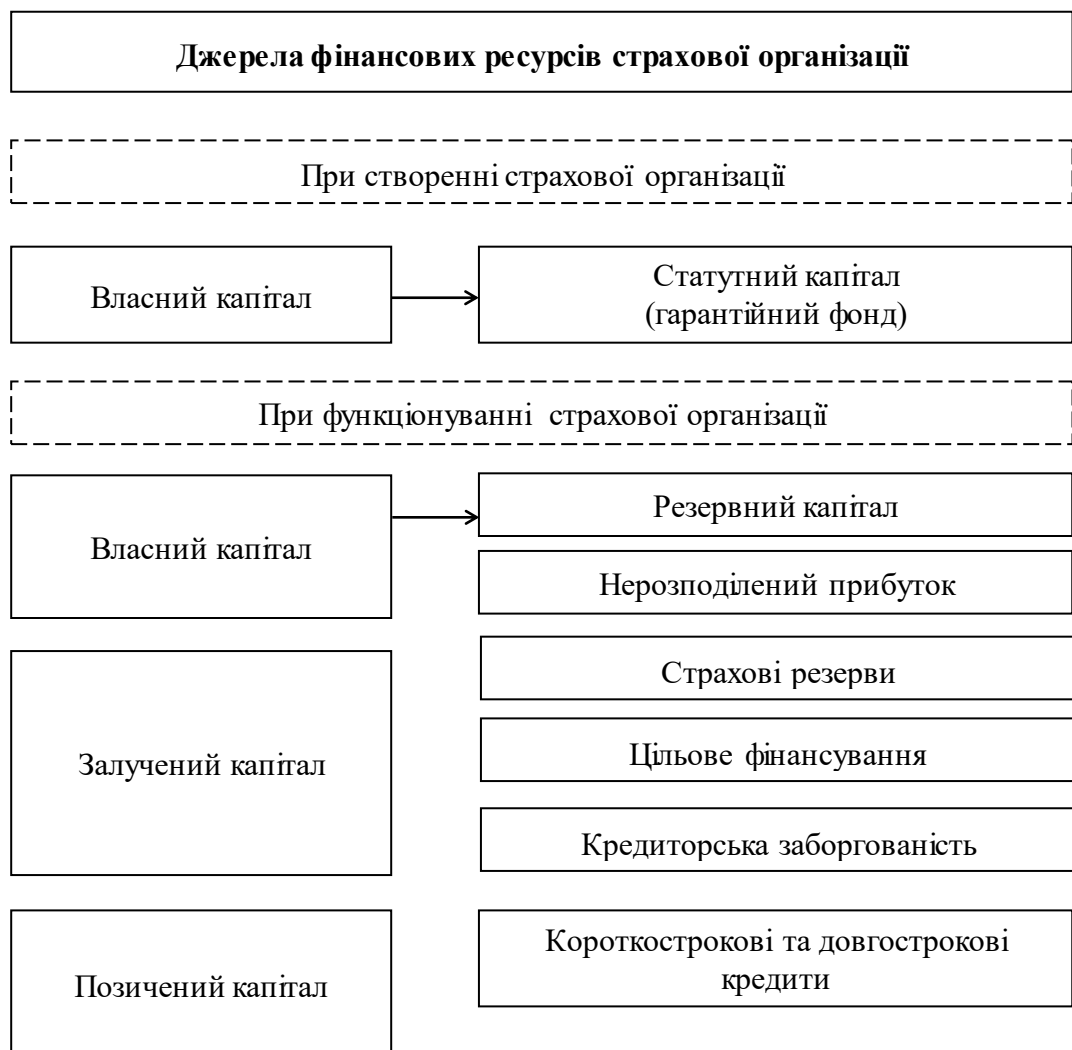

Рисунок 9.4 – Джерела фінансових ресурсів страхової організації

Власний капітал страхової компанії відіграє важливу роль як на стадії створення страхової компанії, так і в процесі її функціонування.

Власні фінансові ресурси – це такі, які належать страховикові на правах власності і представлені статутним, додатковим, резервним капіталом та нерозподіленим прибутком.

На стадії створення страховика він складається, переважно, із статутного капіталу.

Статутний капітал страховика формується у грошовій формі. Згідно чинного вітчизняного законодавства статутний капітал страховика повинен бути в розмірі не менше 1 млн ЄВРО в еквіваленті для ризикової сфери діяльності і 10 млн ЄВРО в еквіваленті для страховиків, які функціонують в довгостроковій сфері страхування життя.

Гарантійний фонд не виступає відокремленим самостійним фондом і об'єднує ті власні кошти страховика, які не є статутним капіталом. До гарантійного фонду страхової компанії відноситься додатковий та резервний капітал, а також сума нерозподіленого прибутку. Додатковий капітал

складається із додатково вкладеного капіталу (актуальний лише для страховиків, які створені у формі акціонерного товариства і являє собою емісійний механізм від розміщення акцій) та іншого додаткового капіталу (сума дооцінки необоротних активів; вартість активів, безкоштовно отриманих страховиком від інших юридичних та фізичних осіб та інші види додаткового капіталу).

Резервний капітал страховика формується із чистого прибутку, а розмір відрахувань визначається вищим органом управління страховою компанією і не може бути меншим 5% від суми чистого прибутку.

Нерозподілений прибуток є прибутком, реінвестованим у страхову компанію і виникає за результатами діяльності фінансового року страхової компанії. Він є джерелом формування власного капіталу. Утворюється як залишок прибутку страхової компанії після виконання своїх зобов'язань перед бюджетом, виплати дивідендів, відрахувань до резервного та іншого фондів.

Залучений капітал складається із залучених ресурсів, які тимчасово перебувають у розпорядженні страховика. Залучені ресурси включають в себе страхові резерви, забезпечення наступних витрат і платежів, цільове фінансування. Страхові резерви є основним елементом залученого капіталу страховика.

Цільове фінансування не відіграє відчутної ролі для страхової компанії і до нього зачисляються кошти, отримані з бюджету та інших джерел.

До складу *кредиторської заборгованості* належить: заборгованість з оплати праці; заборгованість перед соціальними фондами; заборгованість зі сплати премій за договорами страхування майна компанії; заборгованість зі сплати премій особистого страхування персоналу компанії; заборгованість за розрахунками з філіями (представництвами) та інші види внутрішньої кредиторської заборгованості. Доходи майбутніх періодів включають доходи, отримані протягом поточного або попередніх звітних періодів, які належать до наступних звітних періодів.

Позиковий капітал – це фінансові ресурси, представлені довгостроковими і короткостроковими кредитами банків, кредиторською заборгованістю та доходами майбутніх періодів. Хоча основу страхової діяльності складає залучений капітал у вигляді страхових резервів, іноді страховики звертаються до банків за кредитами, що дає їм додаткові можливості для розширення обсягів діяльності, забезпечення більш ефективного використання власного капіталу і сприяє підвищенню ринкової вартості страхової компанії.

Отже, капітал забезпечує функціонування страховика і поділяється за джерелами формування на власний, залучений та позиковий. Специфіка страхової діяльності визначає склад та структуру капіталу страхової компанії.

Страхова компанія, як і будь-який інший суб'єкт господарювання, формує грошові потоки від операційної (страхової), інвестиційної та фінансової діяльності.

Звісно, найбільші грошові потоки страхова компанія формує від здійснення *операційної (страхової) діяльності*. У процесі здійснення страхових

операцій компанія акумулює грошові кошти у вигляді премій за договорами страхування, співстрахування та перестраховування.

Збираючи кошти юридичних та фізичних осіб за рахунок сплати страхових премій, страхова компанія має змогу на умовах безпеки вкладень, ліквідності та прибутковості інвестувати їх у різноманітні фінансові інструменти.

Інвестиційна діяльність дозволяє акумулювати додаткові надходження у вигляді доходів від розміщення власних та залучених коштів, а саме: відсотків на суми залишків на поточних рахунках у банку, відсотків від розміщення коштів на депозитних рахунках у банку, відсоткового доходу за борговими цінними паперами, відсотків за надання довгострокових інвестиційних кредитів, дивідендів за акціями, тантьєми, надходжень від реалізації основних засобів. При цьому вихідний грошовий потік від інвестиційної діяльності формується в результаті реалізації операцій з розміщення коштів на поточних та депозитних рахунках у банку, придбання об'єктів нерухомості, вкладення коштів в основні засоби та придбання інших фінансових інструментів.

Типові надходження та витрачання фінансових ресурсів від поточної, інвестиційної, фінансової діяльності представлені в табл. 9.1.

Таблиця 9.1 – Типові фінансові потоки у страхуванні

Додатні фінансові потоки (надходження)	Від'ємні фінансові потоки (витрачання)
<i>Формування фінансових ресурсів від поточної діяльності</i>	
Страхові премії за договорами страхування, співстрахування, перестраховування	Виплати за договорами страхування, співстрахування
Винагороди і тантьєма за договорами перестраховування, винагороди за договорами співстрахування, а також за надання послуг страхового агента	Оплата винагороди страховим посередникам
Надходження до відшкодування заподіяних організації збитків	Оплата послуг експертів, аварійних комісарів
Прибуток минулих років, виявлена у звітному році	<ul style="list-style-type: none"> • Оплата заборгованості за договорами перестраховування • Оплата праці • Виплата дивідендів і відсотків • Розрахунки з податків і зборів • Штрафи, пені, неустойки • Збиток минулих років, виявлений у звітному році
<i>Формування фінансових ресурсів від інвестиційної діяльності</i>	
Виручка від продажу цінних паперів та інших фінансових вкладень	Витрати по придбанню, продажу цінних паперів та інших фінансових вкладень
Виручка від продажу основних засобів	Витрати з придбання основних засобів
Надходження від погашення позик, наданих іншим організаціям	Позики, надані іншим організаціям Придбання дочірніх організацій

<i>Формування фінансових ресурсів від фінансової діяльності</i>	
Надходження від емісії акцій та інших цінних паперів	Погашення зобов'язань з оренди
Оплата збільшення номінальної вартості	Погашення кредитів і позик

В процесі кругообігу фінансових ресурсів страхової компанії відсутня стадія виробництва у зв'язку з чим капітал існує лише у грошовій формі, на відміну від промислових підприємств, капітал яких приймає також і товарну форму.

Страховик акумулює грошові кошти у двох особливих формах: власному капіталі та страхових резервах. На момент створення страхової компанії базовим елементом її капіталу є власний капітал, що формується за рахунок внесків засновників. Його розмір надалі може змінюватись за рахунок прибутку(збитку) від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. За користування цим капіталом страхова компанія здійснює виплати власникам у вигляді дивідендів.

З початком здійснення страхової діяльності до страхової компанії починають надходити кошти від клієнтів (страхувальників) у вигляді страхових премій. Частина їх буде спрямована на покриття витрат на ведення справи, а інша (значно більша) – акумулюється у страхових резервах. Ці кошти не належать страховику, вони лише тимчасово знаходяться в його розпорядженні.

У випадку настання страхової події вони повинні бути негайно спрямовані на відшкодування збитків за договорами страхування. Лише у разі беззбиткового закінчення терміну дії договору страхування ці кошти перетворюються на прибуток від страхової діяльності і «перетікають» до власного капіталу.

Проте, кругообіг грошових коштів страхової компанії не обмежується здійсненням страхових операцій. Його ускладнює інвестування значної частини власного капіталу та страхових резервів в активи, що збереже кошти цих фондів від інфляційного впливу та принесе компанії додатковий прибуток, який поповнить власний капітал.

Якщо страхова компанія приймає на страхування занадто великий ризик, вона може втратити свою платоспроможність. За таких обставин використовується механізм перестраховання, що виступає вагомим фактором впливу на фінансову стійкість страховиків. При здійсненні перестраховання ризиків відбувається рух грошових коштів від страховика до перестраховика у формі премій перестраховикам і комісійних.

А у випадку настання страхової події рух коштів від перестраховика до страховика здійснюється у вигляді страхового відшкодування. Грошові потоки за операціями перестраховання можуть мати й зворотний характер, адже страховик може виступати в ролі перестраховика, приймаючи ризики інших страховиків на перестраховання.

Тестові завдання

1. *Ресурси банку – це:*

- а) залучені банком кошти суб'єктів господарювання, держави і фізичних осіб;
- б) грошові кошти, що знаходяться в розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення активних та інших операцій;
- в) грошові кошти, розпоряджаючись якими центральний банк гарантує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі;
- г) грошові кошти, одержані банками під час здійснення ними банківських операцій.

2. *Мінімальний розмір статутного капіталу банку, створеного за участю вітчизняного капіталу, має бути не меншим за суму, еквівалентну:*

- а) 300 млн грн;
- б) 200 млн грн;
- в) 150 млн грн;
- г) 250 млн грн.

3. *Залучені кошти банку – це:*

- а) сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій;
- б) грошові кошти кредиторів та інвесторів, мобілізовані банками на певних умовах на міжбанківському та фондовому ринках;
- в) зобов'язання банку перед вкладниками, котрі надали свої вільні грошові кошти для зберігання на певних умовах;
- г) фонди грошових коштів, які формуються банками під час здійснення ними банківських операцій.

4. *Запозичені ресурси банку – це:*

- а) грошові кошти кредиторів та інвесторів, мобілізовані банками на певних умовах на міжбанківському та фондовому ринках;
- б) зобов'язання банку перед вкладниками, котрі надали свої вільні грошові кошти для зберігання на певних умовах;
- в) фонди грошових коштів, які формуються банками під час здійснення ними банківських операцій;
- г) сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій.

5. *Страхова премія – це:*

- а) винагорода страхувальнику за безбиткове проходження договору страхування;
- б) оплата послуг страхового брокера;
- в) плата страхувальника страховику за надання страхових послуг;
- г) винагорода перестраховика.

6. *Фінансова надійність страховика забезпечується:*

- а) розміром статутного фонду;

- б) кількістю учасників страховика;
- в) величиною страхових резервів;
- г) збалансованим страховим портфелем.

7. До власних коштів страховика належать:

- а) статутний фонд;
- б) страхові та вільні резерви;
- в) вільні резерви;
- г) статутний фонд і вільні резерви.

8. Страхові резерви, які формуються страховиками, – це:

- а) технічні резерви та резерви зі страхування життя;
- б) резерв збитків;
- в) резерви належних до виплати страхових сум;
- г) резерв заявлених, але ще не врегульованих збитків.

9. Страхові резерви розміщуються, виходячи з принципів:

- а) тільки прибутковості;
- б) безпечності, прибутковості, ліквідності, диверсифікованості;
- в) безпечності та ліквідності;
- г) поверненості страхових внесків.

10. На стратегію інвестиційної політики страховика впливають:

- а) структура інвестованих коштів;
- б) обсяг інвестицій;
- в) характер розподілу ризику;
- г) строк інвестування.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст та особливості страхової діяльності.
2. Розкрийте зміст фінансів страхової організації.
3. Охарактеризуйте фінансові відносини страхової організації з іншими суб'єктами господарювання.
4. Дайте характеристику складу та структурі фінансових ресурсів страхової організації.
5. Охарактеризуйте кругообіг страховика. Які чинники впливають на нього.
6. Дайте характеристику фінансових потоків в контексті руху фінансових ресурсів страхових компаній.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- Основний капітал банку поєднує сплачений і зареєстрований акціонерний (пайовий) капітал та розкриті резерви.
- Субординований капітал і борг – тотожні поняття;

– Доходами банку є загальна сума коштів, отриманих від пасивних операцій.

– Основним джерелом доходів банку є відсоткові доходи.

– Розмір відсоткових ставок встановлює НБУ.

– У банках усі активи дають доходи.

– Капіталізований прибуток – прибуток, який спрямовується на виплату дивідендів.

– банки не сплачують податок на додану вартість.

– Кредитні установи є платниками комунального податку.

Завдання 2. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

– Капітал страхової компанії включає три елементи: статутний капітал, гарантійний фонд, страхові резерви.

– Кошти страхових резервів розміщують з урахуванням безпечності, прибутковості.

– Страхові компанії сплачують такі самі податки й обов’язкові збори, що й інші суб’єкти господарювання.

– Склад страхових резервів не залежить від діяльності страхової компанії.

– Страхові компанії не є платниками прямих податків.

–

Завдання 3. Заповніть схему джерел формування фінансових ресурсів страхових компаній. За такою схемою заповніть схему джерел формування фінансових ресурсів банківських установ.

Джерела фінансових ресурсів страхової організації	
При створенні страхової організації	
При функціонуванні страхової організації	

ТЕМА 10. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Мета вивчення теми: з'ясувати теоретичні основи фінансів домогосподарств; вивчити порядок формування бюджету домогосподарства, його структуру; зрозуміти механізм заощадження домогосподарств, їх мотиви та чинники.

План

10.1. Сутність та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави

10.2. Доходи домогосподарств

10.3. Витрати домогосподарств

 Ключові поняття: домогосподарство, фінанси домогосподарств, фінансові ресурси домогосподарств, грошові потоки домогосподарств, бюджет домогосподарства, сукупні витрати домогосподарства, сукупні ресурси домогосподарств, сукупні витрати домогосподарств, особисті фінанси, фінансова безпека людини.

10.1. Сутність та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави

Роль домогосподарств в економіці України важко переоцінити. Так, частка домогосподарств у виробництві продукції сільського та лісового господарства становить понад 60%, торгівлі – 15, будівництва – 10, рибальства – 65. Частка домогосподарств у кінцевому використанні ВВП становить близько 55% [4].

Домогосподарства є повноцінними учасниками економічних відносин, що базується на таких економічних передумовах:

1) існування інституту приватної власності дає право користуватися ресурсами, що є в розпорядженні домогосподарства, на власний розсуд членів даного утворення, та використовувати їх з найбільшою для домогосподарства корисністю, отже, позиціонує домогосподарство як самостійний економічний суб'єкт;

2) попит домогосподарств на товари та послуги є складовою сукупного попиту, наявність якого є однією з основ забезпечення стабільності в економіці;

3) домогосподарства, виробляючи та реалізуючи певну продукцію, виступають продавцями. Крім того, їм належить важливе значення на ринку ресурсів (здібність до праці, капітал тощо);

4) домогосподарство має значний інвестиційний потенціал: завдяки здатності заощаджувати кошти, що залишаються після задоволення найнеобхідніших потреб його членів.

Специфічні ознаки домашнього господарства подано на рис. 10.1.

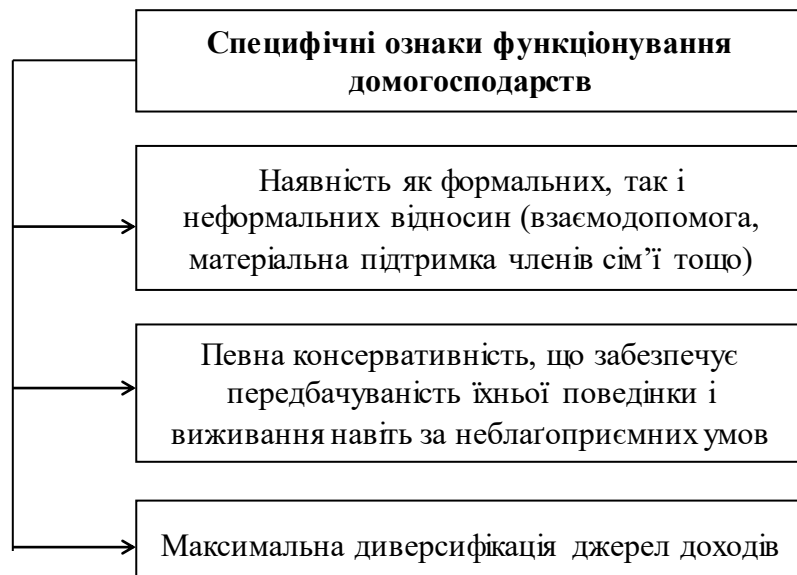

Рисунок 10.1 – Специфічні ознаки функціонування домогосподарств

Роль домогосподарств пояснюється такими чинниками:

1. Беруть активну участь у кругообігу ринкової економіки як самостійні незалежні суб'єкти господарювання.

2. Одночасно діють як виробники (продавці) і споживачі (покупці).

3. Задоволення потреб домогосподарств у різноманітних товарах та послугах є метою національного виробництва, в значній мірі формують сукупний попит.

4. Частина невикористаного доходу на поточне споживання, що залишилася, є потужним джерелом формування фінансових ресурсів держави.

Отже, *фінанси домогосподарств* – це економічні відносини, у які вступають домогосподарства в процесі виробництва, розподілу та використання ВВП і національного доходу.

Соціально-економічна сутність фінансів домогосподарств проявляється у їхніх функціях (рис. 10.2.).

Розподільча функція проявляється при надходженні різноманітних доходів, які формують фінансові ресурси домашнього господарства.

Отримання кожним учасником певної частини сукупного доходу домогосподарства реалізується за допомогою *регулюючої функції*.

Функція відтворення проявляється при здійсненні витрат домогосподарств.

Рух грошових коштів, який є наслідком отримання доходів та здійснення витрат, що мають цілком конкретну мету, апріорі потребують контролю на всіх етапах формування та витрачання фінансових ресурсів домогосподарства, від так реалізується *контрольна функція*.

Реалізація функцій фінансів домогосподарств, а також процеси формування та використання фінансових ресурсів тісно пов'язані з учасниками фінансових відносин. Це зумовлює залучення фінансів домогосподарств до складу фінансової системи країни як самостійної сфери фінансових відносин.

Рисунок 10.2 – Функції фінансів домогосподарств

Функціонування домогосподарств пов'язано з формуванням та використанням власних фінансових ресурсів. Виступаючи майновим втіленням фінансових відносин, фінансові ресурси домогосподарств є складовою сукупних фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси домогосподарства – це грошові кошти та матеріальні активи, що знаходяться в розпорядженні домогосподарства, авансуються у фінансові інструменти та перетворюються на фінансові активи.

Функціонування домогосподарства в умовах ринкової економіки неможливе без використання грошових коштів, рух яких здійснюється у формі грошових потоків (внутрішніх і зовнішніх).

Внутрішніми грошовими потоками домогосподарства є потоки, які виникають між його учасниками з приводу формування і використання сімейних грошових фондів, що мають різне цільове призначення.

Система зовнішніх грошових потоків домогосподарства включає рух грошових коштів між домогосподарством та:

- іншими домогосподарствами з приводу формування і використання спільних грошових фондів;
- підприємствами – роботодавцями з приводу розподілу частини виробленого валового внутрішнього продукту в його вартісній формі;
- комерційними банками;
- страховими організаціями;
- державою з приводу формування і використання бюджетних та позабюджетних фондів.

Грошовий потік характеризує фінансові можливості домогосподарства. При цьому порівнюється додатний грошовий потік (надходження грошових коштів у домогосподарство) і від'ємний грошовий потік (витрати грошових коштів домогосподарством). Фінансовий добробут домогосподарства залежить від перевищення додатного грошового потоку над від'ємним.

Зазначимо, що в Україні у порівнянні з європейськими країнами найнижчий законодавчо встановлений рівень мінімальної заробітної плати і пенсій. Згідно з результатами Інституту демографії та соціальних досліджень

імені М. В. Птухи Національної академії наук, за підсумками 2020 року до категорії бідних потрапило 45% населення України (у 2019 році – 38,5%). У цих умовах для значної чисельності людей метою адаптації є виживання.

Вітчизняні вчені виділяють декілька основних моделей стратегій виживання, що фіксують діапазон можливих варіантів поведінки (рис. 10.3.).

Рисунок 10.3 – Моделі стратегій виживання бідного населення

Розглянемо сутність стратегій виживання бідного населення і його поведінку при цьому.

1. *Зменшення споживання.* Основна мета – заощаджувати на всьому, купувати лише дешеві продукти, дешеві або вживані речі, не купувати побутової техніки, книжок, відмова від відвідування кінотеатрів, поїздок на відпочинок. Тобто у таких умовах має місце відмова від усього, від чого можна відмовитися без серйозної загрози для здоров'я і життя. Як правило, це єдино можлива стратегія для самотніх людей похилого віку.

2. *Перехід до самозабезпечення.* Головна мета – організувати своє життя і побут так, щоб мінімізувати потребу в грошах. Виробляти самостійно всі чи майже всі необхідні для життя продукти харчування, а їх надлишки обмінювати на інші продукти або продавати на ринку. У такий спосіб метою домогосподарства є не товарне виробництво (не виробництво товарів на продаж), а задоволення потреб сім'ї у конкретних продуктах. Таку стратегію обирають жителі сільської місцевості, а також жителі міст, які мають земельні ділянки.

3. *Пошук додаткової роботи.* Основна мета – мати кілька незалежних джерел доходу, щоб не так гостро відчувати наслідки затримок і не виплати заробітної плати. При цьому необхідно мати доволі високу кваліфікацію та

можливість координувати витрату власного робочого часу. Таку стратегію обирають консультанти, експерти, викладачі, письменники, програмісти та фахівці інших аналогічних професій.

4. *Заснування власного бізнесу.* Основна мета – відкрити власне підприємство, зареєструвати його і розпочати діяльність. Однак така діяльність передбачає як фахову підготовку, так і відповідний тип характеру.

5. *Тіньова діяльність.* Основна мета — мати альтернативні джерела доходів, ніде незареєстровані і неоподатковані. Це може бути малий бізнес, дрібна торгівля, будівництво і ремонт будинків, нелегальна робота за кордоном, робота за наймом без контракту. Незареєстрованість дає змогу швидко як розпочинати, так і закінчувати діяльність.

6. *Використання соціальних зв'язків.* Основна мета – знайти можливість жити за рахунок допомоги родичів, знайомих, релігійних фондів, держави. До такої стратегії вдаються люди, які опинилися в скрутних життєвих обставинах, не мають ні роботи, ні доходів [21].

10.2. Доходи домогосподарств

Однією з основних ознак розвитку будь-якої країни, якості життя її населення є рівень доходів домогосподарств.

На рівні домогосподарств найбільш адекватно виражає розмір доходу, так званий, сукупний дохід. Він є статистичним еквівалентом всього обсягу отриманих домогосподарством засобів існування незалежно від джерела їх утворення. Його встановлюють за допомогою вибіркового обстеження бюджетів домогосподарств. Це обстеження дозволяє збирати й аналізувати дані про рівень життя, доходи і споживання населення. Дослідження доходів і видатків населення проводиться з метою:

- аналізу динаміки, рівня і складу доходів і видатків домогосподарств; – вивчення диференціації доходів та споживання;
- моделювання доходів, видатків і споживання домогосподарств;
- визначення взаємозв'язку доходів домогосподарств та їх споживання, їхнього впливу на ефективність виробництва та інші соціально-економічні показники;
- аналізу платоспроможності населення як похідного значення від рівня доходів домогосподарств.

Джерела формування сукупного доходу домогосподарств представлено на рис. 10.4.

Доходи можуть надходити до домогосподарства як у грошовій так і у натуральній формі. До останніх відноситься продукція, отримана з особистого підсобного господарства, натуральна оплата праці, пільги та субсидії від держави, що надійшли у натуральній формі тощо.

Домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок чинників виробництва, що дає змогу даному суб'єкту приймати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і

претендувати на певну його частку. Це обумовлено правом власності на той чи інший ресурс, від так, відносини власності багато в чому визначають пропорції розподілу та частину доходу, на яку може претендувати кожен учасник.

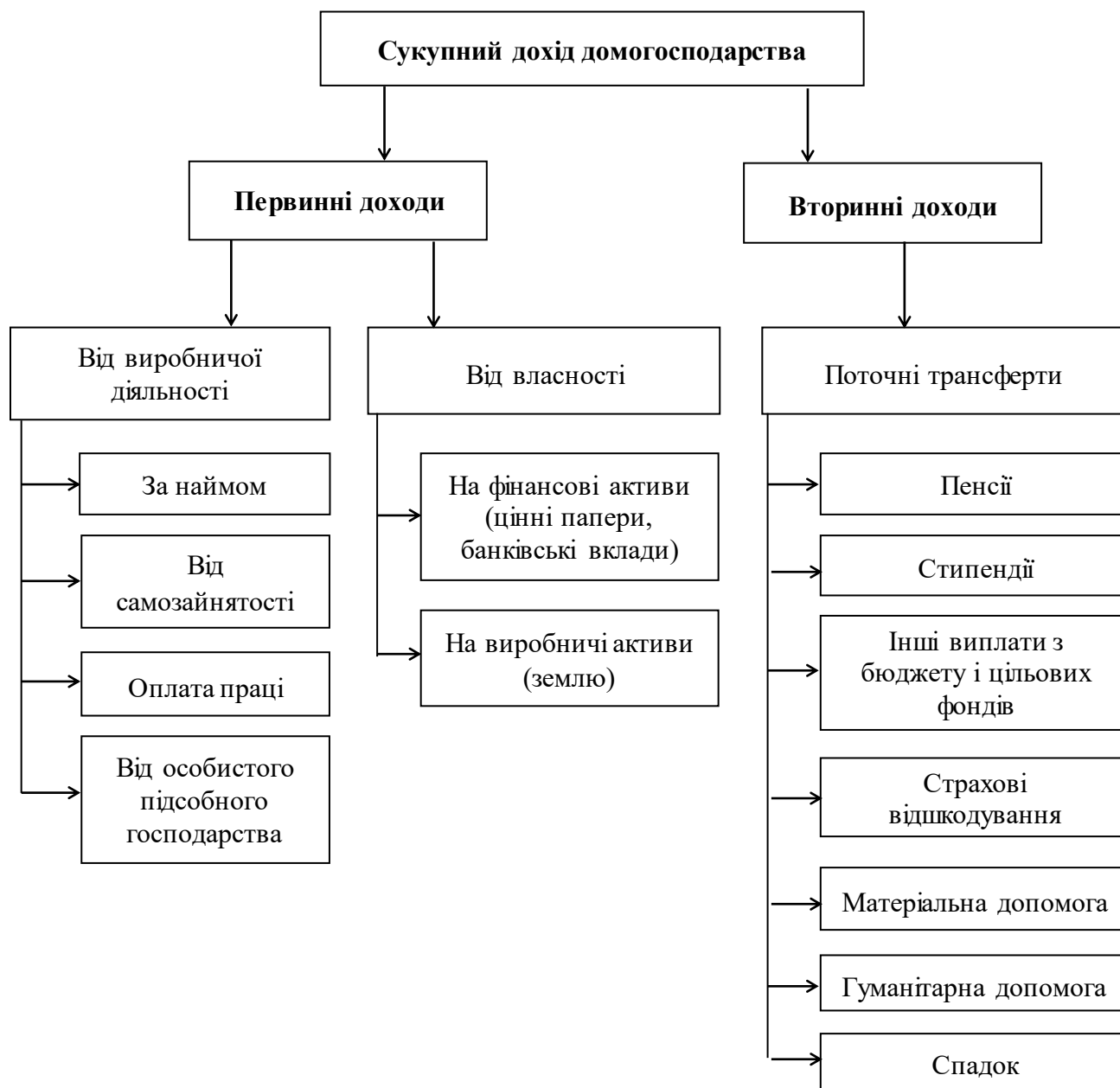

Рисунок 10.4 – Формування первинних і вторинних доходів домогосподарств

Певну частину доходів домогосподарство отримує не як платню за використання у виробництві ресурсів, що йому належать, а у наслідок перерозподілу виробленого національного доходу.

Механізм перерозподілу реалізується за допомогою низки важелів державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу домогосподарствам отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії та інші форми соціальних виплат.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та

набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі заробітної плати.

Заробітна плата – це складова доходів домогосподарства, яка являє собою певну суму грошових коштів, що їх отримує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу як «робоча сила».

Встановлення розміру заробітної плати знаходиться в компетенції роботодавця та залежить від багатьох чинників. Одним із визначальних є ефективність використання даного ресурсу для виробництва. Крім того, певний вплив мають і такі фактори як досвід, професійний та освітній рівень тощо.

Суб'єктом фінансових відносин, що здатен впливати на розмір заробітної плати виступає держава, зокрема через встановлення мінімального рівня оплати праці, регулювання тривалості робочого тижня і т. ін. Крім того, за допомогою податкових важелів держава впливає на розмір фактично отриманої заробітної платні.

Домогосподарства отримали змогу доповнити можливі джерела своїх доходів, зокрема за рахунок доходів від власності, що проявляються у вигляді відсотків, дивідендів та ренти.

Відсотки – це вид доходу, який отримують кредитори або інвестори від розміщення (інвестування) своїх грошових коштів.

Дивіденди – це різновид доходу, який отримують власники цінних паперів.

Рента – це дохід, який отримують власники земельних ділянок у випадку надання їх у оренду.

Існування в ринковій економіці різних форм власності, виступають своєрідними передумовами для можливості здійснення домогосподарством самостійної підприємницької діяльності. В цьому випадку домогосподарство виступає не лише постачальником ресурсів, а й одночасно є їх покупцем. Від так, змінюється статус – з найманого працівника індивід перетворюється на самозайнятого.

Дохід від здійснення підприємницької діяльності є реалізацією ще одного фактору виробництва – підприємницької здатності.

До складу грошових доходів домогосподарств також відносять доходи, отримані від занятості в неформальному секторі економіки (вулична торгівля; послуги населенню з будівництва, ремонту, шиття; приватні послуги – прибирання, приготування їжі; приватні уроки; а також брокерська та посередницька діяльність).

Складовою доходів домогосподарств виступають *трансфертні платежі*, які в переважній більшості випадків населення отримує від держави у вигляді соціальних виплат.

Соціальні трансферти можна об'єднати у чотири групи:

- 1) виплати, що пов'язані з трудовими пенсіями, надбавки та доплати;
- 2) виплати соціального характеру (допомога малозабезпеченим, для догляду за дітьми, у зв'язку з вагітністю та пологами і т. ін.);
- 3) виплати пов'язані з послугами індивідуального використання (послуги

сфери охорони здоров'я, освіти, культури, некомерційних організацій та ін.);

4) виплати обмеженої дії (допомога з безробіття, стипендії тощо).

Загальні доходи домогосподарств включають грошові доходи, а також вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, вартість подарованого майна, від родичів чи інших осіб, суми безготівкових пільг та субсидій з оплати житлово-комунальних послуг, послуг місцевого транспорту та зв'язку.

Сукупні ресурси домогосподарств складаються із загальних доходів, а також використаних заощаджень, приросту позик, боргів. Структура сукупних ресурсів міських та сільських домогосподарств в Україні має певні відмінності (табл. 10.1).

Таблиця 10.1 – Структура сукупних ресурсів міських та сільських домогосподарств України, %

Сукупні ресурси домогосподарств	Міські поселення	Сільська місцевість
1. Оплата праці	54,0	27,1
2. Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,5	3,7
3. Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	0,8	13,6
4. Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	22,4	27,5
5. Грошова допомога від родичів	6,9	7,0
6. Вартість спожитої продукції від самозаготівель	2,3	14,6
7. Пільги та субсидії безготівкові	0,6	0,4
8. Інші надходження	7,5	6,1
Всього	100,0	100,0

Основним первинним доходом домогосподарств є *заробітна плата*. Номінальна заробітна плата – нарахування працівникам у грошовій та натуральній формі за відпрацьований час або виконану роботу. Індекс реальної заробітної плати характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати у звітному періоді порівняно з базисним під впливом зміни цін на споживчі товари та послуги і ставок податку з доходів фізичних осіб та обов'язкових відрахувань.

Доходи від власності – первинні доходи, які одержують власники фінансових та інших активів (землі, майнових прав та ін.), від надання їх у користування іншим суб'єктам економічних відносин. Вони включають: доходи, дивіденди на акції, доходи населення від власності на землю, відсотки за вкладками, отримані від банківських установ.

Соціальні допомоги домогосподарства одержують у грошовій формі і в натуральній формах (виплати по безробіттю, у зв'язку з виходом на пенсію, здобуттям освіти тощо).

10.3. Витрати домогосподарств

Доходи домогосподарств є базою для здійснення витрат. З позицій окремого домогосподарства напрями використання його доходів узагальнено можна звести до таких:

- задоволення поточних споживчих потреб;
- задоволення потреб неспоживчого характеру;
- формування заощаджень.

Важливо пам'ятати, що: по-перше, частину доходів населення витрачає не на задоволення своїх особистих потреб, а на задоволення потреб держави у формуванні необхідного обсягу фінансових ресурсів; по-друге, певна частина доходів населення взагалі не витрачається, а відкладається з метою здійснення майбутніх витрат або підвищення ліквідності домашнього господарства. Таким чином, і податковий, і ощадний грошові потоки зменшують обсяги задоволення поточних потреб домогосподарства.

Здійснюючи витрати своїх коштів, члени домогосподарства задовольняють різноманітні потреби. **Витрати домогосподарства** представляють собою сукупність грошових платежів, які здійснює домогосподарство на основі отриманих доходів, що призначенні для забезпечення належного його функціонування.

Можлива наступна класифікація витрат домогосподарства (табл. 10.2).

Таблиця 10.2 –Класифікація витрат домогосподарства

Класифікаційна ознака	Види витрат
1. За цільовим призначенням	1. Обов'язкові платежі (податки, відсотки за кредит). 2. Споживчі витрати (на харчування, оплата комунальних послуг, послуг освіти, транспорту тощо). 3. Неспоживчі витрати: інвестиційні (вклади до банків, купівля цінних паперів)
2. За ступенем необхідності	1. Першочергові або необхідні (харчування, лікування). 2. Другорядні або бажані (товари не першої необхідності, туризм тощо).
3. За періодичністю	1. Короткострокові (продовольчі товари, комунальні послуги). 2. Середньострокові (сезонні товари). 3. Довгострокові (житло, автомобіль)
4. За ступенем регулярності	1. Постійні (харчування, комунальні послуги). 2. Регулярні (одяг, транспорт). 3. Разові (лікування, товари довгострокового користування)

Розмір витрат домогосподарств на споживання залежить від низки чинників, зокрема [4]:

- розміру грошових доходів, що отримує домогосподарство;
- величини податкового навантаження, тобто суми податків та зборів, які сплачує домогосподарство;
- рівня роздрібних цін на продукти та послуги;
- кліматичних умов проживання;
- соціального статусу членів домогосподарства;

– політичної та соціальної ситуації в країні тощо.

Схематично напрями здійснення витрат домогосподарств наведено на рисунку 10.5.

Рисунок 10.5 – Напрями здійснення витрат домогосподарств

Грошові кошти, що залишились у розпорядженні домогосподарства після здійснення витрат на споживання, є основою для формування *заощаджень*, тобто здійснення накопичення грошових коштів.

В залежності від наявності чи відсутності мети для здійснення накопичень, заощадження поділяють на *мотивовані* та *немотивовані (вимушені)*. При здійсненні заощаджень населення керується різними мотивами, зокрема це може бути прагнення придбання у майбутньому доволі коштовної речі чи організації відпустки, необхідність коштів для власного навчання або для освіти дітей, бажання накопичення коштів на «старість» тощо.

До немотивованих заощаджень відносяться вимушені заощадження, які виникають у населення, коли домогосподарства, маючи кошти, не мають змоги придбати потрібні їм товари в силу відсутності останніх у вільному доступі.

Одним з основних чинників, який впливає на процес утворення заощаджень, зокрема визначає потенційну можливість їх здійснення та окреслює ймовірний рівень накопичень, є дохід домогосподарства.

Крім рівня доходу, на процес накопичення коштів впливають:

- інфляційні очікування – що вищою очікується інфляція, то менше домогосподарства схильні заощаджувати;
- сподівання домогосподарств щодо розвитку економічної ситуації в країні та власних перспектив;
- демографічні чинники (склад сім'ї, місце проживання, рівень освіти, сектор зайнятості);
- зміни в оподаткуванні;
- зміни процентних ставок тощо.

Тестові завдання

1. Характеристика сектору домогосподарств в умовах ринкової економіки полягає в тому, що цей сектор є:

- а) основним споживачем продуктів і послуг;
- б) займає провідне місце у фінансовій системі держави;
- в) власником факторів виробництва;
- г) правильні відповіді а), б);
- д) правильні відповіді а), в).

2. Виокремлюють такі функції домогосподарств:

- а) постачальницьку;
- б) фінансову;
- в) виробничу;
- г) операційну;
- д) споживчу;
- е) інвестиційну;
- є) правильні відповіді а), в), д), е);
- ж) правильні відповіді б), в), г), д).

3. Постачальницька функція домогосподарств полягає у постачанні на відповідні ринки здебільшого:

- а) праці;
- б) капіталу;
- в) матеріальних ресурсів;
- г) інтелектуальних ресурсів;
- д) правильні відповіді а), в), г);
- е) правильні відповіді а), б).

4. Сутність виробничої функції домогосподарств полягає у:

- а) виробництві готової продукції;
- б) наданні послуг;
- в) виробництві готової продукції та наданні послуг;
- г) купівлі цінних паперів.

5. Сутність економічних відносин, що виникають при утворенні, розподілі та використанні грошових доходів, заощаджень і грошових фондів громадян та їх сімей – це:

- а) фінанси підприємств;
- б) фінанси домогосподарств;
- в) бюджет домогосподарств;
- г) витрати домогосподарств.

6. Сукупні доходи домогосподарств поділяються на:

- а) основні і неосновні;
- б) від виробничої діяльності і від власності;
- в) первинні і вторинні;
- г) поточні і майбутні трансферти.

7. До первинних доходів домогосподарств не належать доходи,

одержані:

- а) від самозайнятості;
- б) від особистого підсобного господарства;
- в) оплати праці;
- г) матеріальної допомоги.

8. Фінанси домогосподарств функціонують у формі:

- а) грошовій і товарній;
- б) грошовій і натуральній;
- в) грошовій;
- г) натуральній і товарній.

9. Об'єктами домогосподарства є:

- а) чистий дохід;
- б) оплата праці;
- в) пенсії;
- г) матеріальна допомога.

10. До фінансових ресурсів домогосподарств не належать:

- а) грошові доходи;
- б) вартість продукції з особистого підсобного господарства;
- в) пільги та субсидії;
- г) витрати на споживання.

11. Грошові доходи домогосподарств формуються з таких основних

джерел:

- а) заробітної плати;
- б) кредитних ресурсів;
- в) доходів від підприємницької діяльності;
- г) соціальних трансфертів;
- д) правильні відповіді а), б), в);
- е) правильні відповіді а), в), г).

? Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте економічну сутність фінансів домогосподарств.
2. Поясніть, яку роль відіграють фінанси домогосподарств у національній економіці.
3. Назвіть суб'єктів і об'єкти фінансів домогосподарств.
4. Охарактеризуйте роль домогосподарства в економічному кругообігу ресурсів у секторах економіки.
5. З'ясуйте функції домогосподарств.
6. Обґрунтуйте основні завдання домогосподарств в умовах економіки ринкового типу.
7. Поміркуйте, які функції виконують фінанси домогосподарств.
8. Поясніть, що таке фінансові ресурси домогосподарства.
9. Назвіть складові доходів і видатків домогосподарства.
10. Назвіть мету заощадження домогосподарств.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Поставити ліворуч від номера відповідну літеру, пов'язавши первинні і вторинні доходи домогосподарств з їх складовими елементами.

Доходи домогосподарств	Складові елементи доходів
... 1. Первинні	А. За наймом Б. На фінансові активи В. Пенсії Г. Матеріальна допомога Д. На виробничі активи Е. Стипендії Є. Страхові відшкодування
... 2. Вторинні	Ж. Від самозайнятості З. Оплата праці І. Спадок К. Від особистого підсобного господарства Л. Гуманітарна допомога

Завдання 2. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- Фінансові ресурси домогосподарства – грошові кошти (власні і залучені), що перебувають у його розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов'язань і здійснення різного роду витрат.
- Внутрішніми грошовими потоками домогосподарства є потоки, які виникають між ними і іншими домогосподарствами з приводу формування і використання спільних грошових фондів.
- Грошовий потік характеризує ступінь фінансової стійкості домогосподарства.
- У країнах з ринковою економікою важливою функцією фінансів домогосподарств є інвестиційна.

Завдання 3. Розкрити сутність системи зовнішніх грошових потоків домогосподарства, яка включає рух грошових коштів між домогосподарствами, та:

- іншими домогосподарствами з приводу формування і використання спільних грошових фондів;
- підприємствами-роботодавцями з приводу розподілу частини виробленого валового внутрішнього продукту в його вартісній формі;
- комерційними банками;
- страховими організаціями;
- державою з приводу формування і використання бюджетних і позабюджетних фондів.

Змістовий модуль 4. Фінансова інфраструктура як складова фінансової системи

ТЕМА 11. СТРАХОВИЙ РИНОК

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику ринку, умови його формування і функціонування, зрозуміти складові ринкового механізму та їх взаємозв'язок, зрозуміти роль підприємництва в ринковій економіці.

План

- 11.1. Економічна сутність страхування
- 11.2. Функції та принципи страхування
- 11.3. Страховий ринок та його структура

 Ключові поняття: страхування, страховик, застрахований, страхова система, ризик, страховий поліс, страховий захист, функції страхування, принципи страхування.

11.1. Економічна сутність страхування

Страхова система активно впливає на розвиток виробництва. В умовах ринку актуальним стає страхування від комерційних, технічних, правових та політичних ризиків. Страхування є не тільки методом захисту суб'єктів підприємницької діяльності від непередбачуваних подій, а й засобом захисту від змін економічної кон'юнктури.

Особливо велику роль відіграє страхування в аграрному секторі. Саме тут багато ризиків, зумовлених природними факторами, що призводить до великих втрат.

Страхування сприяє оптимізації ресурсів, спрямованих на організацію економічної безпеки. Воно дає змогу досягти раціональної структури коштів, що спрямовуються на запобігання втрат від стихії чи впливу інших факторів, які перешкоджають діяльності тієї чи іншої особи. Методом страхування створюються резерви грошових ресурсів, які стають джерелом зростання інвестицій в економіку.

Страхові компанії, отримуючи прибуток від інвестиційної діяльності, мають змогу знижувати тарифи на страхові послуги, збільшувати резерви, стимулювати персонал тощо. Акумуляовані у страхових компаніях ресурси через систему інвестування сприяють розширенню виробництва.

Це вигідно як страхувальникам і страховикам, так і іншим підприємницьким структурам. Отже, страхування необхідне для забезпечення безперервного економічного розвитку суспільства, а також для допомоги окремим особам у захисті себе від наслідків непередбачуваних подій.

Ризик — це небезпека виникнення непередбачуваних витрат у зв'язку із

випадковими обставинами змін економічної діяльності. А страхування — це система економічних відносин, яка дозволяє відшкодувати ці витрати, а також захистити майнові інтереси підприємців та фізичних осіб від стихійних явищ та інших непередбачуваних подій. Страхування — перспективний сектор ринкової інфраструктури, а також невід'ємний атрибут суспільства в умовах розвинутої економіки. Без страхового поліса не відбуваються фінансово-економічні відносини при реалізації проектних рішень.

Страховий поліс (від іт «polizza» — квитанція) — документ страхової компанії, що підтверджує наявність угоди про страхування. Ризиковий характер у будь-якій сфері діяльності людини створює необхідність побудови певної системи відносин.

Такі відносини відрізняються специфічністю, вони мають об'єктивний характер і формують зміст категорії «**страховий захист**».

Страховий захист — економічна категорія, що відображає сукупність розподільчих та перерозподільчих відносин, пов'язаних із подоланням і відшкодуванням втрат, які можуть бути спричинені різними винятковими обставинами.

Сутність *страхового захисту* полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів щодо попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків та відшкодування пов'язаних із ними втрат.

Страховому захисту притаманні такі ознаки:

- випадковий характер появи надзвичайних подій;
- нерівномірність нанесення збитку різним суб'єктам;
- необхідність попередження наслідків вказаних подій;
- необхідність відшкодування завданих збитків, тобто проведення захисних заходів людиною від наслідків можливих випадкових подій;
- можливість вираження завданої шкоди у натуральній або грошовій формі.

Для реального страхового захисту створюється **страховий фонд**, який призначений для покриття надзвичайного збитку, що спричиняється суспільству стихійними лихами, техногенними аваріями та різними випадковостями.

Суспільна практика виробила три основні форми організації страхового фонду, в яких суб'єктами власності на його ресурси виступають:

- держава;
- окремий суб'єкт;
- страховик (страхова організація).

Страховик — фінансова установа, яку створено у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю відповідно до Закону України «Про господарські товариства» з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про страхування», а також яка одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Страхова діяльність в Україні здійснюється виключно страховиками — резидентами України.

У зв'язку з цим виділяють такі організаційні форми суспільних страхових фондів:

- централізовані резерви держави у натуральній та грошовій формі;
- фонди самострахування окремих господарюючих суб'єктів (*самострахування*);
- фонди, створювані методом страхування.

Розмір і структура фондів, які використовують з метою страхового захисту юридичних та фізичних осіб, залежать від багатьох факторів: концепції формування фонду, стану розвитку економіки, співвідношення форм власності, методів залучення коштів для реалізації соціальних програм, традицій населення, міжнародних відносин тощо.

Централізований страховий (резервний) фонд формується за рахунок загальнодержавних ресурсів як у натуральній, так і в грошовій формі та перебуває в розпорядженні Уряду. Призначення — відшкодування збитків та усунення наслідків стихійних лих і великих аварій, що призвели до значних руйнувань та великих людських жертв.

Фонди самострахування *формується шляхом щорічних відрахувань до того розміру який вказано у статутних документах суб'єкта господарювання, а порядок використання коштів передбачається самими учасниками, які формують ці фонди. Такі фонди дають змогу покривати збитки, завдані переважно дрібними ризиками.*

Страховий фонд страховика (страхові резерви) має грошову форму і створюється за рахунок внесків страхувальників. Джерелом формування страхового фонду є також доходи від інвестиційної діяльності страховика, в оперативному управлінні якого перебувають отримані фінансові ресурси. Напрямки використання страхового фонду мають цільовий характер.

Отже, можливості забезпечення страхового захисту суб'єктів за рахунок перелічених джерел дуже обмежені. Це означає, що надалі більше навантаження має припадати на фонди, створювані страховиками — перспективному напрямку в системі страхового захисту.

11.2. Функції та принципи страхування

Економічній сутності страхування відповідають його функції, які подано на рис. 11.1.

Ризикова функція (функція страхового захисту) полягає в переданні за певну плату страховику матеріальної відповідальності за наслідки ризику в разі настання страхових подій, передбачених чинним законодавством або договором страхування. Саме в рамках реалізації ризикової функції визначається об'єктивна необхідність страхового захисту.

Функція формування і використання страхових резервів визначає особливість страхування як економічної категорії. За допомогою створення

достатнього обсягу страхових резервів у вигляді страхових внесків здійснюється відшкодування матеріального збитку в разі настання страхових випадків або виплата страхових сум по закінченні дії договору страхування життя. Право на покриття збитків та страхові виплати мають тільки ті фізичні та юридичні особи, які є безпосередніми учасниками формування страхового фонду. Реалізація фінансової функції страхування також відбувається в процесі управління страховими резервами з метою отримання доходів і прибутку.

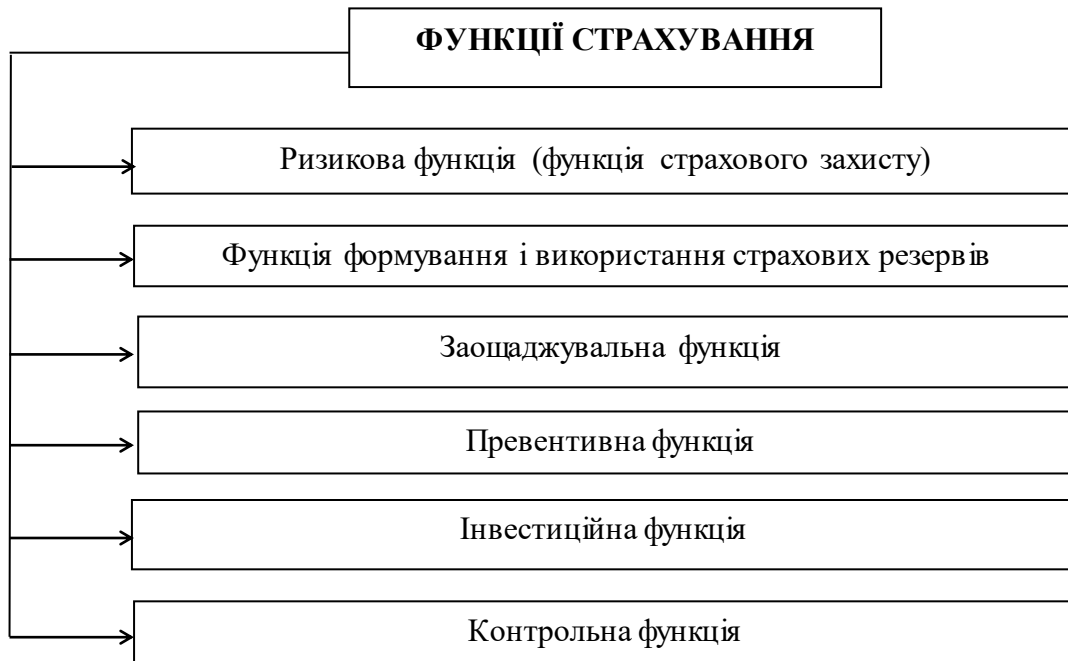

Рисунок 11.1 – Функції страхування

Заощаджувальна функція дає змогу страхувальнику за рахунок страхових внесків накопичити певну страхову суму за умови відсутності страхового випадку за час дії договору страхування. Така функція характерна лише для довгострокового страхування. Серед заощаджувальних видів виокремлюється особисте страхування, зокрема страхування життя.

Превентивна функція страхування спрямована на попередження можливих збитків та зменшення їх наслідків від несприятливих страхових подій. Здійснення такої функції передбачає широкий комплекс заходів, їх фінансування за рахунок частини коштів страхового фонду з метою зменшення страхового ризику. При цьому страховики та страхувальники об'єктивно зацікавлені у попередженні настання страхових випадків.

Інвестиційна функція страхування передбачає розміщення тимчасово вільних коштів страховика у різні активи на умовах безпечності, поворотності, прибутковості та диверсифікації. Специфіка договору страхування визначається особливістю перерозподілу коштів методом страхування та дає можливість страховику тимчасово, протягом дії договору, користуватися та розпоряджатися акумульованими у страхових резервах коштами страхувальників. При цьому забезпечуються умови для інвестування цих коштів в економіку у вигляді прямих інвестицій, через фондовий ринок, або за

допомогою фінансових посередників з метою отримання прибутку.

Контрольна функція виявляється одночасно з іншими функціями у певних страхових взаємовідносинах. Відповідно до контрольної функції здійснюється фінансовий контроль за правильним проведенням страхових та інвестиційних операцій, оптимальним формуванням та цільовим використанням страхових капіталів.

Страховання характеризується не лише певними функціями, а й ґрунтується на основних, вихідних положеннях, що забезпечують його дію як економічного інструменту. У страхованні виділяють **загальні** і **конкретні принципи** (рис. 11.2.)

Рисунок 11.2 – Принципи страхування

Вільний вибір страховика і виду страхування означає, що всім страхувальникам надається можливість обирати будь-якого страховика, що має ліцензію на проведення страхування. А страховикам держава гарантує вільний вибір видів добровільного страхування та рівні можливості у здійсненні діяльності. Водночас створюються сприятливі умови для розвитку страхового ринку, щоб забезпечити реалізацію права на ефективний страховий захист юридичних і фізичних осіб.

Страховий ризик – ймовірність настання страхової події, що виражає обсяг можливої відповідальності страховика за певним видом страхування. Конкретним проявом реалізації страхового ризику є страховий випадок, тобто фактичне настання непередбачуваної події.

Страховий інтерес. Будь-який договір страхування може бути укладений тільки за наявності у страхувальника інтересу до організації захисту на випадок втрати майна, здоров'я чи життя. Це гарантує отримання певних доходів у разі настання спеціально обумовлених подій. Зацікавленість у страховому захисті всіх суб'єктів ринку шляхом передання відповідальності за наслідки ризику спеціалізованим установам зростає з потребою відшкодування збитку в умовах дефіциту фінансових ресурсів держави та підприємств або з можливостями одержання визначених страхових сум по закінченні дії договору страхування.

Принцип максимальної сумлінності можна вважати принципом взаємної правдивості між страховиком та страхувальником. Страхувальник повинен надати страховику всю інформацію про об'єкт страхування для оцінки ризику і визначення ціни страхової послуги, а страховик зобов'язаний правильно визначити збиток і виплатити страхове відшкодування.

Принцип реальності страхового захисту передбачає виплату відшкодування в розмірах реального збитку. Реалізація такого принципу вимагає створення умов, за яких досягається мета страхування. Відповідно необхідно дотримуватися конкретних принципів страхування.

Принцип платності передбачає передачу ризику за плату від страхувальника до страховика. Це дає змогу страховику сформувати відповідні страхові резерви, забезпечити окупність та прибутковість його діяльності.

Принцип неперервності означає, що особі для отримання страхової виплати необхідно мати постійно діючий договір страхування, оскільки за його відсутності страхова виплата здійснюватися не буде.

Принцип поворотності передбачає повернення страхувальнику страхових платежів у вигляді страхового відшкодування в разі настання страхового випадку (при ризиковому страхуванні) або страхової суми (при страхуванні життя).

Принцип диверсифікації означає можливість здійснення діяльності страхових компаній поза межами основного бізнесу. Чинним законодавством чітко визначено, що предметами безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язані з формуванням і розміщенням страхових резервів та їх управлінням. Проте цей принцип проявляється в рамках основної діяльності страховика, коли йдеться про розпорощення взятих на страхування ризиків за територіальною та галузевою ознаками, а також інвестиційної діяльності страховика.

Принцип франшизи передбачає частину збитків, яка згідно з договором страхування не відшкодовується страховою компанією, тобто власну участь страхувальника у відшкодуванні збитків. Такий принцип застосовується з метою уникнення виплати за невеликими збитками, створення економічної зацікавленості у страхувальників, захисту страховиків від зловживань страхувальників.

Принцип суброгації означає передачу страховику, який виплатив страхове відшкодування, права вимоги до особи, відповідальної за заподіяний

збиток. Інша назва – регресне право. На практиці таке право застосовується ще й до настання реальної виплати відшкодування.

Принцип контрибуції, відповідно до якого одна страхова компанія вимагає від іншої або інших компаній розподілити між собою виплату страхового відшкодування у випадку страхування одного і того ж об'єкта одночасно кількома компаніями від однакових ризиків. Для реалізації такого принципу на практиці необхідно перевірити достовірність інформації про наявність не менше двох полісів на відшкодування збитків за однаковими ризиками одних і тих самих предметів страхування.

З метою забезпечення надійного страхового захисту, платоспроможності та фінансової стійкості страховика у страхуванні застосовується **принцип співстрахування** (страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками) та **перестраховання** (передача однією страховою компанією іншій частини своїх зобов'язань згідно з укладеними договорами).

11.3. Страховий ринок та його структура

Страховий ринок — це система фінансово-економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає страхова послуга, формуються попит і пропозиція на неї. Необхідність забезпечення безперервності відтворювального процесу у випадку непередбачених несприятливих обставин обумовлює розвиток страхового ринку.

Систему суб'єктів страхового ринку, які обслуговують процес страхування, подано на рис. 11.3.

Обов'язковою умовою існування страхового ринку є наявність:

- потреби в страхових послугах;
- об'єктів страхування, що мають споживчу вартість;
- суб'єктів страхування, що здатні задовольнити потреби або їх споживати.

До основних суб'єктів страхового ринку належать:

- страховики;
- страхувальники;
- страхові посередники.

За характером здійснюваних операцій страхові компанії поділяються на:

- спеціалізовані – такі, що спеціалізуються виключно на окремих видах страхування;
- універсальні, що виконують різні види страхування;
- перестраховальні, які здійснюють страхування великих і небезпечних ризиків.

Базова ланка страхового ринку – *страхова компанія*. Саме тут здійснюється процес формування і використання страхового фонду, формуються й з'являються інші економічні відносини, особисті, групові, колективні інтереси. Страхова компанія – історично визначена суспільна форма функціонування страхового фонду, є відособленою структурою, що здійснює укладання договорів страхування та їх обслуговування.

Рисунок 11.3 – Структура страхового ринку

На страховому ринку України функціонують такі об'єднання страховиків:

1. Ліга страхових організацій України.
2. Моторне страхове бюро України.
3. Авіаційне страхове бюро України.
4. Морське бюро України.
5. Асоціація «Українське медичне страхове бюро».

Перелік страхових посередників та їх основні функції представлено а табл. 11.1.

Об'єктом страхового ринку є *страхові продукти* – специфічні страхові послуги, що надаються страховальнику при виконанні договору страхування.

Страхові компанії пропонують на страховому ринку такі основні продукти (2021 р.):

Для фізичних осіб:

1. Добровільне медичне страхування (стоп коронавірус, турбота он-лайн, жіноче здоров'я, здорове серце, здорова дитина, медицина для кожного та ін.).

Таблиця 11.1 – Страхові посередники

Страхові посередники	Функції фінансових посередників
Страхові брокери	Юридичні особи або громадяни, які офіційно зареєстровані в установленому порядку і за винагороду здійснюють посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу в страхуванні.
Страхові агенти	Юридичні і фізичні особи, які є представниками страховика і діють в його інтересах за винагороду на підставі договору доручення із страховиком
Аджастери	Спеціалісти з розрахунків аварій та розподілу збитків між учасниками морського перевезення.
Аварійні комісари	Встановлюють причини настання страхового випадку, характер та розмір збитків, як правило, під час дорожньо-транспортних аварій.
Сюрвеєри	Інспектори чи агенти страховика, що здійснюють огляд та оцінювання майна і визначають імовірність реалізації страхового ризику.
Андерайтери	Юридичні особи, які діють від імені страховика та мають право брати на страхування запропоновані ризики, визначати тарифні ставки й умови договорів страхування на основі норм страхового права.

2. Страхування від нещасних випадків (все просто, страхування позичальника, страхування від нещасного випадку).

3. Страхування майна (квартира універсал, будинок універсал, «Господар» (майно і тварини), страхування іпотеки).

Для юридичних осіб:

1. Страхування співробітників (добровільне медичне страхування, страхування від нещасних випадків, страхування подорожуючих за кордон, страхування подорожуючих по Україні).

2. Страхування вантажів та відповідальності на транспорті (страхування вантажів, відповідальність автоперевізників, перевезення небезпечних вантажів

3. Транспортне страхування (страхування водного транспорту, страхування залізничного транспорту, страхування повітряного транспорту).

4. Страхування майна для юридичних осіб (бізнес майно, страхування орендованого майна, страхування заставного майна, будівельно-монтажні ризики).

5. Страхування відповідальності для юридичних осіб (експлуатація нежитлових приміщень, загальноцивільна відповідальність, професійна відповідальність, Об'єкти підвищеної небезпеки).

Тестові завдання

11.1. Сукупність економічних відносин, пов'язаних із попередженням, подоланням або зменшенням негативного впливу несприятливих подій і відшкодуванням їх наслідків – це:

- а) страхове відшкодування;
- б) страховий захист;
- в) соціальний захист;
- г) самострахування.

11.2. Страховий захист як економічна категорія має такі ознаки:

- а) випадковий характер настання несприятливих подій;
- б) вираження збитку в натуральній і грошовій формах;
- в) обов'язковий характер;
- г) правильні відповіді а), б);
- д) правильні відповіді б), в).

11.3. Страхові фонди створюються з метою:

- а) підвищення рівня життя населення;
- б) зниження ризику втрат;
- в) відшкодування збитків;
- г) підвищення ефективності виробництва.

11.4. Фонд самострахування формується за рахунок щорічних відрахувань чистого прибутку відповідно до:

- а) чинної законодавчої бази;
- б) статуту суб'єкта господарювання;
- в) рішення власників;
- г) рішення загальних зборів підприємства.

11.5. Страховий фонд страховика організовується в кожній страховій компанії у вигляді страхових резервів у такій формі:

- а) грошовій;
- б) товарній;
- в) грошовій і товарній;
- г) матеріальній.

11.6. Спеціалізовані організації, які за певну плату беруть на себе зобов'язання відшкодувати збитки, завданні страховою компанією – це:

- а) страхувальники;
- б) застраховані;
- в) страховик;
- г) вигодонабувачі.

11.7. До функцій страхування не належить така функція:

- а) ризикова;
- б) заощаджувальна;
- в) інвестиційна;
- г) стимулююча.

11.8. До основних суб'єктів страхового ринку не належать:

- а) страховики;
- б) страхувальники;
- в) вигодонабувачі;
- г) страхові посередники.

11.9. Юридичні особи або громадяни, які офіційно зареєстровані в установленому порядку за винагороду здійснюють посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі угоди з особою, що має потребу страхуванні – це:

- а) страхові посередники;
- б) страхові агенти;
- в) страхові брокери;
- г) андерайтери.

11.10. Страховий тариф – це:

- а) ставка страхового відшкодування;
- б) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за певний період страхування;
- в) ставка страхової суми в особистому страхуванні;
- г) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за весь період страхування.

❓ Питання для самоконтролю

1. Поясніть, що розуміється під поняттям «страховий захист».
2. Назвіть, чим обумовлюється об'єктивна необхідність страхування.
3. Визначте об'єкти та суб'єктів страхування.
4. Назвіть функції страхування.
5. Поясніть сутність та механізм дії страхового ринку.
6. Назвіть посередників страхового ринку.
7. Поясніть, як здійснюється державне регулювання у сфері страхування.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Розкрити роль страхування за такими напрямками:

- страхування додає впевненості в розвитку бізнесу й економіки в цілому;
- страхування дає можливість раціоналізувати структуру ресурсів і активізувати за допомогою інвестицій у найефективніші сфери господарювання коштів, спрямованих на організацію економічної безпеки;
- страхування забезпечує раціональне формування використання коштів, призначених для здійснення державних соціальних програм (охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, фінансового утворення);
- у страхуванні створюються значні резерви коштів, що стають

джерелами зростання і покриття збитку в разі великих стихійних лих і аварій.

Завдання 2. Поставити ліворуч від номера відповідну літеру, пов'язавши фінансових посередників страхового ринку з їх описом.

Посередники страхового ринку	Опис фінансових посередників
...1. Страхові посередники	А. Юридичні особи або громадяни, які офіційно зареєстровані у встановленому порядку і за винагороду здійснюють посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу в страхуванні.
... 2. Страхові агенти	Б. Встановлюють причини настання страхового випадку, характер та розмір збитків, як правило, під час дорожньо-транспортних аварій.
...3. Андеррайтери	В. Страхові брокери чи агенти, через яких укладається договір страхування і вирішуються окремі питання щодо врегулювання претензій.
...4.Сюрвейєри	Г. Спеціалісти з розрахунків аварій та розподілу збитків між учасниками морського перевезення.
... 5. Аварійні комісари	Д. Юридичні особи, які діють від імені страховика та мають право брати на страхування запропоновані ризики, визначати тарифні ставки й умови договорів страхування на основі норм страхового права.
... 6. Аджестери (диспашери)	Е. Інспектори чи агенти страховика, що здійснюють огляд та оцінювання майна і визначають імовірність реалізації страхового ризику.
... 7. Страхові брокери	Є. Юридичні і фізичні особи, які є представниками страховика і діють у його інтересах за винагороду на підставі договору доручення із страховиком.

Завдання 3. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- Страховим ризикам притаманний ймовірнісний характер події.
- У межах особистого страхування здійснюється страхування життя та пенсій, страхування від нещасних випадків і медичне страхування.
- Об'єктом майнового страхування є дебіторська заборгованість.
- Страховими випадками під час страхування відповідальності є навмисні дії.
- Відповідно до чинного законодавства медичне страхування є важливою підгалуззю особистого страхування.

ТЕМА 12. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику фінансового ринку, умови його формування і функціонування, засвоїти складові фінансового ринкового та їх взаємозв'язок, вивчити роль фінансових інструментів у функціонуванні фінансового ринку, зрозуміти структуру фінансового ринку.

План

- 12.1. Сутність і функції фінансового ринку
- 12.2. Суб'єкти фінансового ринку та їх функції
- 12.3. Основні інструменти фінансового ринку та їх характеристика
- 12.4. Структура фінансового ринку

 Ключові поняття: ринок, фінансовий ринок, об'єкти і суб'єкти фінансового ринку, інструменти фінансового ринку, цінні папери, структура фінансового ринку.

12.1. Сутність і функції фінансового ринку

Фінансовий ринок вважається невід'ємним атрибутом сучасної ринкової економіки. У політико-економічному значенні — це ринок, на якому визначаються попит і пропозиція на різноманітні фінансові ресурси. Це ринок, на якому є продавці й покупці, є товар, який продається та купується. Але цей товар особливий — гроші, надані у тимчасове або постійне користування.

Фінансовий ринок є винятково складною структурою з великою кількістю учасників-фінансових посередників, споживачів фінансових послуг — юридичні, фізичні особи, держава, які вступають в економічні відносини, оперуючи різноманітними фінансовими інструментами.

Характерною особливістю фінансового ринку є те, що ці відносини реалізуються на етапах розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів і коштів здійснюваного процесу розширеного відтворення. Тому фінансовий ринок слід розглядати як специфічну сферу грошових відносин, що виникають у процесі руху фінансових фондів між державою, юридичними та фізичними особами за допомогою спеціалізованих фінансових інститутів.

Основне завдання фінансового ринку полягає у забезпеченні переміщення фінансових ресурсів від тих, хто має їх надлишок, до тих, хто потребує інвестицій. При цьому, зазвичай, вони спрямовуються від тих, хто не може ефективно використовувати кошти, до тих, хто використовує їх продуктивно. Це сприяє не тільки підвищенню ефективності та продуктивності економіки загалом, а й поліпшенню економічного добробуту кожного члена суспільства. Так, для сучасної ринкової економіки фінансовий ринок є центром господарського організму.

Фінансовий ринок призначений для постійного обслуговування товарних ринків та ринків сфери послуг, забезпечення товарно-грошових відносин у багатьох аспектах їх прояву. На фінансовому ринку ті учасники ринку, що мають вільні фінансові ресурси, передають їх на різних умовах іншим учасникам, які опосередковано через суб'єктів ринку або безпосередньо використовують залучені ресурси для фінансування різних галузей економіки, забезпечення потреб населення та потреб Державного бюджету.

Фінансовий ринок – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів та інших фінансових інструментів (цінних паперів, розрахункових документів, фінансових послуг тощо).

Сутність та роль фінансового ринку в економіці держави найбільш повно розкривається в його *загальних і специфічних функціях*. Загальні функції фінансового ринку – це основні завдання, що характерні йому як і будь-якому іншому ринку (рис. 12.1.).

Рисунок 12.1 – Загальні функції фінансового ринку

Специфічні функції фінансового ринку характеризують його розвиток як окремої особливої сфери ринкових відносин (рис. 12.2.).

Сутність цих функцій полягає в тому, що вони:

1) сприяють мотивованій мобілізації заощаджень фізичних та юридичних осіб, державних органів, зарубіжних інвесторів та трансформація акумульованих грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал;

Рисунок 12.2 – Специфічні функції фінансового ринку

2) створюють умови для перерозподілу на взаємовигідних умовах коштів з метою їх ефективного використання. Задовольняючи, через систему ціноутворення, інвестиційні потреби суб'єктів господарювання на окремі інвестиційні інструменти, механізм фінансового ринку виявляє найбільш ефективні напрями інвестиційних потоків з позиції забезпечення високого рівня прибутковості капіталу;

3) здійснюють фінансове обслуговування учасників економічного кругообігу і забезпечення процесів інвестування у виробництво. На фінансовому ринку створені умови, що сприяють залученню суб'єктами господарювання фінансових ресурсів, необхідних для розвитку їх діяльності;

4) сприяють реалізації вартості фінансових активів і організації процесу доведення їх до споживачів (реалізується шляхом створення фінансових інститутів);

5) забезпечують прискорення обороту капіталу та вплив на грошовий обіг, що сприяє активізації економічних процесів у країні;

6) формують ринкові ціни на окремі види фінансових інструментів. Механізм ціноутворення на фінансовому ринку дозволяє врахувати поточне співвідношення попиту та пропозиції і формувати відповідний рівень цін на них;

7) сприяють страховій діяльності і формуванню умов для мінімізації ризиків. Фінансовий ринок виробив систему спеціальних фінансових інструментів, що в умовах нестабільності економічного розвитку дозволяє знизити до мінімуму ризик продавців і покупців фінансових активів, пов'язаний зі зміною цін на нього.

Таким чином, фінансовий ринок дає можливість здійснювати накопичення, рух, розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів з метою задоволення потреб різних суб'єктів економіки.

12.2. Суб'єкти фінансового ринку та їх функції

Основними суб'єктами операцій на фінансовому ринку, за формою і функціями їх участі, є такі (табл. 12.1).

Таблиця 12.1 – Види суб'єктів фінансового ринку

За формою	За функціями
✓ домашні господарства	✓ позичальники або емітенти
✓ фірми, підприємства, корпорації, організації	✓ кредитори або інвестори
✓ фінансові інститути	✓ фінансові посередники
✓ держава	✓ інститути інфраструктури
✓ іноземні учасники	✓ державні органи регулювання і контролю

Домашні господарства – можуть виступати у ролі інвестора (на ринку цінних паперів), позичальника (на кредитному ринку), покупця та продавця іноземної валюти на валютному ринку, покупця послуг на ринку фінансових послуг. Вони інвестують тимчасово вільні заощадження у фінансові активи, купують цінні папери або позичають ресурси, отримуючи кредити на придбання житла, техніки та інших необхідних речей, придбають золото, нерухомість, укладають угоди накопичувального страхування тощо.

Фірми, підприємства, корпорації, організації – належать до інститутів нефінансової сфери. На фінансовому ринку вони емітують і розміщують власні фінансові ресурси, або беруть у користування кошти на визначених умовах для розширення діяльності. Для цих суб'єктів ринку основними інструментами виступають кредити, позики, облігації та акції.

Фінансові інститути – супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до позичальників. До них належать: національний банк, комерційні банки, валютні та фондові біржі, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії, інвестиційні фонди, фінансові компанії, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, інвестиційні керуючі, реєстратори, інші фінансові інституції, які відповідно до чинного законодавства можуть здійснювати операції на фінансовому ринку;

Держава на фінансовому ринку функціонує в особі центральних та місцевих органів влади і управління, Національного банку. Держава постійно розміщує на зовнішньому та внутрішньому ринках свої боргові зобов'язання: надаючи кредити, здійснює фінансову підтримку суб'єктів господарювання; регулює фінансовий ринок. Свій регуляторний вплив на діяльність ринку держава здійснює шляхом установлення облікової ставки, обсягів грошової маси, регулювання валютного курсу та інше;

Спеціальними державними регуляторними органами фінансового ринку в Україні є:

1. Національний банк України.
2. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

3. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Іноземні учасники – це міжнародні організації, іноземні уряди, транснаціональні компанії, фінансові інститути, юридичні та фізичні особи, що не є резидентами України. Як і усі інститути позафінансової сфери, іноземні учасники можуть залучати, емітувати або розміщувати на фінансовому ринку фінансові активи.

За функціями, що суб'єкти виконують на фінансовому ринку, на кожному сегменті виділяють конкретних (прямих) учасників. Так, на кредитному ринку – це кредитори і позичальники; на ринку цінних паперів – емітенти та інвестори; на валютному ринку – продавці та покупці валюти; на страховому ринку – страховики, страхувальники і застраховані особи.

Водночас, на усіх сегментах ринку присутні фінансові посередники, організації, що обслуговують ринок, державні органи регулювання і контролю тощо.

Основних суб'єктів більшості сегментів фінансового ринку представлено на рис. 12.3.

Рисунок 12.3 – Суб'єкти фінансового ринку

Розглянемо суть і функції основних суб'єктів фінансового ринку.

1. *Емітенти* – це юридичні особи, які від свого імені випускають цінні папери і зобов'язуються виконувати обов'язки, що впливають з умов їх випуску (це переважно держава, комерційні підприємства чи організації, фінансові інститути тощо);

2. *Інвестори* – це особи, які вкладають свої кошти в діяльність інших суб'єктів ринку, купуючи певні фінансові активи, з метою отримання доходу. Залежно від ознак їх поділяють на індивідуальні, інституціональні, стратегічні, портфельні, вітчизняні та іноземні інвестори;

3. *Фінансові посередники* – найбільш представлена група фінансових інститутів, яка об'єднує банківську систему, небанківські та контрактні фінансові інститути, інвестиційно-кредитні фінансові інститути, які акумулюють кошти індивідуальних інвесторів і використовують їх для інвестування або кредитування, також надають посередницькі послуги у процесі здійснення операцій з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами.

4. *Інститути інфраструктури* – створюють необхідні передумови для функціонування ринку, тобто організують торгівлю фінансовими інструментами. До них належать біржі та позабіржові торговельні системи, депозитарії, клірингові установи, реєстраторів, зберігачів тощо.

Узгодження інтересів всіх суб'єктів фінансового ринку досягається шляхом встановлення необхідних обмежень і заборон в їх взаємовідносинах, а також непрямым втручанням з боку держави в їхню діяльність.

12.3. Основні інструменти фінансового ринку та їх характеристика

Головна відмінність між сегментами фінансового ринку (між валютним, кредитним, фондовим ринками та ін.) у тому, що товаром на цих ринках виступають різні види фінансових активів.

Під фінансовими активами згідно з МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» розуміють:

- 1) грошові кошти та їх еквіваленти;
- 2) контракт, що надає право отримати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства;
- 3) контракт, що надає право обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно вигідних умовах;
- 4) інструмент власного капіталу іншого підприємства.

При цьому, фінансові інструменти є специфічними не речовими активами, які представляють законні вимоги власників цих активів на отримання певного, як правило, грошового доходу в майбутньому.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Поняття фінансового інструменту багатогранне, оскільки пов'язані з ним економічні відносини дуже складні, постійно видозмінюються і розвиваються. А це породжує нові форми фінансових інструментів.

Характерні властивості фінансових інструментів:

1. *Термін обігу* – проміжок часу від моменту випуску (емісії) до кінцевого платежу або вимоги ліквідації (погашення) фінансового інструменту.
2. *Ліквідність* – можливість швидкого перетворення на готівку без значних втрат. Поняття ліквідності, насамперед, пов'язують з фактом обігу активу на ринку незалежно від його виду.
3. *Дохід* за інструментами визначається очікуваними процентними, дивідендними виплатами, а також сумами, отриманими від їх погашення чи перепродажу іншим учасникам ринку.
4. *Номінальна ставка доходу* відображає в грошовому виразі дохід, отриманий від інвестування коштів у фінансовий актив. Реальна ставка доходу дорівнює номінальній ставці доходу за мінусом темпу інфляції.
5. *Ризиковість* фінансового інструменту відображає невизначеність, пов'язану з величиною та терміном отримання доходу в майбутньому.

6. *Подільність* вказує на мінімальний обсяг фінансового активу, який можна купити або продати на ринку.

7. *Конвертованість* – це можливість обміну одного фінансового інструменту на інші.

8. *Валюта платежу* – це валюта, в якій здійснюється виплата за фінансовим інструментом.

9. *Механізм оподаткування* визначає, в який спосіб та за якими ставками оподатковуються доходи від володіння та перепродажу фінансового інструменту.

У ст. 1. п. 20 ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок» визначено, що **фінансові інструменти** – це цінні папери, відсоткові строкові контракти (форварди) і строкові контракти (ф'ючерси), свопи (відсоткові, курсові чи індексні), опціони (курсів та відсоткові).

Цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента – особи, яка видала цінний папір і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за ним, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за ним іншим особам.

Цінний папір не має ні речової, ні грошової споживчої вартості, тобто не є ні фізичним товаром, ні послугою.

Цінні папери виконують такі суспільно важливі **функції**:

1) сприяють перерозподілу коштів (капіталів) між галузями і сферами економіки, територіями і країнами, групами і верствами населення, населенням і сферами економіки, населенням і державою тощо;

2) встановлюють певні додаткові права для його власника (крім права на капітал), наприклад, права на участь в управлінні, на відповідну інформацію, на деякі переваги у певних ситуаціях тощо;

3) забезпечують одержання прибутку на капітал і (або) повернення капіталу тощо.

Всі фінансові інструменти поділяються на *основні (базові) і похідні* (рис. 12.4.).

Основні фінансові інструменти – це цінні папери, в основу яких покладено майнові права на який-небудь актив, як правило, це товар, гроші, капітал, майно, різні види ресурсів тощо. Вони представлені інструментами грошового ринку та інструментами ринку капіталів. **Інструменти грошового ринку** носять короткостроковий борговий характер. До них належать комерційні цінні папери, векселі, ощадні сертифікати, короткострокові державні та муніципальні облігації. Натомість **інструменти ринку капіталів** поділяють на: пайові, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні та товаророзпорядчі.

1) **Інструменти власності (пайові)** є безстроковими та засвідчують пайову участь інвестора в статутному фонді емітента (акціонерного товариства), тобто характеризують відносини співвласності між даним інвестором та іншими учасниками акціонерного товариства.

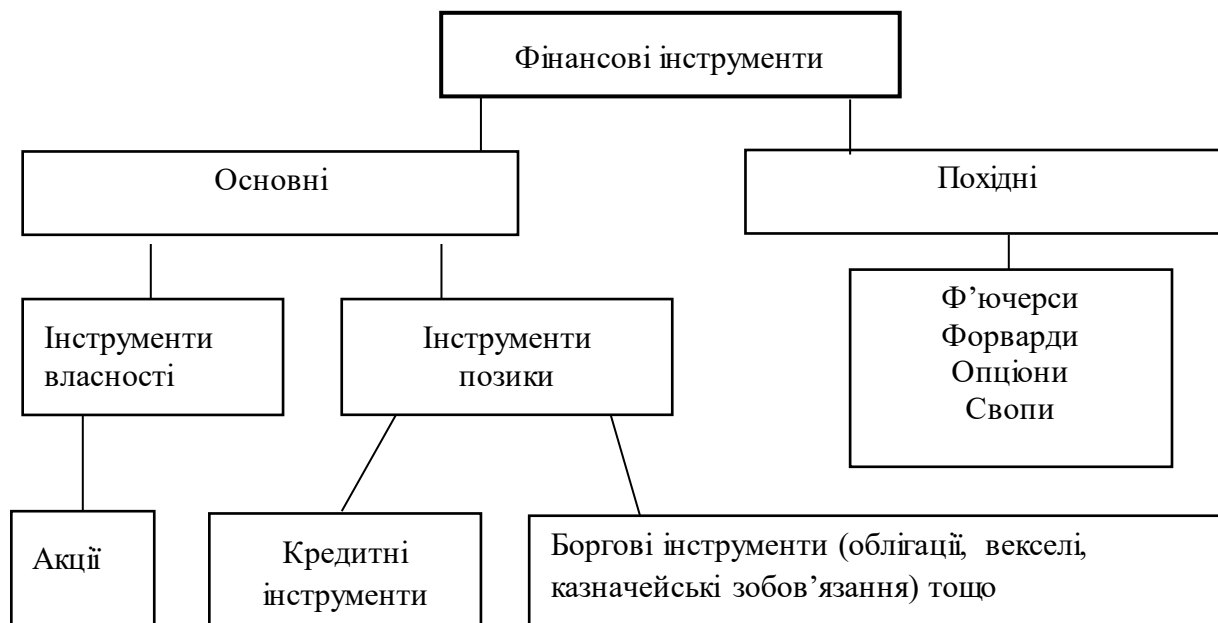

Рисунок 12.4 – Основні види фінансових інструментів

Пайові цінні папери: акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати фонду операцій з нерухомістю (ФОН), акції корпоративного інвестиційного фонду.

2) **Інструменти позики (боргові)** відображають кредитні відносини між емітентом та інвестором і, як правило, пов'язані з виплатою доходу інвестору за надану емітентом позику, характеризуються визначенням терміном обігу. Зобов'язання за інструментами позики виконуються емітентом, у першу чергу, а після цього, якщо є можливість, виконуються зобов'язання за інструментами власності.

Боргові цінні папери: облігації підприємств, державні облігації, облігації місцевих позик, векселі, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати.

3) **Іпотечні цінні папери** – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів.

До іпотечних цінних паперів відносяться: іпотечні облігації; іпотечні сертифікати; заставні.

4) **Приватизаційні цінні папери** – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду.

5) **Похідні фінансові інструменти (деривативи)** – це така група фінансових інструментів, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з купівлею-продажем певних фінансових чи матеріальних активів.

Деривативи: угоди ф'ючерсні, форвардні, опціонні, свопи тощо.

6) **Товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Слід відзначити, що ринок капіталу в Україні характеризується незначною різноманітністю цінних паперів. При цьому, найбільш розповсюдженими є акції та облігації підприємств.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства (АТ), включаючи право на отримання частини прибутку АТ у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна товариства у разі його ліквідації, право на управління АТ, а також немайнові права.

Акція – це цінний папір без установленого терміну обігу.

Доход, що одержує акціонер на акції, називається **дивідендом**. Товариства (корпорації) намагаються підтримувати дивідендні платежі на високому рівні, тому що, значною мірою, саме через ринкову ціну акцій визначають репутацію (рейтинг) корпорації, яка, у свою чергу, визначає здатність корпорації до залучення позикового капіталу або до додаткового випуску акцій.

Крім дивідендів, власники акцій можуть одержати доход (у вигляді курсової різниці), якщо вони продадуть акції дорожче, ніж їх купили.

Залежно від порядку виплати дивідендів і права участі в управлінні корпорацією акції поділяються на прості (звичайні) та привілейовані (преференційні).

Проста акція дає право власнику, як правило, на один голос на зборах акціонерів. *Дивіденд за звичайними акціями* залежить від результатів діяльності акціонерного товариства і нараховується за рішенням зборів акціонерів (проміжні дивіденди можуть нараховуватися за рішенням ради директорів АТ). Дивіденд за звичайними акціями може не виплачуватися у разі отримання АТ збитків або за рішенням зборів акціонерів направлення отриманих прибутків на розширення діяльності такого АТ. Доход у вигляді дивідендів за простою акцією виплачується в останню чергу, тобто після виплати дивідендів за привілейованими акціями.

Привілейовані акції надають їх власникам певні переваги порівняно з власниками простих акцій. Так, за привілейованими акціями встановлюється фіксований дивіденд, який не залежить від розміру прибутку АТ та виплачується раніше, ніж його визначають для власника простих акцій. Фіксований дивіденд виражається або у відсотках від номінальної вартості, або в грошах з розрахунку на одну акцію.

Привілейовані акції дають власнику переважне право на одержання частини майна товариства у разі його ліквідації, а також повернення власнику номінальної вартості акцій за його вимогою. Частка привілейованих акцій у статутному капіталі АТ не може перевищувати 25 %.

Основною характеристикою акції є її **курс** *курс* **вартість (курс акції)** – величина, що показує, у скільки разів поточна ціна акції (ціна, за якою її можна придбати у певний час на ринку) вища від номіналу.

Курс акції (ринкова вартість) залежить від низки факторів:

- 1) річного дивіденду, який вона приносить;
- 2) рівня позичкового процента;
- 3) співвідношення між пропозицією та попитом на них на фінансовому ринку.

Іншими словами, курс акції тим вищий, чим більшим є дивіденд, що

виплачується за нею і чим нижчим є рівень позичкового процента, оскільки, купуючи акції, власник грошового капіталу завжди порівнює виплачуваний за ними дивіденд з тим доходом, який він міг би одержати, поклавши свій капітал у банк, тобто з позичковим процентом.

Облігація – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом і підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії (для державних облігацій України – умовами їх розміщення) строк та виплатити доход за нею.

На відміну від акцій облігації після закінчення визначеного строку підлягають викупу, до того ж, емітент повинен сплатити номінальну вартість облігацій і доход у вигляді відсотка. Облігації випускаються іменні та на пред'явника, причому останні переважають.

Для облігацій характерні такі елементи:

- 1) номінальна вартість;
- 2) дата погашення;
- 3) купонна ставка – це обумовлений відсоток від номінальної вартості, що сплачується емітентом власнику облігації;
- 4) договір емісії – контракт на публічний випуск облігаційної позики. У договорі обов'язково обумовлюються: мінімальний поріг ліквідності цих цінних паперів; граничний рівень заборгованості; обмеження величини сплачуваних відсотків;
- 5) забезпечення облігацій. Забезпеченням є всі активи (майно) підприємства, що служить заставою при випуску облігацій;
- 6) рейтинг облігації – це її якісний параметр. Визначається за рейтинговою шкалою спеціальною комісією (рис. 12.4).

Емітент у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати цільові, відсоткові та дисконтні облігації.

Цільові облігації – виконання зобов'язань, за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених проспектом емісії.

Відсоткові облігації – за якими передбачається виплата відсоткових доходів.

Дисконтні облігації – розміщуються за ціною, нижчою, ніж їх номінальна вартість.

Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації, яка виплачується власнику облігації під час її погашення становить **дохід (дисконт)** за нею.

Емітент може розміщувати іменні облігації та облігації на пред'явника. Обіг облігацій дозволяється після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення облігацій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску облігацій.

Рисунок 12.4 – Шкала рейтингової оцінки облігацій за методикою Standard & Poor's

Найбільш важливим для економіки країни видом облігацій є державна облігаційна позика або, іншими словами, державні облігації. Основною метою випуску державних облігацій є фінансування потреб бюджету, збільшення надходження іноземної валюти і приведення в дію механізму стримувального впливу на інфляцію.

Казначейське зобов'язання – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету країни перед власником казначейського зобов'язання, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення.

Казначейські зобов'язання України розміщуються у документарній або бездокументарній формі. У разі розміщення казначейських зобов'язань України у документарній формі видається сертифікат.

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом у банку, який його видав.

Ощадний (депозитний) сертифікат є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі). Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі.

Вексель – це письмове безумовне зобов'язання, боргова розписка стандартної форми, що дає право її власнику вимагати сплати визначеної суми від особи, яка видала вексель, у відповідний строк і у відповідному місці.

Похідні фінансові інструменти виникли з традиційних фінансових відносин, що виходять за рамки традиційних прав і зобов'язань з приводу придбання або продажу класичних фінансових інструментів за фіксованими цінами. Похідні фінансові продукти містять у собі майнові права, засновані на використанні фінансових інструментів.

До таких цінних паперів відносять, передусім, форвардні контракти, ф'ючерси, опціони, свопи, варанти. Операції з ними проводяться у більшості країн як на первинному, так і на вторинному ринках цінних паперів. Однак, більша їх частина проходить через фондові біржі.

Фінансовий ф'ючерс – це стандартний строковий контракт, який укладається між емігентом (продавцем) та покупцем (інвестором) в цілях купівлі та продажу в майбутньому цінних паперів або фінансових інструментів по зафіксованій раніше ціні.

Базовий актив похідного цінного папера – це товари, валюта, цінні папери, які покладені в основу угоди.

Як правило, такі угоди здійснюються на фондовій біржі. Угода передбачає внесення певного страхового депозиту в залежності від руху на ринку тих паперів та інструментів, право на здійснення операцій з якими має покупець контракту.

Така угода базується на різниці між фіксованою ціною та ціною на дату виконання угоди. При цьому **ф'ючерсні контракти** можуть багатократно перепродаватися так, як це відбувається на валютних біржах. За останній час широке поширення отримали ф'ючерсні контракти на індекси біржових курсів, коли обидві сторони, які беруть участь, встановлюють домовленість про переказ певної суми у відповідності з рівнем зареєстрованого індексу на момент закінчення строку контракту.

Ф'ючерсними угодами активно користуються корпорації, банки, а також інші кредитно-фінансові установи для регулювання своїх активів та пасивів з

метою підтримки прибутковості під тиском ринкової кон'юнктури.

Особливість ф'ючерсу полягає в тому, що продавець не розпоряджається цінними паперами або фінансовими інструментами в момент узгодження контракту.

Опціон – строковий контракт на цінні папери чи інший фінансовий інструмент, який отримує покупець опціону з умовою продажу права на проведення тієї або іншої операції.

Сутність опціону полягає в тому, щоб обмежувати негативний тиск ринкової кон'юнктури на пасиви і активи покупця сумою, сплаченою за контракт.

В цілому фінансові інструменти переважно являють собою кон'юнктурний та спекулятивний механізм, що сприяє перерозподілу як грошових, так і фіктивних капіталів на фінансових ринках.

12.5. Структура фінансового ринку

Фінансовий ринок є, певною мірою, поняттям узагальненим. На практиці воно характеризує широку систему окремих видів фінансових ринків. Кожен з цих видів має певні зобов'язання, обслуговує різних клієнтів.

Структура фінансового ринку формується у залежності від:

- 1) періоду обертання фінансових активів;
- 2) виду фінансових активів;
- 3) умов обігу фінансових інструментів;
- 4) організаційної форми функціонування;
- 5) швидкості реалізації угод;
- 6) регіональної ознаки.

1. За періодом обертання фінансових активів фінансовий ринок поділяють на:

а) *ринок грошей*, на якому здійснюються операції купівліпродажу фінансових ресурсів на короткий строк (як правило до 1 року). Фінансові активи, що обертаються на ринку грошей, є найліквіднішими, їм притаманний найменший рівень фінансового ризику, а система формування цін на них є доволі простою. Класичними операціями на грошовому ринку є депозитні та валютні операції, міжбанківське кредитування, короткострокове банківське кредитування, облік комерційних векселів, операції з короткостроковими державними зобов'язаннями тощо. Таким чином, грошовий ринок поділяється на обліковий, міжбанківський та валютний;

б) *ринок капіталів*, на якому здійснюються операції купівліпродажу фінансових інструментів на тривалий строк (понад 1 рік). Вони, як правило, менш ліквідні, їм притаманний високий рівень фінансового ризику і досить високий рівень доходності. Ринок капіталів виступає найважливішим джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів і поділяється на ринок цінних паперів (середньо- та довгострокових) і ринок банківських кредитів (середньо- та довгострокових).

2. За видами фінансових активів виділяють:

а) *кредитний ринок* – на якому об'єктом купівлі-продажу є вільні кредитні ресурси, обіг яких здійснюється на умовах повернення, строковості, платності і забезпеченості;

б) ринок цінних паперів (фондовий ринок) – на якому об'єктом купівлі-продажу є усі види цінних паперів (фондових інструментів), емітованих підприємствами, різними фінансовими інститутами, державою;

в) *ринок деривативів* – на якому здійснюється торгівля похідними фінансовими інструментами (деривативами), з метою перерозподілу ризиків, які виникають у процесі обміну фінансовими інструментами чи товарами;

г) *валютний ринок* – на якому об'єктом купівлі-продажу є іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею;

д) *ринок золота та інших дорогоцінних металів* (срібла, платини тощо) – на якому об'єктом купівлі-продажу є дорогоцінні метали;

е) *ринок фінансових послуг* – на якому об'єктом відносин є фінансові послуги, що надаються юридичним і фізичним особам; є) ринок нерухомості – сегмент фінансового ринку, який розглядається як сфера вкладення капіталу в об'єкти нерухомості, з метою отримання прибутку або ж придбання нерухомості в особисту власність.

3. За умовами обігу фінансових інструментів (у цьому випадку йдеться виключно про фондові інструменти) фінансовий ринок поділяють на такі види:

а) *первинний ринок*, що характеризує ринок перших та повторних емісій цінних паперів, на якому здійснюється їх початкове розміщення серед інвесторів. Обов'язковими учасниками первинного ринку є емітенти цінних паперів і інвестори, а також можлива участь андерайтерів;

б) *вторинний ринок*, де обертаються цінні папери, продані раніше на первинному ринку. Однією з основних функцій вторинного ринку є встановлення реальної ринкової ціни (курсової вартості) окремих цінних паперів, яка відображає всю наявну інформацію про фінансовий стан емітентів і умови емісії. Для таких фінансових активів, як акції, ф'ючерси та опціони, характерним є не тільки розвинений вторинний ринок, а й наявність спеціалізованих бірж для торгівлі цими активами.

4. За організаційними формами функціонування фінансовий ринок поділяють на такі види:

а) **організований (біржовий) ринок** – торгівля ф'ючерсними та опціонними контрактами, яка здійснюється на фондових, валютних і строкових біржах.

Біржовий ринок – ринок з найвищим рівнем організації, що максимально сприяє підвищенню мобільності капіталу та формуванню реальних ринкових цін на фінансові інструменти, які перебувають в обігу. Організований ринок – це упорядкований ринок, що забезпечує:

– високу концентрацію попиту і пропозиції в одному місці (встановлюється найбільш об'єктивна система цін на окремі фінансові інструменти);

- обов'язкову перевірку фінансового стану емітентів основних видів цінних паперів, допущених до торгів; – відкритий характер процедури торгів;
- гарантування виконання укладених угод.

Біржовий ринок є переважно вторинним ринком, оскільки на ньому в більшості випадків відбувається торгівля емітованими раніше фінансовими активами;

б) неорганізований (позабіржовий) ринок, на якому здійснюється купівля-продаж фінансових інструментів і послуг, угоди за якими не реєструються. Цей ринок характеризується:

- вищим рівнем фінансового ризику (оскільки багато фінансових інструментів і послуг, які котируються на ньому, не проходять процедури перевірки на біржах або були ними відхилені у процесі лістингу);
- більш низьким рівнем юридичної захищеності та поточної поінформованості покупців;
- торгівлею цінних паперів більш низької якості тощо.

Разом з тим цей ринок забезпечує:

- обіг більш широкої номенклатури фінансових інструментів і послуг;
- потреби окремих інвесторів у фінансових інструментах з високим рівнем ризику і, відповідно, більшим доходом;
- таємницю здійснення окремих угод.

На позабіржовому ринку здійснюється більша частина операцій з цінними паперами та основний обсяг кредитних, валютних і страхових операцій.

5. За швидкістю реалізації угод фінансовий ринок поділяють на види:

а) ринок з негайною (терміною) реалізацією угод (ринок «спот»), на якому угоди здійснюються за короткий термін (як правило, до трьох днів);

б) ринок з реалізацією угод у майбутньому (строкові ринки: форвардний, ф'ючерсний, опціонний і свопів). Предметом обігу на цьому ринку є, як правило, фондові, валютні і товарні деривативи (похідні цінні папери).

б. За регіональною ознакою розрізняють:

а) місцевий фінансовий ринок, представлений, в основному, операціями комерційних банків, страхових компаній, неорганізованих торговців цінними паперами з їх контрагентами – місцевими суб'єктами господарювання і населенням;

б) регіональний фінансовий ринок, який функціонує в межах області (регіону) і, поряд з місцевими неорганізованими ринками, включає систему регіональних фондових і валютних бірж;

в) національний фінансовий ринок, який включає всю систему фінансових ринків держави, їх видів і організаційних форм;

г) світовий (міжнародний) фінансовий ринок як складова світової фінансової системи, в яку інтегровані національні фінансові ринки держав з відкритою економікою.

Варто зазначити, що всі складові фінансового ринку перебувають у тісному взаємозв'язку.

Тестові завдання

11.1. Фінансовий ринок – це складова ринку:

- а) капіталу;
- б) ресурсів;
- б) праці;
- г) цінних паперів.

11.2. Головними суб'єктами фінансового ринку є:

- а) акціонерні товариства;
- б) приватні підприємці;
- в) домашні господарства;
- г) держава.

11.3. Система економіко-правових відносин, пов'язаних із випуском та обігом фінансових активів – це:

- а) ринок грошей;
- б) ринок капіталу;
- в) фінансовий ринок;
- г) фондовий ринок.

11.4. До основних функцій фінансового ринку належать:

- а) мобілізація тимчасово вільного капіталу з різних джерел;
- б) ефективний розподіл вільного капіталу між чисельними кінцевими його споживачами;
- в) емісія цінних паперів;
- г) прискорення обороту капіталу.

11.5. За видами фінансових активів фінансовий ринок поділяють на:

- а) кредитний ринок;
- б) ринок грошей;
- в) ринок цінних паперів;
- г) усі відповіді правильні.

11.6. За періодом обертання фінансових активів фінансовий ринок поділяють на:

- а) фондовий ринок; ринок золота;
- б) валютний ринок; ринок грошей;
- в) ринок грошей; ринок капіталів;
- г) ринок капіталів; фондовий ринок.

11.7. До основних інструментів фінансового ринку не належать:

- а) деривативи;
- б) готівкові гроші;
- в) банківські кредити;
- г) цінні папери.

11.8. Фінансовий посередник – це:

- а) фінансові установи, що займаються комерційною діяльністю;
- б) особа, яка одержує позику на засадах повернення, платності та забезпеченості;

в) фінансова установа, чії функції полягають в акумулюванні коштів громадян та юридичних осіб і подальшому їх наданні на комерційних засадах у розпорядження позичальників;

г) комерційний банк.

11.9. До суб'єктів фінансового ринку належать:

а) домашні господарства;

б) підприємства;

в) держава;

г) усі відповіді правильні.

11.10. Особи, які вкладають свої кошти в діяльність інших суб'єктів ринку, купуючи певні фінансові активи, з метою отримання доходу – це:

а) інститути інфраструктури;

б) інвестори;

в) фінансові посередники;

г) емітенти.

❓ Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність і призначення фінансового ринку.
2. Назвіть основних суб'єктів фінансового ринку.
3. Охарактеризуйте функції фінансового ринку.
4. Поясніть інструменти фінансового ринку.
5. Назвіть у чому полягає значення фінансових посередників на фінансовому ринку.
6. З'ясуйте, яку роль відіграє держава та державне регулювання на фінансовому ринку.
7. Поясніть, яку функцію виконує ринок цінних паперів.
8. Назвіть і охарактеризуйте, які інститути входять до складу інфраструктури фінансового ринку.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- Основними інструментами на фінансовому ринку є цінні папери.
- Інструментами грошового ринку є гроші і розрахункові документи.
- Короткострокові інструменти обслуговують операції на ринку капіталу.
- Боргові фінансові інструменти характеризують кредитні відносини між покупцем і продавцем і зобов'язують боржника погасити в передбачені строки їх номінальну вартість і заплатити винагороду у формі відсотка (облігації, векселі тощо).
- Вторинні фінансові інструменти та деривативи тотожні поняття.

- Основними видами деривативів є чеки, векселі, опціони, свопи.
- До фінансових інструментів з низьким рівнем ризику належать спекулятивні операції.

Завдання 2. Поставити ліворуч від номера відповідну літеру, пов'язавши сутність цінних паперів з їх описом.

Цінні папери	Опис цінних паперів
...1. Акція	А. Цінні папери, що випускаються виключно інвестиційними фондами чи інвестиційною компанією і дають право їхньому власнику отримувати дохід у вигляді дивідендів.
...2. Облігація	Б. Контракт, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продавати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною.
...3. Казначейські зобов'язання	В. Письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді відсотка, розмір якого визначається банком.
...4. Ощадний сертифікат	Г. Письмове й безспірне зобов'язання позичальника сплатити після настання строку певну суму грошей власникові векселя.
...5. Вексель	Д. Угода між партнерами, один з яких випускає і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продавати їх.
...6. Приватизаційні цінні папери	Е. Цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частину активів цієї корпорації в разі її ліквідації.
...7. Депозитарне свідоцтво	Є. Документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів.
...8. Варанти	Ж. Боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформлюється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного папера з виплатою позичальником фіксованого доходу.
...9. Опціони	З. Вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових засобів до бюджету і дають право на отримання фіксованого доходу.

ТЕМА 13. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику банківської системи України, засвоїти функції Національного банку України, його роль у фінансовій системі країни, зрозуміти функції комерційних банків, їх роль у банківській системі.

План

- 13.1. Сутність банківської системи в сучасних умовах
- 13.2. Основні функції Національного банку України як центрального банку країни
- 13.3. Комерційний банк як ключова складова банківської системи

 Ключові поняття: банк, банківська система, Національний банк України, Центральний банк, емісійний центр, універсальний банк, спеціалізований банк, банківський нагляд, банківські об'єднання.

13.1. Сутність банківської системи в сучасних умовах

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені і діють на території України. Банківська система виникає не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний окремий банк займає певне місце.

Можна стверджувати, що банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому.

Порівнюючи банківську систему з іншими, можна виявити в ній спільні для усіх систем риси, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні риси, які підкреслюють банківську специфіку.

До загальних рис банківської системи можна віднести такі [2]:

1) поєднання багатьох однотипних елементів. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком Національного банку України, є отримання прибутку;

2) динамічність системи. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;

3) закритість системи. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто

банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

4) саморегуляція системи. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

До специфічних рис банківської системи можна віднести такі:

1. Дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального (в Україні – це Національний банк), на другому – усі інші банки.

Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монопольним правом випуску в обіг банківських білетів, а також здійснює фінансово-контрольні функції. Головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи.

Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції. Ці банки обслуговують економічних суб'єктів – зокрема юридичних та фізичних осіб, державні структури.

Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує національне господарство відповідно до завдань, які випливають з грошово-кредитної політики центрального банку.

2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому.

3. Гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.

4. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків. Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій.

Банківська система України у загальному вигляді представлена на рис. 13.1.

Ефективна діяльність банківської системи забезпечується на законодавчому рівні, який відображає національні потреби в її управлінні та організації. У розвинених країнах існують дві найбільш поширені моделі організаційної структури банківських систем, які визначаються особливостями функцій, які вони виконують.

Згідно з першою моделлю центральний банк країни проводить грошово-кредитну політику, що є частиною інструментарію, яким володіють органи влади для регулювання економіки.

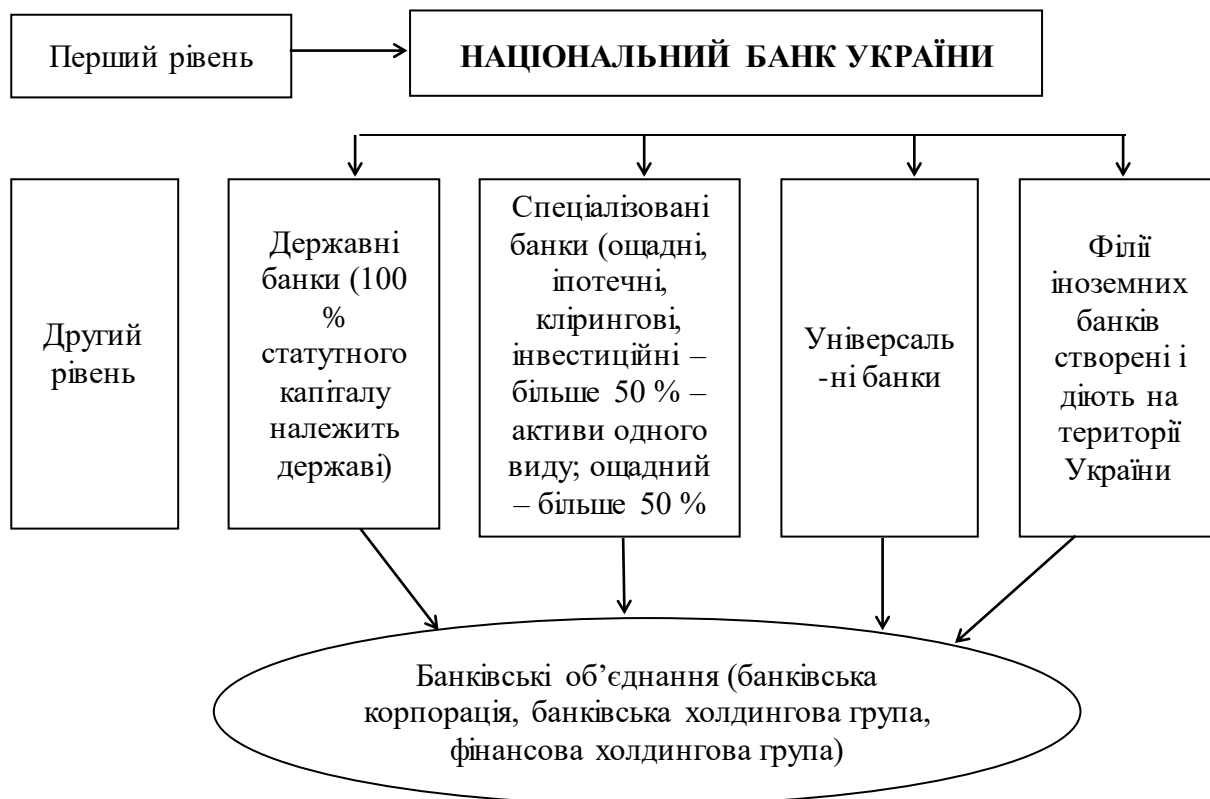

Рисунок 13.1 – Структура банківської системи України

При цьому грошово-кредитна політика пов'язана із структурною, бюджетною, кон'юнктурною політиками, хоча використовується для виконання економічних і соціальних завдань уряду. Дана модель організації центральних банків характерна для таких країн, як Франція, Великобританія, Японія.

Відповідно до другої моделі основною метою центрального банку є підтримання стабільності цін за допомогою використання інструментів грошово-кредитної політики, яка не залежить від уряду. У рамках цієї моделі, яка характерна для Німеччини та Нідерландів, центральний банк є незалежним, але при цьому виконує чітко визначені завдання.

Розглядаючи банківську систему України, яка почала формуватися ще у 1991 р. після проголошення незалежності, слід зауважити, що основним завданням Національного банку, який знаходиться на першому рівні, є підтримання стабільності національної грошової одиниці – гривні. Однак, враховуючи ситуацію, що склалася внаслідок фінансової кризи, одним із основних завдань також є стримування темпів інфляції. При цьому грошово-кредитна політика повинна узгоджуватися з урядом. Отже, можна стверджувати, що в Україні існує специфічна модель організаційної побудови банківської системи.

Загальносистемна інфраструктура, яка має міжбанківське призначення, забезпечує координацію та об'єднання зусиль усіх банків як посередників на грошовому ринку, дозволяє банківській системі виконувати функції, які властиві лише їй. До таких функцій банківської системи належать:

- трансформаційна;
- створення платіжних засобів;
- регулювання грошової маси в обігу;
- стабілізаційна.

Трансформаційна функція банківської системи ґрунтується на аналогічній функції окремих банків. Однак це не сума від механічного складання подібних функцій всіх банків, які входять у систему. У масштабах системи виникає якісно нова функція трансформації – більш масштабна, більш глибока, більш завершена й ефективна, ніж сума трансформаційних потенціалів окремих банків, що зумовлено певними обставинами.

Зокрема у трансформаційний процес включається центральний банк. Він є банком банків і активно здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні. Застосовуючи механізми рефінансування шляхом проведення кредитних аукціонів, тендерів, прямого надання кредитів, центральний банк трансформує ресурси грошового ринку і за строками, і за розмірами, і за ризиками в регіональному аспекті у більших масштабах, ніж окремі комерційні банки. Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті комерційними банками.

Банківська система істотно підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціалізованих банків. Саме тому спеціалізовані банки мають можливість виконувати дану функцію в кооперації з універсальними банками. Наприклад, Ощадбанк України, спеціалізуючись на депозитних операціях, у межах системи має можливість запропонувати мобілізовані кошти банкам, які здійснюють кредитні операції. Як складові системи спільно ці банки можуть забезпечити весь комплекс трансформації грошового капіталу на ринку.

Отже, дана функція особливо актуальна в Україні в умовах фінансової кризи, оскільки значна кількість банків мають недостатню ресурсну базу для здійснення активних операцій. Національний банк України через вищезазначені механізми проводить рефінансування банків, забезпечуючи таким чином ресурсний потенціал банків другого рівня.

Функція створення платіжних засобів, або емісійна, полягає у випуску платіжних інструментів. У її виконанні беруть участь усі ланки системи – центральний банк, який здійснює готівкову емісію, оскільки він має монополічне право на її випуск, а також банки другого рівня, які випускають кредитні платіжні інструменти.

Слід зазначити, що дана функція нерозривно пов'язана з функцією регулювання грошового обороту, яка полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. Банківська система здатна управляти пропозицією грошей залежно від потреб економіки. Дана функція банківської системи якісно відрізняється від аналогічної функції окремого банку. Кожний банк здатний брати участь у формуванні пропозиції грошей і навіть зацікавлений у розширенні своєї діяльності, оскільки це дає йому можливість отримати додатковий прибуток. У цьому випадку лише в системі можна

визначити межі такої діяльності, що адекватні попиту на гроші, і обмежити емісійну функцію кожного банку. Це досягається шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики центрального банку.

Особливої актуальності дана функція набуває у сучасних умовах, оскільки одним із завдань у даний період є недопущення різкого збільшення грошової маси в обігу з метою стримування темпів інфляції. З цієї причини значно зменшується кредитна емісія банків другого рівня, водночас як Національний банк проводить рефінансування в основному проблемних банків.

Функція забезпечення стабільної банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційна функція) впливає з надзвичайно високих ризиків у банківській діяльності. Існує загроза того, що наслідком дестабілізації цієї діяльності може бути розбалансування грошового ринку, що спровокує загальноекономічну кризу. Як посередники на грошовому ринку банки функціонують переважно за рахунок чужих капіталів – акціонерного капіталу, залучених коштів вкладників та позичок інших банків. Тому вони перебувають під постійним контролем і тиском з боку великої кількості клієнтів та акціонерів, дії яких визначаються не тільки економічними розрахунками, а й чутками, очікуваннями, припущеннями. Отже, діяльність банків залежить від великої кількості зовнішніх факторів, які зумовлюють значне вилучення депозитів з банків. Сьогодні це призвело до зменшення фінансових ресурсів у банках та запровадження у деяких з них тимчасової адміністрації і призначення кураторів з метою недопущення банкрутства, яке негативно позначиться на економічній системі. Тому забезпечення високої довіри до банків – це завдання не тільки окремих банків, а й усієї банківської системи.

Банки як посередники на грошового ринку повинні брати на себе відповідальність перед інвесторами за економічні ризики своїх позичальників. Завдяки широким масштабам своєї діяльності банки потенційно можуть диверсифікувати ці ризики і максимально пом'якшити їх для інвесторів. Однак успіху в цьому можна досягти лише завдяки зусиллям всієї банківської системи. Тільки в межах банківської системи можна створити дієвий механізм страхування банківських ризиків та банківських депозитів.

Стабілізаційна функція банківської системи здійснюється шляхом прийняття низки законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх її ланок, – від центрального банку до вузькоспеціалізованих комерційних банків, а також створення дієвого механізму контролю і нагляду за дотриманням цих законів і діяльністю банків у цілому.

13.2. Основні функції і завдання Національного банку України як центрального банку країни

Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні, яка об'єктивно визначає ключову роль центрального банку щодо регулювання банківської діяльності.

Центральні банки в їх сучасному вигляді існують відносно недавно.

Перший центральний банк «Ріксбанк» було створено у Швеції в 1668 р. – на межі переходу від феодалізму до капіталізму. У 1694 р. був заснований Банк Англії. Однак ці банки не мали виключного права на емісію грошових знаків і їх функції суттєво відрізнялися від функцій сучасних центральних банків. Так, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати промисловість і торгівлю, а Банк Нідерландів – внутрішню і зовнішню торгівлю.

У сучасному вигляді центральні банки виникли в ХІХ ст.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» у березні 1991 р. на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР утворено Національний банк України, який є державною установою. Цей закон визначає статус і принципи діяльності Національного банку України. Основні функції, завдання та організаційно-правові засади діяльності Національного банку України визначені в Законі України «Про Національний банк України», який був прийнятий Верховною Радою в 1999 р. Національний банк України (НБУ) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління. Юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації його визначаються Конституцією України, Законом України «Про банки і банківську діяльність», Законом України «Про Національний банк України», Статутом Національного банку України, який затверджений постановою Президії Верховної Ради України 7 жовтня 1991 р.

Слід зазначити, що взаємовідносини між Національним банком України і Урядом будуються на принципах підзвітності першого.

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, банків другого рівня, а останні не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України.

Завдання, які стоять перед Національним банком України, визначають його роль та місце в економічній системі України. Виконуючи відповідні функції та операції, Національний банк впливає на всі сфери економічного життя країни і передусім забезпечує стабільність національної грошової одиниці.

Враховуючи те, що банківська система займає важливе місце в економіці країни, а також високий рівень залежності економічної і загальної безпеки держави від стану банківської системи, надзвичайної важливості набуває питання організації державного управління у цій сфері. Вирішення цього завдання покладено на Національний банк України як особливий орган державного управління. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» [12] Національний банк виконує такі функції:

1) відповідно до розроблених Радою Національного банку «Основних засад грошово-кредитної політики» визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної, банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 9) веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- 10) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- 11) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 12) здійснює валютне регулювання відповідно до визначених спеціальним законом повноважень, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;
- 13) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 14) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин;
- 15) організовує інкасацію і перевезення банкнот, монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет, інших цінностей;
- 16) реалізовує державну політику щодо питань захисту державних секретів у системі Національного банку;
- 17) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- 18) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, яка визначена законом.

Усі вищенаведені функції Національного банку України можна умовно поділити на дві групи. *Перша група* – це функції, притаманні Національному банку України як банківській установі (кредитування, операції з валютою та банківськими металами, інкасація тощо). *Друга група* – це функції, які характеризують Національний банк України як орган державного управління. Головною функцією його є здійснення банківського регулювання та нагляду.

Розглянемо функції Національного банку України (табл. 13.1).

Таблиця 13.1 – Функції Національного банку України

Функції	Зміст функції
1-а група функцій	
Центральний банк	<ul style="list-style-type: none"> • здійснює грошово-кредитну політику; • веде Державний реєстр банків; • організовує діяльність Державної скарбниці України; • видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень; • здійснює регулювання обсягу грошової маси; • представлення інтересів України у взаємовідносинах із центральними банками інших держав та міжнародними фінансовими організаціями;
Емісійний центр	<ul style="list-style-type: none"> • належить монопольне право на емісію грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків
Провідник грошово-кредитної політики держави	<ul style="list-style-type: none"> • розробляє і проводить державну політику в сфері грошового обігу, кредиту, яка ґрунтується на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку
Валютний орган	<ul style="list-style-type: none"> • здійснює валютну політику; • складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України; • контролює дотримання ліміту зовнішнього державного боргу України; • визначає ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків-нерезидентів; • нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики; • видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування; • визначає способи встановлення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, валютного контролю
2-а група функцій	
Орган банківського нагляду	<ul style="list-style-type: none"> • здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку та економічних нормативів; • впроваджує міжнародні підходи та стандарти з нагляду та регулювання комерційних банків
Банк банків	<ul style="list-style-type: none"> • здійснює державну реєстрацію банків і кредитних установ, а також ліцензування банківських операцій; • встановлює для банківської системи та кредитних установ єдині правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації та коштів; • надає комерційним банкам кредити, які використовуються для задоволення тимчасових потреб банків і для кредитування цільових програм
Банк держави	<ul style="list-style-type: none"> • виконує операції із державними цінними паперами
Розрахунковий центр	<ul style="list-style-type: none"> • визначає систему, порядок і форми розрахунків, в тому числі між банками та кредитними установами; • розробляє і впроваджує автоматизовану систему міжбанківських розрахунків з використанням прогресивних технологій у банківській справі.

13.3. Комерційний банк як ключова складова банківської системи

Банки відіграють ключову роль в кредитно-фінансовій системі країни, концентруючи основну частину її ресурсів.

У Законі України «Про банки і банківську діяльність», зазначено, що банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [11].

До основної діяльності банку відноситься комплекс із трьох посередницьких операцій:

- залучення грошових вкладів;
- надання кредитів і створення платіжних засобів;
- здійснення розрахунків між клієнтами.

Перелічені операції є базовими, вони створюють первинну сферу банківської діяльності. При невиконанні будь-якої з цих операцій зв'язок між попитом і пропозицією на грошовому ринку буде розірваний, або він повинен здійснюватися у формі прямих контактів між продавцями і покупцями грошей.

Отже, комплекс із трьох базових операцій – депозитних, кредитних і розрахункових – створює первинну сферу банківської діяльності, а фінансовий посередник, що виконує цей комплекс, є банківським інститутом, банком в економічному розумінні.

Банки як суб'єкти фінансового ринку мають дві принципові ознаки, що відрізняють їх від інших суб'єктів.

По-перше, для банків характерним є подвійний обмін борговими зобов'язаннями. Вони розміщують власні боргові зобов'язання (депозити, ощадні сертифікати тощо), а мобілізовані таким чином кошти розміщують в боргові зобов'язання та цінні папери, які випущені іншими. Це відрізняє банки від фінансових брокерів та дилерів, які не випускають власних боргових зобов'язань.

По-друге, для банків характерне прийняття на себе безумовних зобов'язань з фіксованою сумою боргу перед юридичними та фізичними особами. Цим вони відрізняються від інвестиційних фондів, які всі ризики, пов'язані зі зміною вартості активів та пасивів, розподіляють серед своїх акціонерів [10].

Поєднуючи усе вищесказане можна стверджувати, що банк – це універсальне фінансове підприємство, яке здійснює професійне управління ресурсами суспільства в їх грошовому виразі й виконує відповідні специфічні функції в економіці на законній підставі та під юрисдикцією державних органів, що забезпечують регулювання і контроль банківської діяльності.

Стратегічна ціль комерційного банку – бути найбільш надійним банком країни, зорієнтованим на інтереси клієнтів, лідером у наданні повного спектра якісних послуг на всіх сегментах фінансового ринку, сприяти інтеграції у

міжнародні ринки грошових коштів і капіталів [3].

Безпосереднє надання вільних грошових ресурсів їх власниками для позики промисловим і торговим підприємцям наштовхується на ряд перепон, а саме:

1) розміри грошового капіталу, що пропонується як позика, можуть не відповідати розмірам попиту на позиковий капітал;

2) строки вивільнення грошових капіталів у їх власників досить часто не співпадають зі строками, на які ці капітали потрібні позичальникам;

3) перепорою для прямого кредитування власниками вільних грошових ресурсів може бути недостатність інформації про кредитоспроможність позичальників, а отже і великий ризик втрати грошей.

Банки виконують в ринковій економіці такі функції (рис. 13.2).

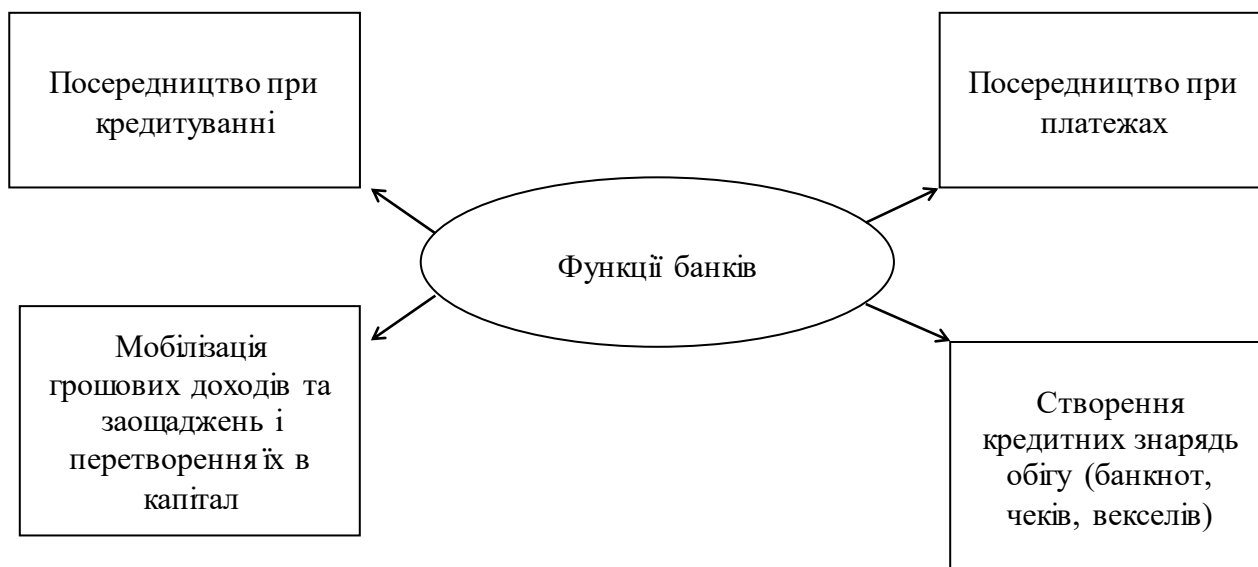

Рисунок 13.2 – Функції банків [3]

Банки, виступаючи посередниками, усувають всі перепони на шляху до прямого кредитування. Вони мобілізують вклади різних розмірів та різних строків, тому можуть надавати підприємствам, які функціонують, кредити в необхідній їм сумі і на необхідні терміни (строки). Водночас, спеціалізуючись на проведенні кредитних операцій, банки мають можливість достовірно визначити кредитоспроможність своїх клієнтів-позичальників.

З посередництвом при кредитуванні тісно пов'язана функція посередництва при платежах. Під час здійснення операцій підприємцям необхідно займатися веденням каси – прийомом грошей від клієнтів, їх виплатою, зберіганням готівки, записом всіх грошових надходжень і видач на відповідних рахунках. Виступаючи посередником при платежах, банки беруть на себе виконання цих операцій для своїх клієнтів.

Особлива функція банку – мобілізація грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у капітал. Громадяни отримують грошові доходи, частину з яких на короткий чи тривалий час акумулюють для майбутніх витрат. Банк

мобілізує ці грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів, у результаті чого вони перетворюються в позиковий капітал, який використовується суб'єктами господарчої діяльності для розвитку своїх підприємств.

Отже, в сучасній ринковій економіці з розподілом праці банківська система має велике значення завдяки тому, що вона пов'язана з усіма секторами економіки.

Банківська справа, як правило, є досить вигідним бізнесом, який керується певними принципами:

1. Правовий режим здійснення банківської діяльності. Основні параметри організації та функціонування національних банків повинні наближатися до загальноприйнятих стандартів і норм. Нині використовуються стандарти і норми, рекомендовані Базельським комітетом із питань банківського нагляду (Швейцарія).

2. Прибутковість. Прибуток – це те, без чого банк не може існувати, без чого втрачається зміст його економічного обслуговування. Але отримати якомога більший прибуток банк зможе лише тоді, коли він найкраще задовольнить потреби свого клієнта, якщо клієнт, отримавши банківську послугу, в свою чергу також отримає прибуток. Отже, спільна мета діяльності банку і клієнта – прибуток.

3. Договірний характер відносин між банком та клієнтами. Клієнти самостійно вибирають банки для кредитно-розрахункового та касового обслуговування, можуть обслуговуватися за всіма видами банківських операцій в одному чи кількох банках.

4. Принцип «дешевше купити – дорожче продати». Стратегія банку полягає в найбільш дешевому придбанні ресурсів і продажі їх за найбільш високою ціною. Крім того, необхідно враховувати фактори зниження ризику втрат шляхом підбору надійних клієнтів, отримання гарантій, диверсифікації капіталу при освоєнні різних ринків позичкового капіталу.

5. Основне (незмінне) правило: все для клієнтів, для їх безпеки, на підставі партнерських відносин, на принципі взаємної зацікавленості. Цей принцип діяльності ґрунтується на тому, що комерційні банки – ризикові підприємства, але ризикувати вони можуть лише розміром свого капіталу.

В умовах ринку банк і клієнт обирають один одного, а тому, на думку провідних банкірів, найважливішим активом, який не відображається в балансі банку, є довіра з боку його клієнтів. Вступаючи у взаємовідносини з банком, клієнт дає йому своєрідний аванс довіри, який банк повинен виправдати.

Комерційні банки класифікуються за такими ознаками:

- форма власності;
- організаційно-правова форма;
- належність капіталу;
- масштаби діяльності;
- обсяг та різноманітність здійснюваних операцій;
- розмір активів тощо.

За формами власності виділяються державні та колективні банки.

В Україні банки можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані.

Універсальні банки здійснюють майже всі види банківських операцій, які не заборонені чинним законодавством, і обслуговують широке коло клієнтів.

Перевагами універсальних банків вважаються такі:

- всебічний сервіс для клієнтів («все з одних рук»);
- надання послуг, які нерентабельні для банку;
- більша надійність вкладів за рахунок диверсифікації;
- більш висока продуктивність банківської системи;
- більша конкурентоспроможність банківських та небанківських установ.

Недоліки універсальної банківської системи – це перш за все: можливість конфліктних ситуацій між інтересами клієнтів і банком; можливість концентрації влади.

Спеціалізовані банки здійснюють обмежене коло операцій або обслуговують обмежену кількість клієнтів. Згідно з діючим законодавством України банк набуває статусу спеціалізованого у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу, а статусу спеціалізованого ощадного банку – у разі, якщо більше 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб [11]. Спеціалізований банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій.

Закон України визначає, що за спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими) [3].

Таблиця 13.2 – Види спеціалізованих банків в Україні

Спеціалізація банків	Зміст спеціалізації банку
Інвестиційні банки	Спеціалізуються на акумулюванні значних сум грошових коштів на тривалі строки, зокрема шляхом випуску облігаційних позик та надання довготермінових кредитів
Іпотечні банки	Здійснюють довгострокове кредитування житлового будівництва під заставу земельних ділянок (іпотеки), інші довгострокові позики – під заставу нерухомості
Інноваційні банки	Спеціалізовані банки, основними операціями яких є операції з кредитування венчурного капіталу, новітніх розробок, технічного і технологічного прогресу
Ощадні банки	Спеціалізовані банки, основною діяльністю яких є здійснення операцій з приймання на зберігання і видачі вкладів та з кредитування фізичних осіб. Вони можуть виконувати розрахунково-касове обслуговування організацій

Тестові завдання

1. Банківська система України складається з:

- 1) Національного банку України;
- 2) комерційних банків;
- 3) філій іноземних банків;
- 4) усі відповіді правильні.

2. До загальних рис банківської системи не належить:

- 1) динамічність;
- 2) закритість;
- 3) дворівнева структура;
- 4) саморегуляція.

3. До специфічних рис банківської системи не належить:

- 1) централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому;
- 2) наявність системи комерційних банків;
- 3) гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку;
- 4) наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків.

4. Структура банківської системи України є:

- 1) однорівневою;
- 2) дворівневою;
- 3) трирівневою;
- 4) може бути дво- або трирівневою.

5. До функцій банківської системи не належить:

- 1) трансформаційна;
- 2) регулювання грошової маси в обігу;
- 3) стабілізаційна;
- 4) комерційна.

6. Перший рівень банківської системи складається з:

- 1) Державного казначейства України;
- 2) Національного банку України;
- 3) Міністерства фінансів України;
- 4) державних банків.

7. Вищим органом управління Національного банку є:

- 1) Кабінет Міністрів України;
- 2) Рада Національного банку України;
- 3) Правління Національного банку України;
- 4) Голова Національного банку.

8. До основної функції Національного банку України належить:

- 1) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- 2) забезпечення цінової стабільності;

3) забезпечення стабільності національної грошової одиниці та цінової стабільності;

4) контроль і управління інфляційними процесами.

9. Головна мета банківського регулювання і нагляду – це:

1) безпека та фінансова стабільність банківської системи;

2) захист інтересів вкладників і кредиторів;

3) контроль грошової маси в обігу;

4) безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

10. Найбільш важливі завдання банків полягають у:

1) наданні можливостей для необхідного фінансування промислових підприємств, державних бюджетів і приватних господарств;

2) наданні можливостей для вкладання грошових коштів з метою нагромадження заощаджень в народному господарстві;

3) забезпеченні безперервного грошового обігу і обігу капіталу.

4) усі відповіді правильні.

❓ Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність банківської системи та її призначення.

2. Назвіть складові елементи банківської системи України.

3. З'ясуйте загальні риси банківської системи.

4. Поясніть, специфічні риси банківської системи.

5. Обґрунтуйте два рівні банківської системи.

6. Назвіть складові другого рівня банківської системи.

7. Роль НБУ у банківській системі України.

8. Розкрийте відміни універсальних і спеціалізованих банків.

9. Висвітліть функції комерційних банків.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

– Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є центральний банк.

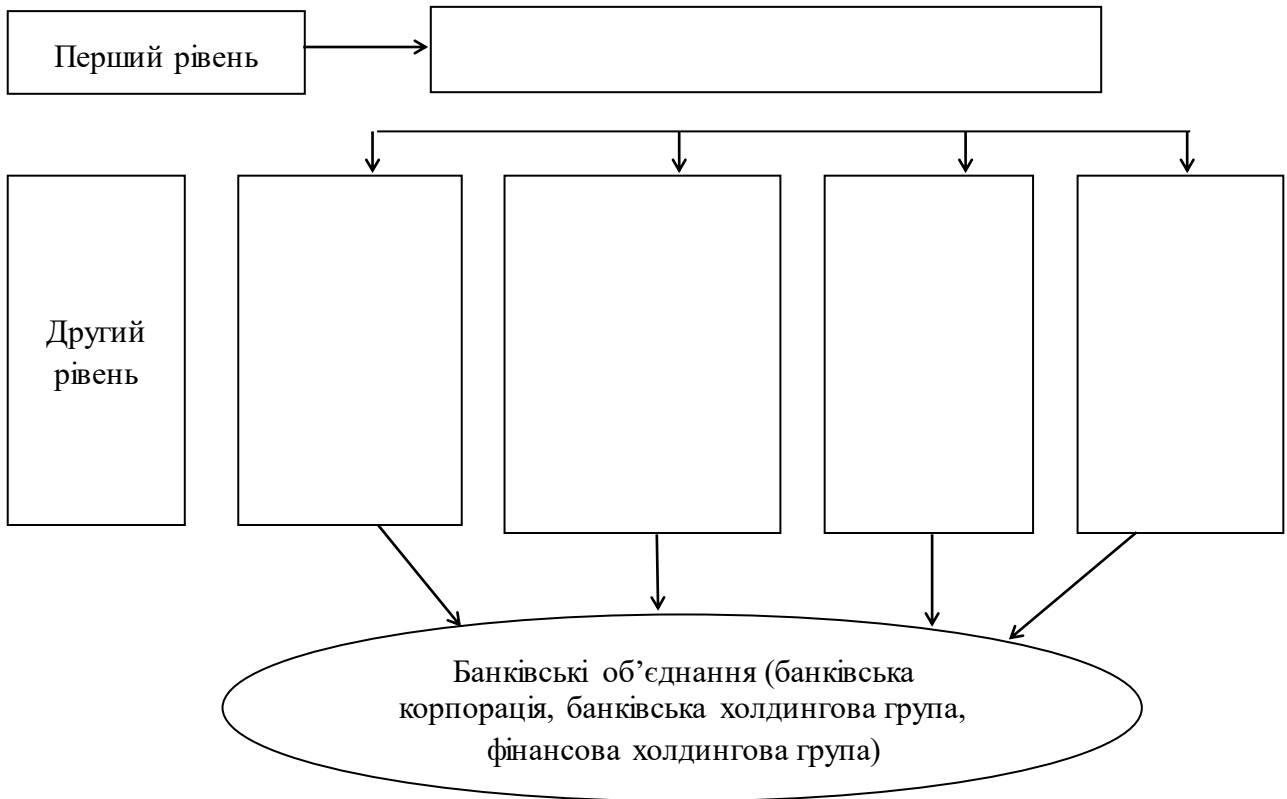
– Центральний банк – це емісійно-касовий центр країни, що здійснює нагляд за банківською системою і несе відповідальність за проведення монетарної політики в державі з метою забезпечення стабільного не інфляційного розвитку економіки.

– Центральні банки не здійснюють банківські операції, що приносять дохід.

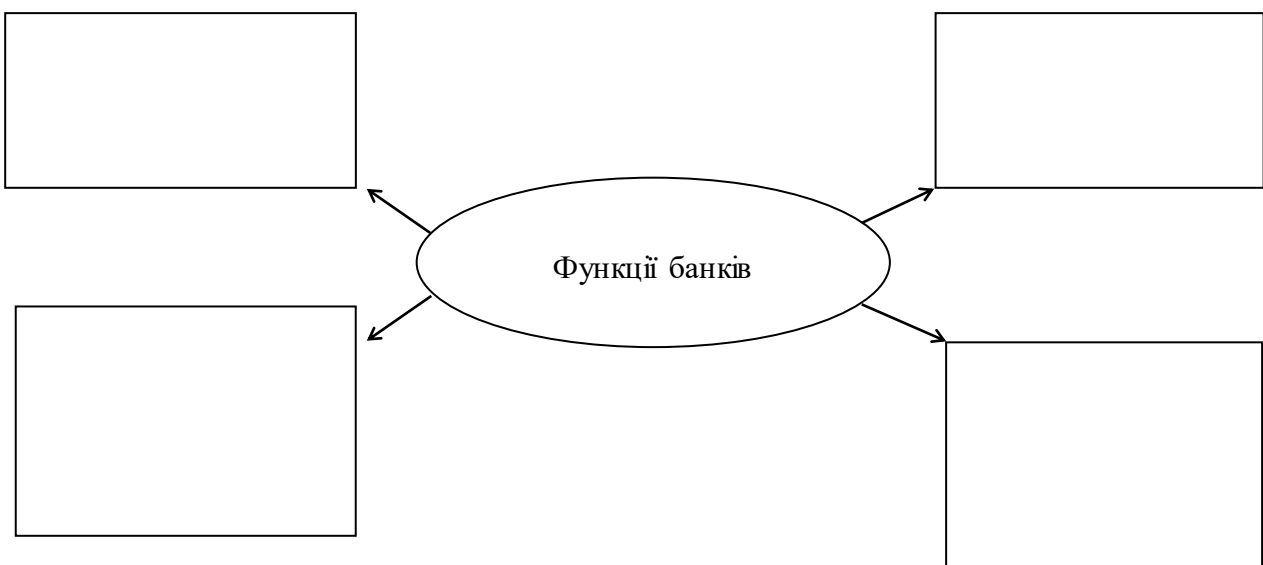
– Організаційною формою центральних банків найчастіше є товариство з обмеженою відповідальністю.

- Центральний банк є головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою монетарних важелів.
- Основна мета діяльності центральних банків – низька інфляція.

Завдання 2. Відновіть схему структури банківської системи. Охарактеризуйте кожен рівень. Зазначте нормативно-правові акти, які регулюють банківську систему.

Завдання 3. Заповніть схему, яка відображає функції комерційних банків. Розкрийте сутність кожної функції.

Змістовий модуль 5. Управління фінансами суб'єктів господарювання

ТЕМА 14. РОЛЬ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ У ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Мета вивчення теми: формування уявлення щодо сутності мети та основних завдань управління фінансами підприємств; з'ясування функцій, механізму управління фінансами підприємств; опрацювання концепцій фінансового менеджменту та їх ролі в прийнятті управлінських рішень у галузі фінансів.

План

14.1. Сутність і функції управління фінансами підприємств

14.2. Прийняття управлінських рішень у фінансовій сфері

 Ключові поняття: підприємство, фінанси, фінанси підприємств, фінансовий менеджмент, функції фінансового менеджменту, фінансовий механізм, концепція вартості грошей у часі, концепція грошового потоку, концепція вартості капіталу, концепція ризику.

14.1. Сутність і функції управління фінансами підприємств

В системі управління різними аспектами діяльності сучасного підприємства найбільш складною і відповідальною ланкою є управління фінансами. У країнах з ринковою економікою принципи і методи цього управління ще на рубежі XIX–XX століть оформилися в спеціалізовану галузь знань, що отримала назву «фінансовий менеджмент».

В нашій країні практика ефективного менеджменту знаходиться поки що лише на стадії становлення.

Фінансовий менеджмент – це система управління фінансовими ресурсами, яка включає процес розробки цілей управління фінансами підприємства чи організації і здійснення впливу на них за допомогою методів, важелів та інструментів фінансового механізму.

Головною метою фінансового менеджменту є максимальне збільшення благополуччя акціонерів.

У процесі реалізації головної мети фінансовий менеджмент спрямований на розв'язання таких завдань (рис. 14.1.).

Розглянемо сутність завдань фінансового менеджменту у розрізі видів діяльності підприємства.

Відповідно до стандартів бухгалтерського обліку виокремлюється три види діяльності підприємства:

1. Операційна діяльність – основна діяльність підприємства (виробництво і реалізація продукції, робіт, послуг).

2. Інвестиційна діяльність – сукупність операцій із придбання та продажу необоротних активів (машини, обладнання, будівлі, споруди та ін.), а також поточних фінансових інвестицій (короткострокових цінних паперів).

3. Фінансова діяльність – сукупність операцій, які призводять до зміни величини та/або складу власного та позикового капіталу (емісія акцій, отримання позик та їх погашення, виплата дивідендів, поповнення власного капіталу за рахунок чистого прибутку звітного періоду та ін.).

Рисунок 14.1 – Основні завдання фінансового менеджменту підприємства [20, с.12]

Фінансовий менеджмент реалізує свою головну мету й основні завдання шляхом здійснення визначених функцій.

Функції фінансового менеджменту – це призначення управління фінансами підприємств, що спрямоване на реалізацію його основної мети і завдань.

Функції фінансового менеджменту як керованої системи:

- розробка фінансової стратегії підприємства;

- формування організаційних структур, що забезпечують прийняття і реалізацію управлінських рішень стосовно фінансової діяльності підприємства;
 - формування інформаційної системи, що забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень у сфері фінансової діяльності підприємства;
 - проведення аналізу різних аспектів фінансової діяльності підприємства з метою виявлення факторів, що спричинили формування фінансового стану, і розробка відповідних заходів щодо його поліпшення;
 - здійснення планування фінансової діяльності підприємства з метою ефективного залучення і розміщення капіталу;
 - розробка системи стимулювання впровадження прийнятих управлінських рішень у сфері фінансової діяльності;
- здійснення дієвого контролю за реалізацією прийнятих управлінських рішень у сфері фінансової діяльності.

Функції фінансового менеджменту як спеціальної галузі управління підприємством:

- управління активами;
- управління капіталом;
- управління інвестиціями;
- управління грошовими потоками;
- управління фінансовими ризиками;
- антикризове фінансове управління.

Об'єктом фінансового менеджменту виступають фінанси підприємства і його фінансова діяльність, тобто керована підсистема.

Суб'єкт фінансового менеджменту – особа чи група осіб, які здійснюють управління фінансами підприємств, а саме:

- власник підприємства (самостійно здійснює функції управління, як правило на малих підприємствах, з невеликим обсягом фінансової діяльності);
- фінансовий менеджер широкого профілю (здійснює практично всі функції фінансового управління підприємством);
- функціональний фінансовий менеджер (здійснює спеціалізовані функції управління в одній зі сфер фінансової діяльності підприємства, саме: менеджер по управлінню інвестиціями підприємства; менеджер по управлінню грошовими потоками; менеджер по управлінню фінансовими ризиками; менеджер по антикризовому фінансовому управлінню підприємством при загрозі банкрутства та інше.

Фінансовий менеджер займається управлінням процесами фінансового забезпечення діяльності підприємства в поточному та перспективному періодах.

14.2. Прийняття управлінських рішень у фінансовій сфері

Діяльність організації є складним переплетенням внутрішнього та зовнішнього середовищ, параметри яких постійно змінюються. Зовнішнє середовище складається з безлічі активних елементів, які впливають на

організацію та її діяльність, і хоча рівень його впливу не залишається незмінним у часовому діапазоні, проте часто є некерованим або непрогнозованим.

Фінансові рішення належать до управлінських рішень. Поняття управлінського рішення в загальному трактується як обміркований намір, потребу дії на основі усвідомлення та визначення мети і шляхів її досягнення у разі виникнення певної проблеми.

Фінансові рішення – це:

1) процес пошуку й обґрунтування рішення, що здійснюється в кілька етапів;

2) вибір особою, яка приймає рішення, за допомогою визначених методик, методів та правил єдиного варіанта з декількох можливих;

3) рішення як результат вибору (особою, яка приймає рішення) є обов'язковим до виконання колективом підприємства.

Керування передбачає здійснення суб'єктом керування низки послідовних операцій (рис. 14.2.).

Рисунок 14.2 – Процес розробки та реалізації фінансових рішень [24]

Теорії прийняття рішень описують закономірності процесу рішень, технології та методи прийняття рішень. Виокремлюють три концептуальні підходи до прийняття рішень:

1) концепція математичного вибору рішень (нормативний підхід);

2) якісно-предметна концепція (дискриптивний підхід);

3. комплексна (змішана) концепція.

В основу концепції математичного вибору покладено використання математичних розрахунків для максимізації очікуваних фінансових результатів. В основу дискриптивного підходу покладено психологічні моделі, розроблені з урахуванням сил та процесів, що пояснюють реальну поведінку особи, яка приймає рішення, аргументацію, технологію ухвалення рішення, особисті якості особи.

Якісно-предметна концепція не завжди має на меті максимізацію очікуваного результату.

Комплексна (змішана) концепція прийняття рішень передбачає комплексне поєднання нормативних та дискриптивних моделей.

Відповідно до теорії систем організація розглядається як взаємозалежна система, що в однаковій мірі поєднує технічні та соціальні компоненти. Тому важливо враховувати вплив на розробку та реалізацію фінансових управлінських рішень усіх взаємопов'язаних елементів, залежностей від усіх учасників цього процесу — розробників, керівників, виконавців.

Відповідно до концепції людських відносин важливо враховувати економічні стимули, а не тільки соціально-психологічні потреби учасників процесу підготовки та реалізації рішень.

У системі управління соціотехнічними системами всі учасники цього процесу взаємопов'язані, взаємозалежні, незважаючи на чітке розмежування повноважень: одні працівники формують інформаційну базу, другі — розробляють рішення, інші — приймають їх, четверті — виконують. Зміст складових етапів процесу підготовки, прийняття та реалізації фінансових рішень наведені на рис 14.3.

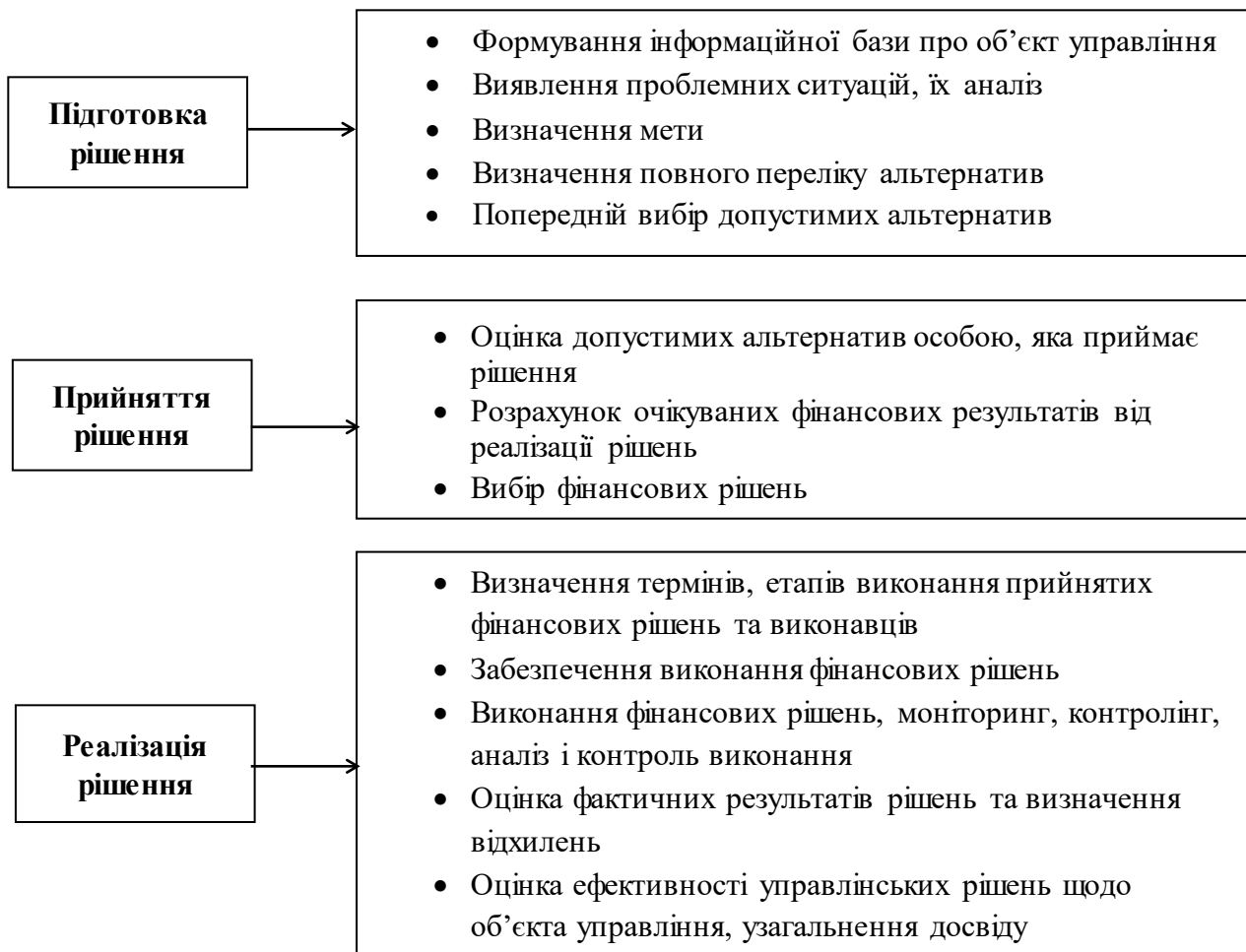

Рисунок 14.3 – Етапи та складові процесу підготовки, прийняття та реалізації фінансових рішень [23]

Відносини між учасниками процесу залежать від психологічної сутності індивідів, індивідуальностей, їх властивостей (рис особистості): характеру, інтелекту, спрямованості, саморегуляції, мотивації, новаторства, темпераменту, смаків і прихильностей, настроїв, емоцій та ін. Запорукою успіху менеджера є поєднання професійних знань, творчості, вмінь, таланту.

Основою успішного функціонування суб'єкта господарювання (організації як взаємозалежної системи) є робота керівника, яка складається з великої кількості послідовних процедур та операцій. Функції керівника фінансової служби суб'єкта господарювання, керівників відділів, центрів відповідальності такі:

- 1) керівництво процесом підготовки рішення;
- 2) визначення завдань фінансового менеджменту, їх конкретизація, набір оціночних показників для оцінки результатів виконання завдання;
- 3) визначення завдань фінансового менеджменту в складній та суперечливій ситуації;
- 4) персональна відповідальність за вибір рішення;
- 5) особисте прийняття рішення;
- 6) організація виконання рішення;
- 7) реалізація рішення, оцінка ефектів та ефективності;
- 8) реалізація рішення, оцінка ефектів та ефективності.

Особливо складним завданням є вибір єдиного варіанта з маси альтернативних рішень. Фінансовий менеджмент, даючи змогу менеджерам проявити власні здібності та таланти, постійно вимагає максимально можливого виявлення варіантів фінансових рішень, вартісну оцінку кожного з них та вибір оптимального.

Фінансові рішення оцінюються за рівнем їхньої ефективності. Для цього визначається перелік контрольних показників та розраховується очікуване їх значення.

Виконання рішень передбачає оцінку досягнутих результатів за тим самим переліком контрольних показників та порівняння їх значення з прогнозним. Величина відхилень є індикатором ефективності процесу розробки, вибору та реалізації фінансових рішень, а отже, – ефективності фінансового менеджменту.

Фінансовий менеджмент має особливий об'єкт управління – фінанси суб'єкта господарювання, тобто його капітал, активи, доходи, видатки, ризики, прибуток, податки, інвестиції, грошові потоки. Для оцінки ефективності господарювання, ефектів та ефективності фінансового менеджменту застосовується значна кількість індикаторів – абсолютних та відносних показників.

Тестові завдання

1. *Головна мета фінансового менеджменту – це:*
 - 1) досягнення найвищого достатку власників фірми;
 - 2) досягнення найвищих ринкових цін акцій фірми;

- 3) вкладення коштів в найефективніші активи;
 - 4) уникнення надмірного ризику для досягнення високих прибутків.
2. *Фінансовий менеджмент – це:*
- 1) наука про управління прибутком;
 - 2) система управління збутовою діяльністю підприємства;
 - 3) система управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів господарюючого суб'єкта і оптимізація обігу його грошових коштів;
 - 4) система економічних відносин з приводу управління фінансами підприємства.
3. *До функцій фінансового менеджменту не належать:*
- 1) прийняття інвестиційних рішень з основних аспектів розвитку підприємства;
 - 2) взаємодія з державними органами і суб'єктами інфраструктури фінансового ринку;
 - 3) координація і контроль за виконанням управлінських рішень у сфері фінансової діяльності;
 - 4) розробка виробничих програм діяльності підприємства.
4. *Предметом фінансового менеджменту не є:*
- 1) формування активів;
 - 2) формування фінансової структури капіталу;
 - 3) управління активами;
 - 4) управління персоналом.
5. *До фінансового механізму не належать:*
- 1) фінансові методи;
 - 2) фінансові важелі;
 - 3) система організації фінансів;
 - 4) правове забезпечення.
6. *До фінансових методів належать:*
- 1) планування;
 - 2) прибуток;
 - 3) інвестиції;
 - 4) фінансові санкції.
7. *До фінансових важелів не належать:*
- 1) прибуток;
 - 2) ціна;
 - 3) оподаткування;
 - 4) відсоток.
8. *У фінансовому менеджменті основними є концепції:*
- 1) грошового потоку;
 - 2) часової цінності грошових потоків;
 - 3) пріоритетності простих відсотків;
 - 4) пріоритетності складних відсотків;
 - 5) компромісу між ризиком і дохідністю;

- 6) вартості капіталу;
- 7) ефективності ринку капіталу;
- 8) ефективності вкладення капіталу;
- 9) асиметричності інформації;
- 10) агентських відносин;
- 11) альтернативних витрат.

? Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте сутність фінансового менеджменту.
2. Охарактеризуйте загальну схему фінансового менеджменту.
3. Обґрунтуйте головну мету фінансового менеджменту.
4. Розкрийте основні завдання фінансового менеджменту.
5. Назвіть функції фінансового менеджменту.
6. Назвіть об'єкти дослідження фінансового менеджменту.
7. Охарактеризуйте сутність основних концепцій фінансового менеджменту.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Розкрити зміст фінансового менеджменту:

- мета і завдання управління фінансами підприємств;
- об'єкти та суб'єкти фінансового менеджменту;
- місце фінансового менеджменту в загальній системі менеджменту;
- ключові питання управління фінансами підприємств;
- особливості управління фінансами підприємств у залежності від організаційно-правової форми господарювання.

Завдання 2. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

- фінансова система країни поділяється на чотири основні сфери;
- основу фінансової системи складають державні фінанси;
- фінансова діяльність має підпорядкований характер відносно цілей і завдань операційної діяльності підприємства;
- основна мета фінансового менеджменту – максимізація прибутку підприємства;
- для досягнення цілей економічного розвитку підприємство повинно максимізувати валовий прибуток;
- максимізація прибутку підприємства досягається при мінімальному рівні фінансових ризиків;
- основний суб'єкт фінансового менеджменту – фінансовий менеджер;
- фінансові ресурси в умовах ринкової економіки мають пріоритетне значення;

- досягнення підприємства з нарощування обсягів виробництва продукції є основним індикатором ефективності його господарської діяльності в цілому.

Завдання 3. У нашій країні практика ефективного фінансового менеджменту знаходиться лише на стадії становлення, перепорою їй є об'єктивні економічні труднощі перехідного періоду. Прокоментуйте це твердження.

Тема 15. Ділові якості фінансиста і банкіра

Мета вивчення теми: з'ясувати роль менеджера як особистості і як працівника, зрозуміти сутність і роль ділових комунікацій у фінансово-банківських установах, засвоїти етику ділових відносин у підприємстві.

План

15.1. Менеджер як особистість і як працівник

15.2. Ділові комунікації у фінансово-банківських установах

15.3 Етика ділових відносин

 Ключові поняття: менеджер, банк, організація, інформація, комунікація, ділові стосунки, етикет.

15.1. Менеджер як особистість і як працівник

Професія фінансиста в усьому світі є найбільш шанованою і престижною. Однак періодичні кризи глобальних і локальних фінансових систем змушують серйозно задуматися про фінанси і про всіх людей, які ними керують. Підвищення престижу професії фінансиста залежить від багатьох факторів, серед яких найбільш істотними є стан економіки країни, розвиток і регулювання фінансових ринків і ринків фінансових послуг, вплив державних і недержавних установ і організацій, системи освіти і підвищення кваліфікації, професіоналізму, мотивації і самомотивації.

У процесі формування інноваційної економіки складним завданням залишається система підготовки фінансистів нової формації. У світлі мінливих технологій, інновацій, глобалізації економік, стандартизації систем і процесів підвищуються вимоги до фахівців у галузі фінансів. Роботодавці зацікавлені в тому, щоб фінансист, крім професійних знань і навичок, володів іноземними мовами, комп'ютерною технікою та спеціальними програмами. Актуальним стає інвестування в підготовку фінансистів з урахуванням вимог сьогодення.

Це стосується фінансистів різних сфер: банківських працівників, співробітників страхових компаній та інших професійних учасників ринку фінансових послуг і фондового ринку, бухгалтерів, аудиторів, економістів, фінансових консультантів, директорів і фінансових директорів.

До професійних якостей фінансиста відносяться аналітичне мислення, логіка, вміння аналізувати фінансові показники і прогнозувати потенціал розвитку господарюючого суб'єкта.

Для фірм на українському ринку характерні динамічні зміни дійсності, різноманітність зовнішнього середовища. Динамічність української дійсності багато хто сприймає як наслідок перехідних процесів, що відбуваються в країні, і вважає, що прийде час, коли життя стане спокійним і стабільним. Однак,

судячи з досвіду інших країн, стабільність можлива лише в деяких сферах, зокрема у сфері культури бізнесу, у встановленні розумних моральних і законодавчих норм. У всьому ж іншому нашу країну чекає те, що властиво всім цивілізованим країнам – наростання мінливості, рухливості, динамічності життєвого середовища.

У прискорюваному темпі змінюються види товарів і послуг, форми бізнесу й способи комунікацій, ринки збуту. Як виживати й розвиватися у цьому мінливому світі? Звичні, неповороткі структури організації з жорстко закріпленими функціями підрозділів і обов'язками працівників, орієнтовані на «спокійне» середовище, тепер не підходять. Динамічне середовище їх просто ламає. Сьогодення потребує гнучких структур, що пристосовуються, не чинять опору змінам зовнішнього середовища, а трансформуються разом з ним.

Існуванню підприємств властиве різноманіття зовнішнього середовища. Фірма взаємодіє з величезною кількістю різних об'єктів: акціонерами, клієнтами, партнерами, банками, органами влади, населенням, конкурентами, засобами масової інформації, страховими та інвестиційними компаніями, пенсійними фондами та ін. До кожного із цих об'єктів потрібний свій підхід, своя стратегія. Крім того, всі об'єкти мають не тільки з фірмою, але й між собою безліч економічних, інформаційних, політичних, етично-психологічних, адміністративних зв'язків, постійно впливають один на одного, тобто відбувається інтеграція зовнішнього середовища. Отже, зміна взаємодії фірми з кожним із цих об'єктів спричиняє зміну відносин і між людьми усередині фірми.

Таким чином, перебудова управління організаціями революційна, оскільки змінам піддаються насамперед психологія керівника й персоналу, стиль господарської і трудової поведінки. Менеджери переоцінюють своє місце й роль у системі управління. В умовах гострої конкуренції та глобальних змін керівникові вже недостатньо бути тільки менеджером, якою б високою не була його кваліфікація.

Багато сучасних крупних компаній оголошують про відданість високим етичним стандартам; деякі з них розробили кодекси етики.

Ключові атрибути якості професійних менеджерів (Великобританія):

- чесність (4 бали);
- розуміння бізнесу (3,5);
- комунікативність (3,3);
- уміння вирішувати проблеми (3,0);
- знання комп'ютерної літератури (3,0);
- командний гравець (3,0);
- уміння будувати взаємовідносини з клієнтами (2,9);
- здатність управляти персоналом (2,8);
- здатність впроваджувати технології (2,8);
- об'єктивність і прямота (2,7);
- компетентність у фінансовому обліку (2,7);
- здатність впроваджувати інновації (2,6).

Відповідно до звичної точки зору, діяльність менеджера являє собою планування, роботу з бюджетом, організацію, контроль. Сфера ж реальних дій менеджера-лідера значно ширше. Замість послідовного, поступового розвитку такий менеджер прагне до корінних перетворень і відновлення. Як відзначають фахівці з менеджменту, лідер передбачає майбутні можливості організації (фірми), яких не бачать інші. Він виражає своє розуміння в концепції, по суті, мрії, яка розкриває, чим повинна стати організація або в якому напрямку їй потрібно розвиватися.

Такий менеджер домагається розуміння цієї концепції, пояснюючи, що вона здійсненна, але її реалізація залежить від внеску кожного працівника. Своїм прикладом, керівною роллю, віддаючи належне людям за їхні успіхи, виховуючи в них гордість за свою роботу, він надихає співробітників на втілення концепції в життя.

Менеджери-лідери – це носії нового господарського мислення, орієнтованого на нововведення та інтеграцію зусиль працівників, на використання культурно-етичних інструментів керівництва.

Менеджером, який відповідає запитам нової філософії управління, вважається людина, яка усвідомлює, що її авторитет безпосередньо залежить від поваги підлеглих, а не від формального статусу. Досвід провідних фірм переконує в тому, що зараз авторитет здобувається високим професіоналізмом і прагненням до спільного стилю управління фірмою керівником і колективом. Мова йде про здатність керівників вести справу так, щоб їхні підлеглі постійно відчували до себе повагу, були причетні до розв'язання виникаючих проблем, не відчували перешкод у творчій праці, повністю несли відповідальність за результати діяльності й відчували при цьому свою значимість.

Серед основних рис лідера (сучасного керівника) можна виділити такі: • він доступний кожному працівникові, тон обговорення будь-яких проблем незмінно доброзичливий;

- глибоко залучений у процес управління персоналом, постійно приділяє увагу системам заохочення, особисто знайомий з багатьма співробітниками, багато часу приділяє пошуку кадрів, їхньому навчанню;

- не терпить кабінетного стилю управління, визнає за краще з'являтися серед рядових працівників та обговорювати проблеми на місцях, уміє слухати й чути, рішучий і наполегливий, охоче бере на себе відповідальність і часто йде на ризик;

- терпимий до вираження відкритої незгоди, делегує повноваження виконавцям, будує відносини на довірі;

- провину за невдачі бере на себе, не втрачаючи часу на пошук винуватців, для нього, головне – виправити помилку;

- при висуванні на відповідальні пости рекомендує здібних працівників зі своєї організації й лише у виняткових випадках запрошує сторонніх фахівців;

- заохочує самостійність підлеглих, причому міра цієї самостійності точно відповідає здібностям і професіоналізму працівника;

- без необхідності не втручається в роботу підлеглих, а контролює тільки

кінцевий результат і ставить нові завдання;

- упевнений у собі й власних силах, невдачі сприймає як тимчасове явище;
- постійно перебудовує свою роботу, шукає й впроваджує нове, тому очолювана ним організація виявляється більш мобільною й стійкою в кризових ситуаціях, ефективно функціонує та інтенсивно розвивається.

З перерахованими рисами менеджера-лідера тісно пов'язані особливості його поведіння, стилю роботи. В умовах ринкових відносин авторитарний стиль вичерпує свої можливості. Демократизм в управлінні істотно підвищує зацікавленість колективу в кінцевому результаті роботи, мобілізує енергію людей, створює сприятливу психологічну атмосферу.

15.2. Ділові комунікації у фінансово-банківських установах

Комунікація – це специфічна форма взаємодії, спілкування, обміну інформацією між людьми; розрізняють міжособистісні, внутрішньогрупові, міжгрупові і масові комунікації, які включають в себе передачу інформації за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, Інтернет).

Серед специфічних понять, що виражають природу комунікаційного процесу, найбільшу роль в категоріальному апараті теорії ділових комунікацій відіграють поняття: організація, інформація, комунікація.

Організація (від лат. *Organiso* - повідомляю стрункий вигляд, влаштовую):

- внутрішню будову чогось, внутрішня впорядкованість, узгодженість, взаємодія різних частин єдиного цілого;
- об'єднання кого-небудь або чого-небудь в одне ціле, приведення в сувору систему;
- сукупність людей, об'єднаних спільною програмою, метою.

Інформація (від лат. *Informatio* – роз'яснення, просвіта) – повідомлення, характеристика фактів, нові відомості, значення. Інформація виступає як одне з фундаментальних якостей природи поряд з кількісними характеристиками речовини та енергії. Інформація визначається як властивість усіх предметів і явищ світу містити в собі певну кількість відомостей, що стосуються ступеня їх організованості. Будь-яка інформація має три основні параметри: зміст, кількість, цінність.

Реальна ж комунікація включає в себе наступні *етапи*.

1. **Встановлення контакту.** На даному етапі починається вивчення та оцінювання партнера. Основне завдання - спонукати співрозмовника до спілкування і створити якомога більше можливостей для ефективної комунікації.

2. **Орієнтація в ситуації.** Етап пов'язаний насамперед з визначенням стратегічних і тактичних завдань комунікативного процесу. Тут важливо зацікавити партнера у вирішенні спільних проблем.

3. **Основний етап** – відбувається обговорення питання і пошук шляхів

вирішення проблеми. Головним змістом основного етапу є досягнення мети спілкування.

4. **Прийняття рішення** – учасники спілкування повинні усвідомлювати факт досягнення мети спілкування або переконатися в наявності причин, за якими це спілкування має бути припинено.

5. **Вихід з контакту**. Незалежно від результатів і ходу бесіди, її завершення містить загальноприйняті елементи ритуалу прощання з висловлюванням подяки за участь в бесіді, зборах і т.д.

У міру трансформації українського бізнес-середовища та приведення його до цивілізованого вигляду все більш зростає необхідність в розумінні суті ділових переговорів як важливої складової комунікаційного менеджменту. Дане поняття актуально для будь-яких підприємств, зокрема і фінансово-банківських установ.

Основні види комунікацій в банківських установах представлено на рис. 15.1.

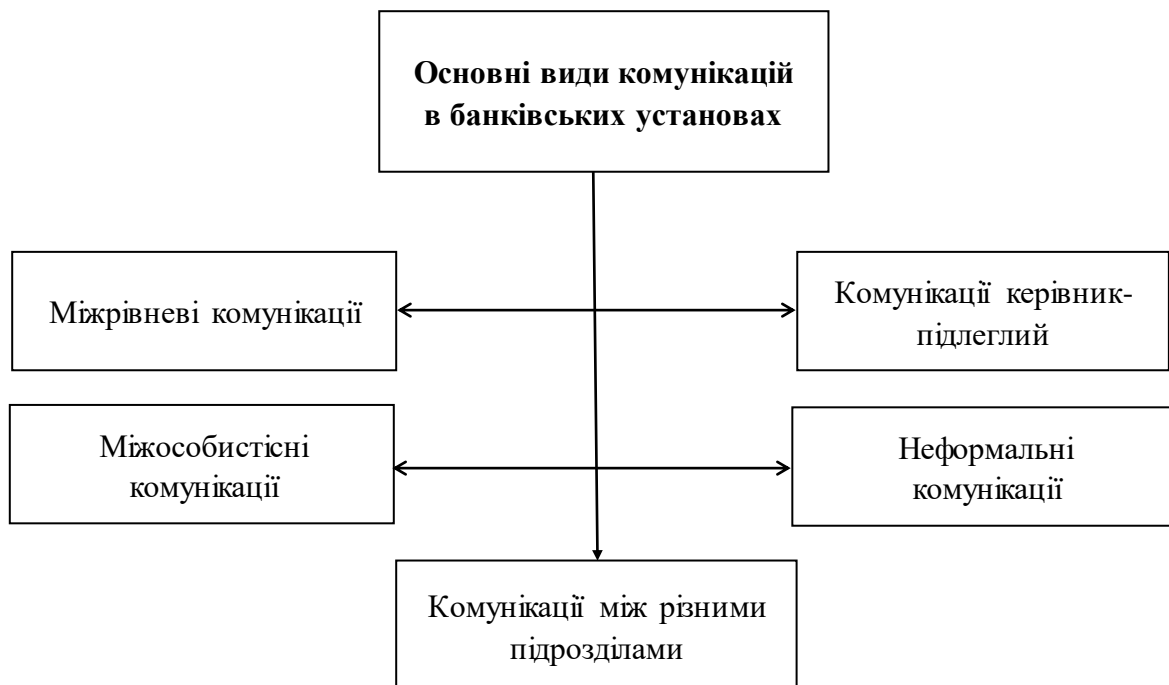

Рисунок 15.1 – Основні види комунікацій в банківських установах

1. **Міжрівневі комунікації в банках**. У міжрівневих комунікаціях інформація передається з рівня на рівень у рамках вертикальної структури банку. Вона може передаватися по низхідній, тобто з вищих рівнів на нижчі. Наприклад, Президент банку передає стратегічні плани або зміни керівникам напрямів, далі начальникам відділів, підлеглим і т.д. в залежності від структури організації. При цьому комунікації по низхідній завжди потребують комунікацій по висхідній, тобто знизу вгору, від рядового персоналу до вищого керівництва.

2. **Комунікації між різними підрозділами**. У банку крім вертикальних комунікацій існують і горизонтальні комунікації, які відбуваються значно

частіше (щодня) в процесі його функціонування. Банк – система взаємопов'язаних елементів, які повинні працювати, дотримуючись єдиної стратегії компанії. У цьому виді комунікацій дуже часто відбувається конфлікт інтересів між різними підрозділами, особливо між бізнес-підрозділами та підрозділами, що забезпечують діяльність банку.

3. Комунікація керівник-підлеглий є однією з важливих компонентів комунікації в банку, що відноситься до вертикальних комунікацій. Від цього інформаційного обміну залежить, наскільки ефективною буде діяльність підрозділу, а разом з ним і напрямки бізнесу, що виконується цим підрозділом. Важливо налагодити правильний обмін інформацією між керівником і підлеглим.

4. Неформальні комунікації. Канал неформальних комунікацій можна по-іншому назвати каналом поширення чуток і пліток. По каналах такої комунікації інформація поширюється набагато швидше, ніж за офіційними. Однак для подібних комунікацій характерним є спотворення інформації. При цьому, дослідження американських вчених свідчать про те, що 80-99% чуток точні.

Важливо, щоб одержувач сприйняв правильно інформацію відправника, і щоб інформація не спотворилася в процесі передачі. Тому найбільш точним є передача формалізованих повідомлень: циркуляри, службові записки, повідомлення по електронній пошті і т.п. Важливе місце займає зворотний зв'язок, тобто опорна реакція на те, що почуте, прочитане або побачене. Зворотній зв'язок допомагає обом сторонам (відправник і одержувач) розуміти, що передача інформації пройшла без спотворень.

5. Міжособистісні комунікації. Існують різні способи ділового спілкування: ділові зустрічі і переговори, наради, телефонні переговори, ділове листування, прийом відвідувачів і т. д.

Ділова розмова – усний мовний контакт між людьми, які пов'язані між собою інтересами справи і мають необхідні повноваження для встановлення ділових відносин, в рамках прийняття рішення для потреб господарюючого суб'єкта.

Нарада – форма ведення ділових розмов, яка полягає у відкритому, колективному обговоренні проблеми.

Ділові переговори спрямовані на вирішення спорів та/або забезпечення співпраці між діловими партнерами.

Прийом відвідувачів – важлива складова ділових переговорів і спілкування в цілому. У прийомі існують свої правила і свій етикет. На відміну від інших видів ділових комунікацій, на прийом відвідувачів витрачається набагато більше часу, ніж на будь-яку іншу діяльність.

У комунікаціях важливу роль відіграє ділова розмова, основні вимоги до якої такі:

- правильність мови;
- стислість;
- точність і ясність мови;

- риторика (зацікавити партнера);
- техніка мови.

Ефективна комунікація є важливим компонентом особистісного і професійного успіху, хоч про який рівень комунікації не йшлося – міжособистісний, міжгруповий, внутрішньогруповий, зовнішній рівні. Ті чи інші комунікативні навички ми використовуємо щодня, причому це не тільки вміння говорити, а й вміння слухати, відчувати настрої інших. І в справі їх розвитку можуть допомогти наступні правила (табл. 15.1).

Таблиця 15.1 – Правила ефективної ділової комунікації

Правила комунікації	Зміст правил
1. Довіра у спілкуванні	Взаємовигідне спілкування, основане на довірі
2. Не уникайте особистісних тем	Люди цінують, коли в розмові з ними обговорюють не тільки загальні теми, наприклад, роботу, але і коли щиро цікавляться іншими справами
3. Ясність і конкретність	Взаєморозуміння неможливо без ясності і конкретності. Спілкуючись з колегами, завжди потрібно прагнути будувати комунікацію зрозумілою не тільки для вас, але і, в першу чергу, для них. Вимагайте того ж від інших
4. Зосередження на очікуваннях співрозмовника	Яку б мету ви не переслідували, пам'ятайте, що спілкування це двосторонній процес. Зосереджуючись тільки на тому, що важливо в комунікації для вас, і ігноруючи очікування співрозмовника, досягти ефективності буде дуже складно. Кожен з нас має свої цілі, але вміння їх узгоджувати з бажаннями інших, враховувати їх інтереси – показник майстерності в комунікації
5. Будьте відкриті	Намагайтеся завжди зрозуміти позицію співрозмовника, особливо якщо вона не збігається з вашою. Не блокуйте свій розум, відсторонюючись від інформації, яка йде врозрід з тим, як звикли думати ви. Уникати протилежних думок не можна – ви вільні не приймати їх, але ні в якому разі не відкидати
6. Навчіться слухати	Поки наше спілкування буде одностороннім мовленням, більше схожим на університетську лекцію, про яку-небудь продуктивну комунікацію говорити буде недоречно. Вислухавши людину, можна досягти набагато більшого, ніж власним оповіданням
7. Проявіть турботу	Адже іноді від таких здавалося б незначних дрібниць, якими можуть бути проста турбота та участь, залежить не тільки успіх комунікації, а й відносини в цілому
8. Говоріть лише про те, на чому ви розумієтесь	Не намагайтеся вразити людей розмовами на теми, в яких ви не розбираєтесь. Яким би красномовним ви не були – в наш час мало хто звертає увагу на форму, зосереджуючись на змісті. Попередньо подбайте про те, щоб зібрати хоча б мінімальну інформацію про тему, якій буде присвячена майбутня розмова
9. Індивідуальний підхід до співбесідника	Кожна людина унікальна і те, що «працює» у випадку з одним, необов'язково стане в нагоді у випадку з іншим. Тому будьте готові до того, що все може піти не так

15.3 Етика ділових стосунків

Економічна діяльність, бізнес, підприємницька діяльність можуть успішно здійснюватися тільки за наявності загальноприйнятих етичних норм. Повинні існувати певні правила, норми, які вказують яка поведінка є допустимою, а яка ні. Адже, якщо діловий партнер не «тримає слово», зриваються переговори, поставляються неякісні товари, відбувається обман, нечесна конкуренція, неповага, грубість до партнерів, клієнтів, покупця – це все буде гальмувати економічні успіхи, бізнес.

Етика ділових стосунків – система знань про моральні аспекти ділових стосунків між людьми, а також людиною і суспільством. Як складова економічної етики та етики бізнесу, етика ділових стосунків визначає систему моральних цінностей, критеріїв та параметрів у відносинах між виробниками і споживачами, між організаціями (підприємствами), між організаціями та державою, в самих організаціях та ін.

Використання принципів та норм етики ділових стосунків впливає на:

1) регулювання відносин між економічними суб'єктами ринку на підставі виконання договірних зобов'язань та дотримання права (виконання сторонами контрактних зобов'язань, покриття збитків партнеру в разі заподіяння шкоди, запобігання порушенням ділової практики та вільної конкуренції, додержання правил та норм, що стосуються реклами, використання товарних знаків та ін.);

2) виконання норм та правил державного регулювання, в основі яких заходи контролю з боку держави за додержанням законодавства, стандартів, постанов та розпоряджень з конкретних питань підприємницької діяльності;

3) регулювання відносин бізнесу із споживачами, направлене на сумлінне ставлення до споживача (чесність та достовірність характеру реклами, задоволення вимог споживачів щодо кількості, якості, асортименту, новизни, технічних характеристик товарів, дотримання стандартів та вимог щодо сертифікації продукції та ін);

3) відносини бізнесу із суспільством, які передбачають рішення та дії підприємців, спрямовані на підвищення рівня життя як працівників організації, так і суспільства загалом;

4) культуру ділового партнерства, що базується на довірі, добропорядності, чесності, вмінні тримати своє слово, виключенні обману, безвідповідальності, зловживань довірою партнера, а також забезпеченні етичного ставлення підприємця до своїх працівників.

Етичні проблеми підприємців постійно виникають і вирішуються, в першу чергу, зі споживачами, тому держава і захищає інтереси споживачів. Етичні відносини підприємців як власників справи пов'язані з найманими працівниками. Ці відносини надають особливий вплив на рівень підприємницького успіху. Важливе значення в розвитку цивілізованого підприємництва мають відносини з господарюючими партнерами, конкурентами, суспільством.

Підприємницька етика проявляється в таких категоріях, як вірність даному слову, прийнятому на себе зобов'язанню, моральної відповідальності за

невиконання встановлених правовими нормами обов'язків.

Дослідники етики підприємців сформували загальні етичні норми цивілізованих підприємців, які можна звести до наступного:

- він переконаний в корисності своєї діяльності не тільки (і не стільки) для себе, а для інших, для суспільства;
- виходить з того, що люди, що оточують його, хочуть і вміють працювати, прагнуть реалізувати себе разом з підприємцем;
- вірить в свій бізнес, розцінює його як привабливу творчість, відноситься до бізнесу як до мистецтва;
- визнає необхідність конкуренції, але розуміє і необхідність співробітництва;
- поважає себе як особистість, а будь-яку особистість – як себе;
- поважає будь-яку власність, державну владу, громадські рухи, соціальний порядок, закони;
- довіряє не тільки собі, а й іншим, поважає професіоналізм і компетентність;
- цінує освіту, науку і техніку, культуру, дотримується екологічних норм;
- прагне до впровадження нововведень;
- не перекладає відповідальність за прийняття потрібного рішення на підлеглих;
- терпимо відноситься до недоліків інших людей;
- погоджує цілі з особистими цілями співробітників;
- нікого не принижує;
- має нескінченне терпіння.

Підприємець повинен створювати свій імідж, дотримуватися підприємницького етикету. Він повинен ясно усвідомити, що такі риси поведінки, як ввічливість, тактовність, делікатність абсолютно необхідні не тільки для «вміння поводитися в суспільстві», а й для звичайної життєвої позиції. Не можна забувати про культуру спілкування, почуття міри, доброзичливості, потрібно повністю управляти своїми емоціями. Необхідно мати свій цивілізований стиль поведінки, свій шляхетний образ, той самий імідж підприємця, який гарантує не тільки половину успіху, а й постійне задоволення від своєї діяльності.

Підприємницький етикет являє собою сукупність правил поведінки підприємця, що регулюють його зовнішні прояви з навколишнім світом, з іншими підприємцями, конкурентами, співробітниками, з усіма індивідуумами, з якими підприємець контактує не тільки при здійсненні свого бізнесу, але в будь-якій життєвій ситуації.

Щоб оволодіти навичками коректної поведінки, потрібно дотримуватися правил подання і знайомства; правила проведення ділових контактів; правила поведінки на переговорах; вимоги до зовнішнього вигляду, манер, ділового одягу; вимоги до мовлення; культуру службових документів і інші елементи підприємницького етикету, який є складовою частиною підприємницької етики.

Тестові завдання

1. Найвищий атрибут якості професійних менеджерів – це:

- а) уміння вирішувати проблеми;
- б) розуміння бізнесу;
- в) чесність;
- г) комунікативність.

2. До основних рис сучасного керівника не належить:

- а) доступний кожному працівникові;
- б) не терпить кабінетного стилю управління;
- в) провину за невдачі покладає на працівників;
- г) без необхідності не втручається в роботу підлеглих, а контролює тільки

кінцевий результат і ставить нові завдання.

3. Комунікація – це:

- а) обмін інформацією між декількома підрозділами;
- б) обмін інформацією між керівниками та їх підлеглими;
- в) обмін будь-якою інформацією;
- г) обмін інформацією між двома чи декількома людьми.

4. Комунікації виникають між:

- а) між працівниками організації;
- б) факторами виробництва;
- в) між технологічними процесами;
- г) функціями менеджменту.

5. Етика – це:

- а) правила поведінки;
- б) система знань про добро та зло;
- в) наука про добро;
- г) наука про ефективне управління.

6. Етикет – це:

- а) сукупність правил поведінки;
- б) форма звертання;
- в) сукупність правил поведінки, які регулюють зовнішні прояви людських

стосунків;

- г) наука про добро.

7. Етика ділових відносин – це:

- а) моральні принципи ділового спілкування;
- б) знання про моральні аспекти ділових стосунків;
- в) рекомендації для успішного вирішення ділових проблем;
- г) правила спілкування.

8. Інформація – це:

а) документальне фіксування процесу виробничо-господарської діяльності;

б) категорія менеджменту, яка визначає характер взаємозв'язків між підрозділами;

- в) сукупність повідомлень, які відображають конкретний бік явища, події;
- г) категорія менеджменту, яка визначає вид управлінської дії.

9. *Найважливішим джерелом інформації для менеджера є:*

- а) спілкування з провідними спеціалістами для отримання даних про виконання завдань;
- б) спілкування з підлеглими для отримання даних про стан виконання основних завдань;
- в) спілкування з персоналом про отримання відповідних даних про стан об'єкта управління;
- г) спілкування з робітниками і спеціалістами для отримання даних про їх рівень задоволеності працею.

10. *До основних видів комунікацій не належить:*

- а) міжособистісні комунікації;
- б) комунікації між різними підрозділами;
- в) комунікації між фінансовими установами;
- г) неформальні комунікації.

❓ Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику ролі менеджера як особистості в управлінні банківською установою.
2. Назвіть функції фінансового менеджера.
3. Охарактеризуйте ключові атрибути якості професійних менеджерів.
4. Назвіть основні риси лідера (сучасного керівника).
5. Розкрийте сутність поняття «комунікація».
6. Поясніть етапи процесу комунікації.
7. З'ясуйте основні види комунікацій в банківських установах.
8. Охарактеризуйте основні способи ділового спілкування.
9. Розкрийте сутність етики ділових стосунків.
10. Поясніть, що таке підприємницький етикет.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Проведення ділової наради. Для виконання даного завдання студенти розподіляються за власним бажанням у групи по 4-5 чоловік. Тема наради погоджується з викладачем. Самостійна робота студентів полягає в написанні сценарію ефективної наради і його інсценівці (5-7 хвилин). Основні елементи: - керівник(ведучий нараду); - тема наради; - порядок денний; - підлеглі з чітко обговореними функціями.

Змістовий модуль 6. Міжнародні фінанси

ТЕМА 16. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ

Мета вивчення теми: з'ясувати сутнісну характеристику системи міжнародних фінансів, основні тенденції глобалізації світового фінансового середовища та роль світової валютно-фінансової системи.

План

- 16.1. Поняття, призначення та функції міжнародних фінансів
- 16.2. Міжнародний фінансовий ринок

 Ключові поняття: міжнародні фінанси, світове фінансове середовище, світова валютно-фінансова система.

16.1. Поняття, призначення та функції міжнародних фінансів

Економіка сучасної України належить до відкритих економічних систем. З кожним роком взаємодія українських громадян, приватних осіб, підприємців, фірм, корпорацій, державних закладів з іншими країнами й іноземними економічними суб'єктами набуває подальшого розвитку, що зумовлює потребу в усвідомленні сутності системи міжнародних фінансів.

Міжнародні фінанси почали формуватися багато тисячоліть тому, коли з'явилися елементарні форми міжнародної торгівлі. Відтоді виникали відносини натурального обміну надлишками виробництва між окремими особами, сім'ями, родами, племенами. Крім того, після війн, які вели між собою народи, виникали зобов'язальні відносини одного роду сплатити іншому певну данину.

Пізніше, з появою особливого суспільного прошарку торгових посередників – купців, які мали власні кошти і торгували не тільки в межах окремих держав, а й з іншими країнами, міжнародна торгівля починає активно розвиватися. В епоху рабовласницького ладу обмінювалися переважно предметами розкоші або цінною сировиною.

Великі географічні відкриття зумовили зрушення в торговельній справі, яка мала обслуговуватися відповідними грошовими відносинами. Виникають, умовно кажучи, міжнародні фінансиста – міняли та міняльні контори, які обмінювали іноземні монети на місцеві й були посередниками під час платежів. Найбільшого поширення ці операції набули у великих містах Італії, куди надходили товари та гроші з різних країн. Далі, з розвитком монетарної справи, що була спричинена періодичним обміном зіпсованих монет на інші, та збільшенням обсягів заморської торгівлі, з'являються банкіри, які почали надавати грошові позики. Такі позики були дуже потрібні купцям під час

поїздок на іноземні ярмарки.

Значно більшого розвитку міжнародні фінанси набувають із переходом від натурального виробництва до товарно-грошового. І коли деякі країни, випереджуючи в економічному розвитку інші, в гонитві за надприбутками починають розміщувати свій капітал за кордоном, міжнародні фінанси набувають форми досить складної системи міжнародних потоків грошових коштів і пов'язаних із ними відносин.

Розвиток товарно-грошових і фінансово-економічних відносин постійно дає поштовх для зміни та удосконалення міжнародних фінансів. Основною характеристикою міжнародних фінансів є те, що вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів і послуг та перерозподіл грошового капіталу між контрагентами світового фінансового ринку.

Міжнародні фінанси, свою чергою, відображають стан світової фінансової кон'юнктури та є орієнтиром для оперативного прийняття адекватних рішень суб'єктами міжнародних фінансових відносин.

Міжнародні фінанси – це економічна категорія, що відображає обмінно-перерозподільні відносини національних і наднаціональних суб'єктів світової економіки з приводу руху вартості між країнами та у процесі формування й використання централізованих грошових фондів.

Відносини обміну характеризують валютні надходження та валютні платежі, пов'язані з міжнародною торгівлею й обміном валют. Вони відображаються в торговельному балансі, стан якого характеризує взаємозв'язок міжнародних грошових потоків.

Відносини перерозподілу виникають у процесі формування і використання централізованих грошових фондів міжнародних організацій та інституцій, а також переміщення власності на валютні цінності з країн-донорів до країн-реципієнтів.

Об'єктом міжнародних фінансів є потоки грошових коштів і пов'язані з ними фінансові відносини на світовому ринку. Грошові потоки, які виникають у процесі діяльності наднаціональних суб'єктів міжнародних фінансів (міжнародних фінансових організації та інститутів), спрямовані на концентрацію фінансових ресурсів у певних фондах та їх подальший перерозподіл. До того ж виникають централізовані витрати, направлені на фінансування централізованих заходів і програм, та витрати на утримання апарату цих організацій.

Суб'єктами міжнародних фінансів є фізичні та юридичні особи, уряди, міжнародні організації й фінансові інституції, а також банки та інші кредитно-фінансові установи — посередники на міжнародному фінансовому ринку.

Суб'єкти міжнародних фінансів з позиції конкретної держави поділяються на резидентів і не резидентів. Оскільки фінансові ресурси – наймобільніший вид економічних ресурсів, тобто вони знаходяться у постійному русі й перерозподіляються між різними учасниками міжнародних економічних відносин, виникають валютно-фінансові потоки.

Крім того, у системі світового господарства торгівля товарами,

послугами, факторами виробництва, іноземне інвестування здійснюються опосередковано через обмін іноземних

Міжнародні валютно-фінансові потоки – це потоки іноземних валют або будь-яких інших фінансових активів, що зумовлені економічною діяльністю суб'єктів світового господарства.

Усі види міжнародних валютно-фінансових потоків виникають на основі угод і домовленостей, визначаються певними економічними законами та міжнародним порядком.

Ще одним важливим аспектом економічної категорії міжнародних фінансів є їхня суспільно-економічна роль, або функції, які вони виконують при здійсненні міжнародної фінансової політики. До функцій міжнародних фінансів належать *розподільча та контрольна*.

Розподільча функція. Її суть полягає у грошовому розподілі й перерозподілі світового продукту через механізм міжнародних фінансів. Механізм розподілу й перерозподілу має певні об'єктивні та суб'єктивні закономірності.

До об'єктивних закономірностей належать такі:

– капітал обертається відповідно до закону пропорційного розвитку;
– потоки грошових коштів перебувають у русі в пошуку найвищої норми прибутку;

– отримання прибутку завжди пов'язано з ризиком.

Суб'єктивними чинниками, що впливають на механізм розподілу, є політичні й особисті інтереси суб'єктів міжнародних фінансів.

Об'єктивні та суб'єктивні закономірності можуть збігатися або бути різноспрямованими.

Розподільча функція передбачає дві основні ролі міжнародних фінансів: обмін і перерозподіл вартості між державами. Перша роль виконується, коли на протизагу грошовим потокам рухається товар. Друга – коли акумулюються й трансформуються грошові фонди між державами. У поєднанні цих двох ролей і виявляється розподільча функція.

Контрольна функція. Суть її полягає в тому, що у будь-який час і на будь-якому етапі є можливість здійснювати облік й аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі, оскільки міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту саме в грошовій формі. Зібрану під час цього обліку й проаналізовану інформацію можна використовувати як орієнтир для швидкого прийняття подальших адекватних рішень щодо міжнародних фінансів, а також для опрацювання суб'єктами міжнародних фінансових відносин поточної та стратегічної політики своєї діяльності.

На ефективну реалізацію цієї функції впливає як політика держави, характер і рівень її економічного розвитку, технічне оснащення процесу збирання й обробки інформації, так і міра розуміння можливості практичної реалізації контрольної функції.

У функціях міжнародних фінансів відбивається основне їх призначення – ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів і послуг та перерозподіл

грошового капіталу між конкуруючими агентами світового ринку, а також, своєю чергою, вчасно подавати сигнали про стан світової фінансової кон'юнктури.

Загальну систему міжнародних фінансів формує кілька сфер міжнародних фінансових відносин: міжнародний фінансовий ринок, міжнародні платіжні розрахунки та їх баланси, міжнародні валютні операції, міжнародні валютні системи, міжнародні організації та інституції, регулювання міжнародних фінансів (рис. 16.1.). Всі сфери у взаємодії формують певний механізм функціонування міжнародних фінансів, який постійно розвивається. На нього впливають рівень економічного розвитку та характер зовнішньоекономічної діяльності країн, поточні й довгострокові пріоритети держави та ін.

Рисунок 16.1 – Загальна система міжнародних фінансів [24]

Прискорений процес інтеграції, що розпочався приблизно у 60-х роках ХХ ст. і на сучасному етапі виявився в розширенні та зміцненні зв'язків між національними фінансовими ринками, зумовив виникнення міжнародного фінансового ринку. Його суб'єктами стали великі транснаціональні компанії та банки. Фінансові послуги банків своїм клієнтам можуть надаватися за межами країни, де розташовані банківські установи. Умови таких послуг стають вигіднішими, ніж аналогічні на національному ринку, що приваблює клієнтів.

Інтеграція національних фінансових ринків поступово призводить до їхньої глобалізації, що виявляється у взаємозалежності ринків, а не тільки в їх взаємодії. Поняття глобалізації фінансів дає уявлення про світ як про взаємопов'язаний і взаємозалежний інтегрований ринок, який не має кордонів. Фінансовий ринок, що діє в просторі міжнародних економічних відносин, називають «міжнародним фінансовим ринком». Нині міжнародний фінансовий ринок є глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів, але тенденція до глобалізації не означає, що зникають локальні ринки окремих країн або стирається різниця між ними. Наприклад, швейцарський банкір

Дьоріг Ханс-Ульріх зазначає, що фінансова глобалізація означає загальне зближення, подібність й ідентичність цін та якості одного й того самого фінансового продукту в один і той самий час.

Міжнародний фінансовий ринок має на меті забезпечення перерозподілу між країнами тимчасово вільних фінансових ресурсів й одержання від цих операцій певного зиску, а також забезпечення міжнародної ліквідності. Функціонування світового фінансового ринку дає змогу країнам швидко отримувати на вигідних умовах наднаціонального ринку таку кількість фінансових ресурсів, яка б сприяла їхньому економічному розвитку. На міжнародному фінансовому ринку обертаються активи, які або є іноземними (емітовані нерезидентами, відповідно до законодавства певної країни), або емітовані поза юрисдикцією будь-якої країни.

Міжнародний фінансовий ринок є механізмом купівлі-продажу фінансових активів і відповідного задоволення попиту та пропозиції суб'єктів міжнародних економічних відносин на грошовий капітал. Він розміщений у фінансових центрах та поза ними. Всі операції здійснюються телефоном, факсом або ж за допомогою інших сучасних систем зв'язку. Він функціонує через систему міжбанківських кореспондентських зв'язків і є результатом об'єктивної тенденції до інтернаціоналізації національних фінансових ринків провідних промислово розвинених країн.

З організаційної точки зору, міжнародний фінансовий ринок – це сукупність уповноважених банків, брокерських фірм, валютних бірж, транснаціональних компаній та інших юридичних осіб, які здійснюють свою діяльність та впливають на нього.

За метою впливу на ринок банки та компанії, які працюють на ньому, поділяються на активних і пасивних учасників ринку.

Активними учасниками є великі банки та фінансові компанії, яким належить переважний обсяг усіх фінансових угод на ринку. За рахунок здійснення значної частини операцій вони встановлюють поточний рівень валютного курсу або відсоткових ставок, тобто «роблять ціни», тому їх ще називають створювачами ринку (від англ. market makers). При визначенні таких банків (компаній) головним є не абсолютний їхній розмір, а частка в операціях ринку, тобто спроможність, встановлюючи ціну, впливати на ринок.

Зазвичай, активними учасниками ринку стають банки (компанії), які мають великі грошові активи, надійну репутацію, розвинену мережу зарубіжних відділень і філій, значний обсяг міжнародних розрахунків. Певне значення також має державна політика валютних обмежень, політика банків, а також стан телекомунікації в регіоні їх розташування.

Основною функцією активних учасників ринку є котирування для дрібніших банків, останні можуть прийняти або не прийняти ці котирування. Тобто вони формують ціни шляхом здійснення операцій один з одним та з меншими банками, які є учасниками ринку.

Пасивні учасники ринку – це дрібніші банки та компанії, які використовують для своїх операцій встановлені курси. Оскільки вони не є

активними гравцями на ринках і «беруть ціну», то їх ще називають користувачами ринку (від англ. market users). Незважаючи на те, що сукупний обсяг їхніх операцій на ринку може бути достатньо великим, частка кожного з них — незначна.

Головними гравцями на світовому фінансовому ринку є банки, які здійснюють 85–95 % угод між собою на міжбанківському ринку та з торгово-промисловою клієнтурою. Через брокерські фірми (в тому числі біржі) здійснюється близько 30 % операцій світового фінансового ринку. З кінця 60-х років ХХ ст. зростає роль великих компаній на світовому фінансовому ринку.

Світовий (міжнародний) фінансовий ринок поділяється на **централізований та децентралізований**. *Централізований світовий фінансовий ринок* представлений валютними біржами. Його також називають біржовим ринком. *На децентралізованому (позабіржовому) світовому ринку* торгівля повністю децентралізована і здійснюється переважно через дилінгові системи, міжнародні телекомунікаційні системи, телефоном. На сучасному етапі спостерігається процес глобалізації централізованого фінансового ринку. Прикладом цього є угода про злиття лондонської та франкфуртської фондових бірж. До цієї угоди приєднується також американська, яка у Європі представлена через електронну біржу у Брюсселі.

Залежно від здійснюваних на світовому фінансовому ринку операцій (валютних, кредитних або інвестиційних), ринок має відповідні сегменти: валютний ринок, кредитний ринок і ринок цінних паперів. Водночас кредити та інвестиції поділяють за терміном реалізації майнових прав на короткі (до одного року) і тривалі, тобто виникають сегменти: **ринки грошей та капіталів**.

Валютний ринок – найбільший за розміром сегмент світового фінансового ринку, на якому об'єктом купівлі-продажу є валюта, термін реалізації майнових прав на яку не перевищує року. *Кредитний ринок* – ринок індивідуалізованих боргових зобов'язань. *Ринок цінних паперів* – це сукупність суспільних відносин із приводу емісії й обертання цінних паперів, які мають похідні інструменти. На світовому ринку значну роль у забезпеченні міжнародної ліквідності відіграє також золото як валютний і сировинний метал, операції з купівлі-продажу якого формують *ринок золота*. *Грошовий ринок* поєднує валютний ринок і короткострокові боргові зобов'язання. *Ринок капіталів* – це ринок зобов'язань з терміном понад один рік і довгострокових цінних паперів.

Кожен із сегментів має справу з певним типом фінансових активів, що відображає умови купівлі-продажу тимчасово вільних грошей. Кожен сегмент світового фінансового ринку є, власне, окремим фінансовим ринком із характерною специфікою, особливостями функціонування, правилами укладання угод із фінансовими активами тощо. Проте, фінансовий ресурс одного ринку може, своєю чергою, бути й об'єктом купівлі-продажу для іншого ринку. Тому, розглядаючи виокремлені сегменти ринку, слід пам'ятати, що вони тісно пов'язані між собою.

16.2. Міжнародний фінансовий ринок

Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає в забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих вільних фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу. Завдяки цьому стає можливим валютне, кредитне, розрахункове обслуговування міжнародної торгівлі товарами та послугами, закордонних інвестицій, урядових запозичень та ін.

Головною функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості швидко залучати достатню кількість фінансових коштів у різних формах на вигідних умовах на наднаціональному рівні. Це значно розширює фінансові можливості кожної країни і сприяє вирівнюванню її економічного розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Міжнародний фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів серед національних фінансових ринків. Інтеграція ринків окремих країн розпочалася приблизно в середині 60-х рр. і згодом стала розвиватись прискореними темпами. Вона виявилася у зміцненні зв'язків, розширенні контактів між національними фінансовими ринками, їх прогресуючому переплетенні. Це було пов'язано також і з тим, що в міжнародних фінансових операціях не було таких жорстких вимог державного регулювання, як в окремих країнах.

У структурі світового фінансового ринку можна виокремити такі складові, які розрізняються за рівнем інтегрованості у глобальні процеси руху фінансових ресурсів:

- сектор національних фінансових ринків, які інтегруються у процесі інтернаціоналізації. Вони найбільш регульовані та обмежені заходами державної грошово-кредитної політики;
- міжнародні фінансові ринки. Вони обслуговують суб'єктів господарювання з різних країн і регулюються міжурядовими угодами;
- євроринок – міжнародний фінансовий ринок, що відокремлений від національних фінансових ринків, використовує кошти, створені на національному ринку, однак їх рух відбувається незалежно від процесів регулювання на національних фінансових ринках. Євроринок має відповідну до фінансових інструментів структуру: ринок євровалют і платіжних документів у євровалютах, ринок єврокредитів, ринок єврооблігацій (євробондів) та ринок євроакцій;
- офшорні ринки.

За характером регулювання руху коштів, розміщених на рахунках, розрізняють три основних типи офшорних ринків:

1) нью-йоркський – передбачає наявність спеціальних угод із провідними світовими фінансовими центрами і розподіл рахунків на внутрішні й зовнішні, що позбавлені обмежень;

2) лондонський – передбачає позбавлення обмежень як внутрішніх, так і

зовнішніх рахунків;

3) «податкові сховища», які характеризуються пільговим режимом оподаткування.

Умовно операції на міжнародному фінансовому ринку можна розділити на кредитні та інвестиційні залежно від можливості вільної купівлі-продажу певних типів фінансових інструментів.

Залежно від термінів реалізації майнових прав вони поділяються на короткі (до одного року) та тривалі.

Розрізняють грошовий (валютний) і фондовий (капіталів) ринки. Деякі вітчизняні економісти поділяють думку щодо об'єднання ринку кредитних ресурсів і ринку цінних паперів під одною назвою – ринку капіталів.

Структура міжнародного фінансового ринку зображена на рисунку 16.2.):

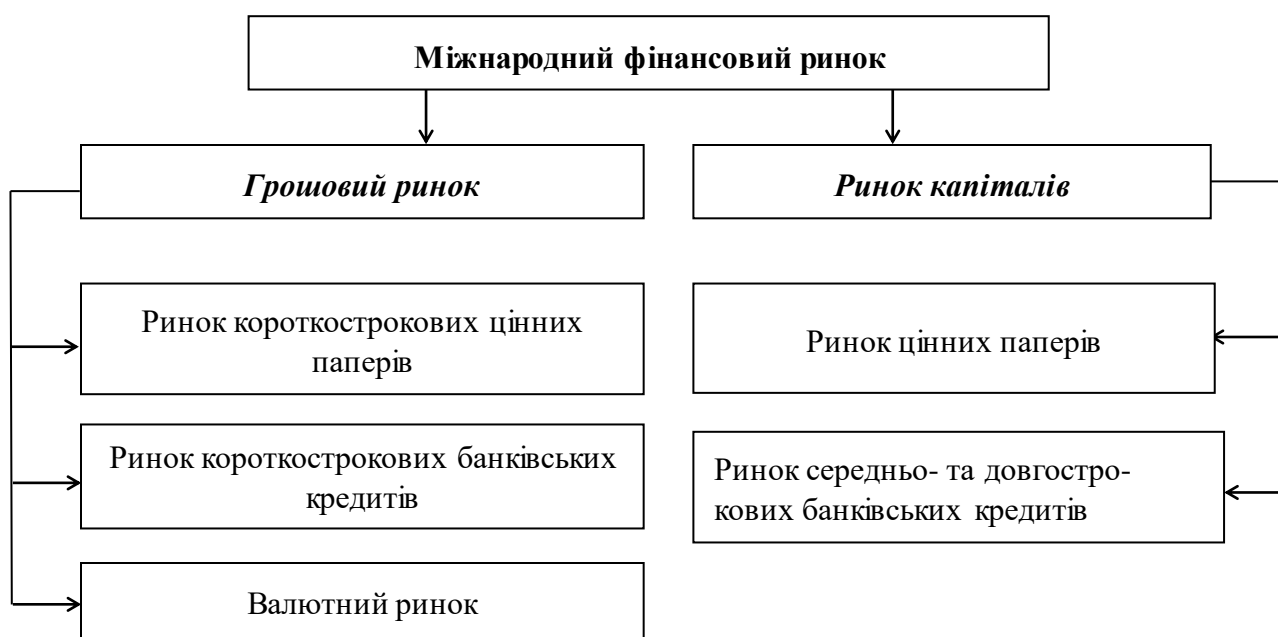

Рисунок 16.2 – Структура міжнародного фінансового ринку

Валютний ринок – це:

1) підсистема валютних відносин у ході операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах;

2) інституціональний механізм (сукупність установ і організацій – банки, валютні біржі, інші фінансові інститути), що забезпечують функціонування валютних ринкових механізмів;

3) система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

Особливість цього ринку полягає в тому, що він:

- нематеріальний;
- не має конкретного місцезнаходження, єдиного центру;
- механізм його функціонування — обмін валюти однієї країни на валюту

іншої країни;

- існує цілковита свобода моментального відкриття чи закриття будь-якої позиції, можливість торгувати 24 години на добу в режимі on line;
- є міжбанківським ринком;
- має гнучку систему організації торгівлі та гнучку стратегію оплати за укладення угоди;
- є одним з найбільш ліквідних ринків завдяки можливості роботи на ньому з різними валютами;
- завдяки процесу телекомунікації й інформатики є глобальним, тобто розгорнутим у масштабі всього світу.

Суб'єкти валютного ринку представлені на рис. 16.3.

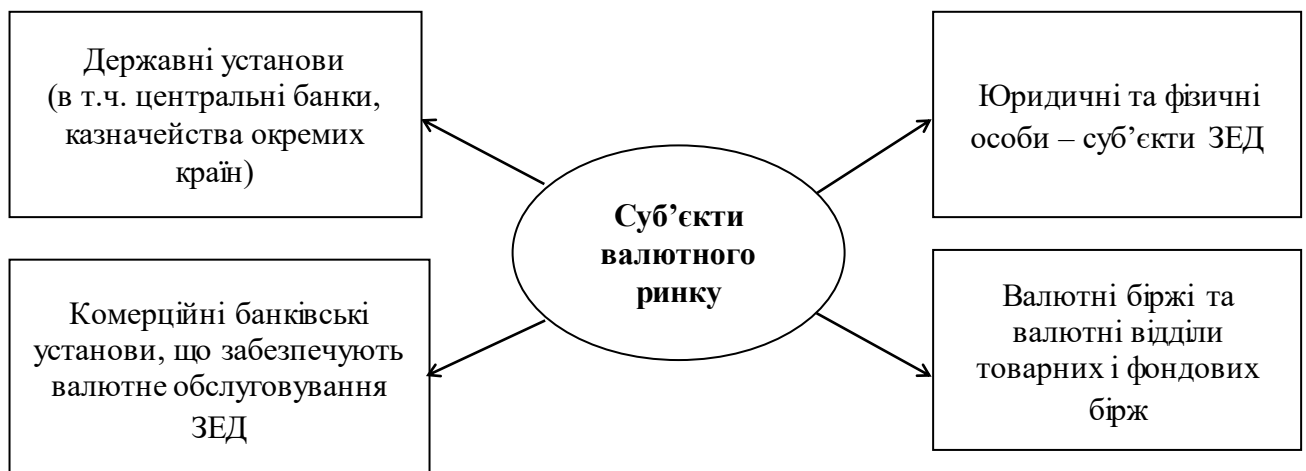

Рисунок 16.3 – Суб'єкти валютного ринку

Територіально валютні ринки, як правило, прив'язані до великих банківських і валютно-біржових центрів, оскільки в ряді країн поряд із міжбанківською торгівлею валютою діють і спеціальні валютні біржі, а встановлений на них курс називається офіційним валютним курсом (Франція, Австрія, Італія, Німеччина).

В США, Великобританії, Швейцарії валютою торгують виключно на міжбанківському ринку.

Валютний ринок складається з багатьох національних валютних ринків, котрі в тій чи іншій мірі об'єднані в світову систему, що має три рівні:

1-й рівень: *роздрібна торгівля.* Операції на одному національному ринку, коли банк-ділер безпосередньо взаємодіє з клієнтами.

2-й рівень: *оптова міжбанківська торгівля.* Операції на одному національному ринку, коли взаємодіють два банки-ділери через посередництво валютного брокера.

3-й рівень: *міжнародна торгівля.* Операції між двома і більше національними ринками, коли банки-ділери різних країн взаємодіють один з одним. Такі операції часто включають арбітражні операції на двох або трьох ринках. На міжнародному валютному ринку укладається різні види угод за

конверсійними операціями. Конверсійні операції являють собою угоди, що укладаються на валютному ринку з купівлі-продажу визначеної суми валюти однієї країни на валюту іншої країни за погодженим курсом на певну дату.

Метою конверсійних операцій є:

- обмін валют при міжнародній торгівлі, здійсненні туризму, міграції капіталу та робочої сили;
- спекулятивні операції (для одержання прибутку від зміни курсу валют);
- хеджування (захист від валютного ризику, потенційних збитків від зміни курсів валют), що поліпшує умови укладання міжнародних торговельних та інвестиційних угод. Таким чином хеджування є за собою стимулювання міжнародних потоків товару та капіталу.

Євровалютний ринок – автономний і незалежний оптовий ринок валют країн Західної Європи. Він майже не піддається регулюванню, не підлягає національному законодавству, майже не оподатковується, існує по всьому світі.

Європейські долари – тимчасово вільні грошові кошти в доларах США, які розміщені організаціями і приватними особами різних країн у європейських банках і використовуються останніми для кредитних операцій. До них відносять також офіційні доларові резерви центральних банків. Слово «євро» засвідчує вихід національної валюти з-під контролю національних валютних органів.

Важливим інструментом валютного ринку є Співтовариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій – СВІФТ, яке було створено в 1973 р. 239 банками 15 країн. З березня 1993 р. Україна стала 92-ю державою, яка ввійшла до системи СВІФТ. Сьогодні в ній налічується близько 3000 банків, що дозволяє досить швидко передавати інформацію між ними.

Міжнародний ринок позичкових капіталів – це глобальна система акумулювання вільних фінансових ресурсів та їх надання позичальникам із різних країн приватними позикодавцями на принципах ринкової конкуренції.

Головним джерелом акумулювання грошових ресурсів є промислово розвинуті країни. Вони ж є і головними одержувачами міжнародних фінансових ресурсів. Починаючи з 70-х рр. все більш активно використовують міжнародні фінансові ресурси багато країн, що розвиваються. А деякі з них (Гонконг, Тайвань, Китай) є одночасно і кредиторами.

Важливим сегментом світового фінансового ринку є **міжнародний ринок цінних паперів**. Його роль в останні роки значно зросла. За високих темпів економічного піднесення багатьох промислово розвинутих країн світу традиційні джерела фінансування вже не повною мірою задовольняють потреби великих корпорацій у капіталі. Тому такі компанії не обмежуються послугами національних банківських систем і, покладаючись на свій високий кредитний рейтинг, залучають дешеві фінансові ресурси шляхом емісії цінних паперів.

Зростання попиту з боку емітентів, збільшення пропозиції в результаті інтеграції національних ринків, конкуренція як наслідок відкритості та глобалізації економіки призводить до зменшення ролі банківського сектору як механізму перерозподілу фінансових ресурсів на національному та

міжнародному рівнях і до одночасного посилення інвестиційної та позичкової діяльності на міжнародному ринку цінних паперів.

Ринок довгострокових цінних паперів називають фондовим ринком. Разом з короткостроковими борговими зобов'язаннями грошового ринку (векселя, сертифікати) фондовий ринок утворює ринок цінних паперів.

Таким чином, міжнародний ринок цінних паперів об'єднує частину міжнародного ринку боргових зобов'язань (а саме: міжнародний ринок боргових цінних паперів, який переважно є міжнародним ринком облігацій), міжнародний ринок титулів (прав) власності та міжнародний ринок фінансових деривативів.

На міжнародних ринках цінних паперів ведеться торгівля цінними паперами, деномінованими в іноземних валютах.

Великим сегментом міжнародного ринку позичкових капіталів є ринки міжнародних середньо- та довгострокових цінних паперів – облігацій, векселів, акцій, купівля національних облігацій нерезидентами та ін.

Тестові завдання

1. Загальну систему міжнародних фінансів формують такі сфери:

- а) міжнародний фінансовий ринок;
- б) міжнародні платіжні розрахунки та їх баланси; в) міжнародні валютні системи;
- г) усі відповіді правильні.

2. Виберіть переваги функціонування міжнародних фінансів:

- а) невідповідність міжнародного та національного законодавств;
- б) посилення фінансової конкуренції між країнами;
- в) зміна рівня довіри інвесторів;
- г) нерівномірність впливу світової кризи на окремі країни.

3. До функцій міжнародних фінансів відносять:

- а) розподільчу;
- б) адміністративну;
- в) соціальну;
- г) контрольну;
- д) усі відповіді правильні.

4. Що не є тенденцією світового економічного розвитку:

- а) пріоритетний розвиток наукоємного виробництва;
- б) зростання питомої ваги добувної промисловості у міжнародній торгівлі;
- в) посилення міжнародного руху капіталу;
- г) усі відповіді правильні.

5. Виберіть суб'єктів міжнародних фінансових відносин:

- а) кредитні установи;
- б) держави;
- в) фізичні, юридичні особи, держави, міжнародні фінансові організації та

інституції;

г) немає правильної відповіді.

6. Основними завданнями міжнародних фінансових інституцій є:

а) мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів;

б) стягнення грошей з країн-боржників;

в) встановлення «правил гри» у світовій економіці;

г) немає правильної відповіді.

7. Виберіть складову Світового банку:

а) Міжнародний валютний фонд;

б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;

в) Багатосторонній інвестиційний фонд;

г) Азіатська фінансово-інвестиційна корпорація.

8. За сферою діяльності міжнародні фінансові організації поділяються на:

а) міждержавні (міжурядові) та неурядові;

б) загальної компетенції та спеціальної компетенції;

в) глобальні, регіональні та двосторонні;

г) міждержавні, міждержавні з окремими наднаціональними повноваженнями і наддержавні, наднаціональні.

9. Світовий фінансовий ринок – це:

а) міжнародна мережа офіційних центрів, де відбувається купівля-продаж іноземних валют;

б) сфера, де відбувається купівля-продаж цінних паперів, що засвідчують участь інвестора в капіталі підприємств;

в) сфера обігу боргових зобов'язань, що гарантують кредиторів право стягувати борг боржника;

г) система ринкових відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків.

10. Валютний ринок – це:

а) сегмент світового фінансового ринку на якому об'єктом купівлі-продажу є валюти, термін реалізації майнових прав на яку становлять до одного року;

б) сегмент світового фінансового ринку, який забезпечує операції з купівлі-продажу золота;

в) ринок індивідуалізованих боргових зобов'язань;

г) немає правильної відповіді.

❓ Питання для самоконтролю

1. Назвіть об'єктивну основу становлення та розвитку міжнародних фінансів.

2. Охарактеризуйте характерні риси міжнародних фінансів.

3. Поясніть, що таке міжнародна економічна інтеграція

4. З'ясуйте, що означає глобалізація економічних зв'язків.
5. Поясніть, що таке світові фінансові центри.
6. Охарактеризуйте МВФ, назвіть мету створення МВФ.
7. Обґрунтуйте призначення міжнародного фінансового ринку.
8. Назвіть складові міжнародного фінансового ринку.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Поставити ліворуч від номера відповідну літеру, пов'язавши інституції Європейського Союзу з їх роллю.

Інституції за їх роллю	Назва інституцій
...1. Основні	А. Європейська Рада. Б. Європейський Парламент. В. Економічний і соціальний комітет. Г. Комітет регіонів. Д. Рада Європейського Союзу.
...2. Допоміжні	Е. Європейський інвестиційний банк. Є. Європейський центральний банк. Ж. Європейська комісія. З. Суд Європейського Союзу. И. Інші консультативні, управлінські та регулятивні комітети.

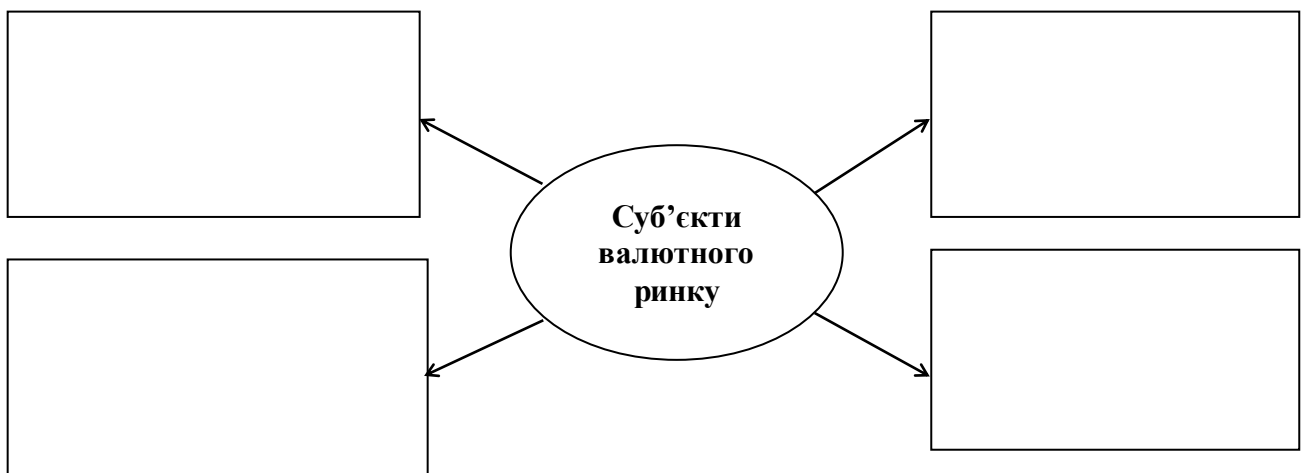
Завдання 2. Розкрити сутність таких трактувань стосовно організації фінансів Європейського Союзу:

– Фінанси Європейського Союзу є багаторівневою, проте ще не повною мірою ієрархічно впорядкованою, системою, яка водночас характеризується певною органічною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових та структурною єдністю її функціональних елементів. За своєю організацією та функціональним призначенням фінанси ЄС значною мірою подібні до державних фінансів. Функціонування ЄС, як і окремої держави, пов'язане з виконанням певних функцій, фінансове забезпечення виконання яких здійснюється через централізований міждержавний фонд грошових коштів країн-членів – Євробюджет. Проте головним суб'єктом фінансових відносин у цьому випадку є не держава, а багатонаціональне об'єднання, що відповідає якісно іншому рівню організації фінансової системи.

– В основу стабільності Європейського валютного союзу Маастрихтською угодою закладено рамкові угоди правового та інституційного характеру. Головною передумовою вступу до Європейського валютного союзу є виконання країнами-претендентами жорстких стабілізаційних вимог, які передбачають дотримання так званих макроекономічних критеріїв валютно-фінансової конвергенції.

- Процес уніфікації і гармонізації податкових систем держав ЄС виявився набагато складнішим, ніж очікували, оскільки кожна суверенна держава намагається максимально повністю реалізувати своє право встановлювати і збирати податки, вдаючись при цьому до використання різноманітних податкових технологій. Саме це зумовлює значні відмінності у податковій політиці країн-членів ЄС, у кожній з яких вона традиційно проводиться з урахуванням національних інтересів.

Завдання 3. Заповніть схему. Розкрийте роль і значення кожного з учасників міжнародного фінансового ринку.

Термінологічний словник

Акція – це документ, який засвідчує право на певну частину власності у статутному капіталі акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які визначають різні права їх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та обмеженим обігом.

Андеррайтер – у страхуванні – висококваліфікована і відповідальна особа страховика, уповноважена виконати необхідні процедури по розгляду пропозицій і прийняттю ризиків на страхування (перестраховування).

Біржовий ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюються угоди, які укладаються на фондовій біржі, й охоплює насамперед вторинний ринок, хоча в окремих випадках і первинне розміщення цінних паперів може здійснюватись через фондову біржу.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території даної країни згідно з її бюджетним устроєм.

Видатки місцевих бюджетів – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Витрати бюджету – видатки бюджету, а також надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Вторинний ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюється операції перепродажу раніше випущених цінних паперів.

Гарантований державою борг – це загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату позичок, виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Грошовий ринок – ринок короткострокових капіталів (на термін до одного року) або грошових коштів, що виступають у платіжних засобах.

Державне запозичення – це операції, пов'язані з отриманням державою позичок на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету.

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених позичок станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Державний бюджет – це головний централізований фонд грошових коштів держави, головний інструмент перерозподілу національного доходу.

Державний кредит являє собою доволі специфічну ланку державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин, що виникають між державою, як позичальником, і кредиторами – фізичними або юридичними особами (приватними, фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами і міжнародними фінансовими організаціями) у процесі формування загальнодержавного фонду грошових ресурсів.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету).

Децентралізовані фінанси – це фінанси підприємств та фінанси населення. До децентралізованих фінансів відносять фінанси підприємств та установ недержавної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП та національного доходу, яка виступає об'єктом розподілу через фінансові відносини.

Домашнє господарство – це господарство, яке ведеться однією або декількома особами, що проживають спільно і мають загальний бюджет.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

Емітенти – суб'єкти фінансового ринку, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів. На фінансовому ринку емітенти виступають виключно в ролі продавців цінних паперів із зобов'язанням виконувати всі вимоги, які впливають із умов їх випуску.

Закріплені доходи – це ті, що повністю або частково (в %) зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення не потрібне рішення органів влади вищої ради. Закріплені доходи також є основою самостійності місцевих бюджетів.

Заощадження являють собою частину грошових доходів населення, що формується за рахунок вільних грошових коштів, які утворюються внаслідок скорочення поточного особистого споживання, і призначені для того, щоб забезпечити потреби у майбутньому.

Запозичення – операції, пов'язані з отриманням бюджетних коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання держави чи місцевого самоврядування перед кредиторами.

Зведений бюджет – сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави.

Інвестори – суб'єкти фінансового ринку, які вкладають свої грошові кошти в різноманітні види цінних паперів з метою отримання доходу. Цей

дохід формується за рахунок отримання інвесторами відсотків, дивідендів і приросту курсової вартості цінних паперів.

Міжнародні фінанси – це сукупність відносин зі створення і використання грошових коштів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічної діяльності державами, фірмами, іншими юридичними та фізичними особами.

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Первинний ринок – це частина ринку цінних паперів, де здійснюється первинний випуск цінних паперів в обіг на основі оголошення про емісію.

Перестрахування – операція між двома страховими компаніями, при якій одна з них (цедент) передає від свого імені за певну плату частину ризику за договором, укладеним зі страхувальником, іншій компанії (перестраховикові).

Податкова система України – це сукупність встановлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установа, зміни чи скасування; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податкові надходження – встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Страховик – організація, що за певну плату бере на себе зобов'язання відшкодувати страхувальникові або вказаним ним особам нанесену страховою подією шкоду, або сплатити страхову суму.

Страховальник – юридична або дієздатна фізична особа, яка уклала договір на страхування або є страхувальником згідно з чинним законодавством, сплатила належні внески і має право в разі настання страхового випадку отримати відшкодування в межах застрахованої відповідальності або страхової суми, обумовленої в полісі.

Фінанси – це сукупність грошових відносин, в процесі яких здійснюється формування та використання фондів грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, що пов'язані з процесом здійснення державою своїх функцій.

Фінанси домогосподарств – соціально-економічні грошові відносини із приводу формування та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян.

Фінансова система – це (за внутрішньою структурою) сукупність відносно відособлених та взаємопов'язаних підсистем і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин; (за організаційною побудовою) – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами в країні.

Фінансовий менеджмент – це процес управління формуванням,

розподілом і використанням фінансових ресурсів та оптимізації обороту грошових коштів.

Фінансовий ринок – це економічний простір, на якому формуються і функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів та фінансових фондів, що знаходять своє відображення в цінних паперах.

Фінансові інститути – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора на фінансовому ринку. Вони забезпечують трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий капітал.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Фінансові ресурси – це сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Використана література

1. Аберніхіна І. Г., Сокиринська І. Г. Фінанси страхових організацій : навч. посіб. Дніпро : Пороги, 2019. 198 с.
2. Банківська система України : монографія; В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина та ін. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 187 с.
3. Банківські операції : підручник ; ред. А. М. Мороз. Київ : КНЕУ, 2000. 384 с.
4. Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. Фінанси : навч. посіб. в 2-х частинах; за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса : Атлант, 2015. ч. 2. 309 с.
5. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
6. Васильєва Т.А. Банківське фінансування інноваційної діяльності : монографія. Суми : Ділові перспективи, 2006. 60 с.
7. Венгер В.В. Фінанси : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 432 с.
8. Господарський кодекс України з коментарями: Науково-практичні коментарі. *Юристконсульт : народний правовий портал*. URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/hku/85-hku/2908-353.html>.
9. Господарський кодекс України. Київ : Атіка, 2003. 283 с.
10. Єпіфанов А. О., Маслак Н. Г., Сало І. В. Операції комерційних банків : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2007. 523 с.
11. Іваненко Ю. В., Мамишев А.В. До питання розкриття інформації про державний борг. *Вісник НБУ*. 2007. № 3. С. 11-20.
12. Місцеві фінанси : підручник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко. Київ : УБС НБУ, 2015. 579 с. URL: https://pidru4niki.com/79118/finans/mistsevi_finansi.
13. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 16.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
14. Положення про розроблення навчальних планів підготовки здобувачів ступенів вищої освіти бакалавра та магістра в ЗНУ. URL: https://sites.znu.edu.ua/navchalnyj_viddil/normatyvna_basa/polozhennya_pro_rozrob_lennya_navchal_nikh_plan_v_p_dgotovki_zdobuvach_v_stupen_v_vischoyi_osv_ti_bakalavra_ta_mag_stra_v_znu_2022.pdf.
15. Положення про організацію та методiku проведення поточного та підсумкового семестрового контролю навчання студентів ЗНУ. URL: https://sites.znu.edu.ua/navchalnyj_viddil/normatyvna_basa/polozhennya_pro_organ_zats_yu_ta_metodiku_provedennya_potochnogo_ta_p_dsumkovogo_semestrovogo_kontrolyu_navchannya_student_v_znu.pdf.
16. Положення про організацію освітнього процесу у ЗНУ. URL: https://sites.znu.edu.ua/navchalnyj_viddil/normatyvna_basa/2021_polozhennya_pro_organ_zts_yu_osv_tn_ogo_protsesu_v_znu.pdf.

17. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. №2121-III. Дата оновлення: 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.

18. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. №679-XIV. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.

19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення деяких норм Податкового кодексу України) : Закон України від 7 липня 2011 р. № 3609-VI. *Голос України*. 2011. № 144. 5 серпня (дата звернення 11.03. 2024).

20. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001. Втрата чинності: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.

21. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 р. № 698-XII. Дата оновлення: 11.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>.

22. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96 -ВР. Втрата чинності: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

23. Румянцева Г.І. Фінанси : конспект лекцій. Нововолинськ : НННІЕМ, 2017. 485с.

24. Сафонова В. Є., Бобров В. Я. Основи ринкової економіки і підприємництва : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Ч. 2. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал» 2017. 530 с.

25. Фінансовий менеджмент : підручник / за заг. ред. Т.А. Говорушко. Львів, «Магнолія 2006», 2014. 344 с.

26. Фінанси : підручник; за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.

27. Фінанси для фінансистів : підручник. О. А. Шеремет, І. В. Дем'яненко, К. В. Багацька та ін.; за заг. ред. Т. А. Говорушко Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 612 с.

28. Фінанси: курс для фінансистів : підручник; за ред. Буряка П.Ю, Жихор О.Б. Київ : Знання, 2010. 528 с.

Рекомендована література

Основна:

1. Богатирьова Є.М., Васютинська Л.А., Волохова І.С. Фінанси : навч. посіб.: експрес курс; за заг. ред. Волохової І.С. Харків : Видавництво «ПромАрт», 2018. 262 с.
2. Грушко В.І., Наконечна О.С., Чумаченко О.Г. Фінанси : підручник. Київ : ЦУЛ, 2019. 732 с.
3. Фінанси : навч. посіб. І. В. Журавльова та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 330 с.
4. Фінанси : підручник; за ред. І.О. Лютого. Київ : Лібра-К, 2019. 732 с.
5. Ярошевич Н.Б., Кнодрат І.Ю., Ливдар М.В. Фінанси : навч. посіб. Львів : Видавництво «Простір-М», 2018. 298 с.

Додаткова:

1. Алексєєв І.В., Бондарчук М.К. Гроші та кредит : навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
2. Бондарчук М.К., Алексєєв І.В., Кльоба Л.Г. Банківська система : навч. посіб. Львів : Ліга-Прес, 2017. 246 с.
3. Бюджетна система : підручник. І. В. Алексєєв та ін. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 400 с.
4. Вівчар О. Й., Курило О.Б., Кащишин В.М. Місцеві фінанси : навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. 260 с.
5. Горбач Л. М., Плотніков О. В Міжнародні фінанси : підручник. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 528 с.
6. Гроші та кредит : підручник. П. Г. Ільчук та ін.; Львів : Видавець ПП Сорока Т. Б., 2016. 412с.
7. Конспект лекцій з дисципліни «Фінанси» для студентів напряму 6.030508 «Фінанси і кредит», 6.030509 «Облік і аудит»; укл.: Юдіна С.В., Золотарьова О.В. Кам'янське : ДДТУ, 2016 р. 115 с.
8. Коць О.О., Ільчук П.Г. Фінансово-економічна діяльність : навч. посіб. Львів : Видавець ПП Сорока Т. Б., 2016. 134 с.
9. Рожко О.Д. Державні фінанси України: детермінанти та пріоритети розвитку: монографія. Київ : Лібра-К, 2016. 360 с.
10. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. М.В. Дубина та ін. Чернігів, 2018. 352 с.
11. Румянцева Г.І. Фінанси : конспект лекцій (для студентів напряму підготовки 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»). Нововолинськ : НННІЕМ, 2017. 485с.
12. Стойко О.Я., Дема Д.І. Фінанси : підручник; за ред. О.Я. Стойка. Київ : Алерта, 2017. 406 с.
18. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. ; за заг. ред. к.е.н. Юрія Е.О. Чернівці : Видавництво «Рута», 2017. 342с.
19. Фінанси : практикум. А.В. Череп та ін.; Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 404 с.

20. Фінанси підприємств : підручник / О.Б. Курило та ін., Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 340 с.

21. Шпак Н.О, Ярошевич Н.Б., Побурко О.Я. Фінанси, гроші та кредит : навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 416 с.

22. Ярошевич Н.Б., Кондрат І.Ю., Якимів А.І. Бюджетна система : практикум. Львів : «Новий Світ-2000», 2019. 400 с.

23. Brigham E. Houston J. Fundamentals of Financial Management. URL: http://uni.delf.pro/uploads/7/1/0/7/7107980/fundamentals_of_financial_management_-_brigham__houston_-_12th_edition.pdf.

Навчальне видання
(українською мовою)

Череп Алла Василівна
Горбунова Анна Володимирівна

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»
освітньо-професійної програми «Фінанси і кредит»

Рецензент *Н.О. Дугієнко*
Відповідальний за випуск *А.В. Череп*
Коректор *А.В. Горбунова*